

”Man kan ikke lade dem døe af Hunger”

Fattigkommisjonen, politiet og arbeidsanstalten i Christiania
året 1850

Caroline Juterud

Institutt for arkeologi, konservering og historie
UNIVERSITETET I OSLO

Våren 2013

Tittel: Hentet fra Anne- Lise Seip. *Sosialhjelpstaten blir til.* s 61

Forsidebilde: Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde, hentet fra:

<http://www.kulturminnesok.no/Lokaliteter/Oslo/Oslo/MANGELSGAARDEN-Prinds-Christian-Augusts-Minde>

Forord

Takk til min flotte veileder Hilde Sandvik og kollokviegruppen for gode innspill og råd gjennom hele prosessen. Takk til Johanne Bergkvist og Espen Nævestad for gjennomlesning og uvurderlige tilbakemeldinger. Takk til Oslo Forskning for støtte slik at jeg kunne dedikere mer av min tid til oppgaven. Og ikke minst takk til familie og venner for støtte, oppmuntring og korrekturlesning. Takk til deg amor mio for tålmodighet og kjærlighet, denne oppgaven er dedikert til deg.

Innholdsfortegnelse

Forord.....	III
Innledning	1
Problemstilling	2
Tidligere forskning.....	3
Undersøkelsen	6
Avgrensninger	8
Kildene	10
Metodiske problemer.....	13
Å finne igjen personene.....	14
Representativitet.....	15
Oppgavens struktur	16
Kapittel 1: Den offentlige fattigdomspolitikken i Norge, 1741-1845	17
Fattigdomspolitik på 1700-tallet	17
Reformperioden.....	20
Liberalismen.....	21
Fattigloven av 1845	23
Kritikk av fattigloven av 1845	26
Konklusjon	27
Kapittel 2: Fattigkommisjonen	29
Fattigkommisjonen.....	29
Fattigkommisjonens arbeid året 1850	30
De verdige fattige	32
Fattighusene	32
Stabels innsats	34
Fattigkommisjonens viktigste formål.....	38
Konklusjon	39
Kapittel 3: Politiet og de fattige	40
Politiets historie og arbeidsoppgaver	40
Rådstuearresten	42
Innsatte i rådstuearresten i 1850.....	43
Innsatte i rådstuearresten 1852.....	46

Politiets handlingsrom.....	48
Var politiet et sted man kunne søke hjelp?	50
Samarbeid med fattigvesenet	52
Var politiet kun til for borgerne?.....	53
Konklusjon	54
Kapittel 4: Politiforhørene av betlerne og løsgjengerne	55
De forhørte fordelt på kjønn og alder	55
Hvem oppdager betleriene og hva spør politiet om?.....	57
Valg av tiltak	59
Løslatelsene	60
Arbeidsanstalt eller fengsel	63
Forsørgelse- og overlevelsesstrategier	64
Yrker.....	64
Familieforhold	67
Understøttelse.....	69
Falske tiggersedler.....	72
Løsgjengeriet	75
Konklusjon	81
Kapittel 5: Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde	82
Arbeidsanstalten: Oppstart og drift	82
Hvem innsatte personer i arbeidsanstalten?	83
Hvem var de innsatte og hvorfor ble de innsatt?.....	85
Frivillig eller tvang?	89
Innsatt etter eget eller andres forlangende.....	90
Å skille de frivillige fra tvangsarbeiderne	92
Internt i arbeidsanstalten	94
Intern kategorisering	94
Disiplin, arbeid og nedbrytning.....	98
Arbeidsanstaltens moralsk oppdragende funksjon	100
Konklusjon	103
Kapittel 6: Konklusjon.....	105
Hvem kategoriserte	105
Hvem ble kategorisert som uverdige i praksis	106

Fattiglovens bestemmelser om de uverdige i praksis.....	107
Litteratur og kilder	110
Vedlegg.....	115
Vedlegg nr. 1: Lov angaaende fattigvæsenet i Kjøbstæderne	115

Innledning

”Menneskeligheten stiller sig imod Anvendelsen af det Bud: ”Hvo, der ikke vil arbeide, han æde ei heller”. Man kan ikke lade dem døe af Hunger...”¹

-Amtmann G.P.Blom, 1843

I 1845 ble det vedtatt en ny fattiglov i Norge. I forbindelse med lovarbeidet ble det nedsatt flere lovkommisjoner. Sitatet ovenfor er tatt fra amtmann G.P. Blom som var medlem av 1843-kommisjonen. Kommisjonen diskuterte hvorvidt de arbeidsføre fattige skulle ha rett på fattighjelp fra det offentlige. Det var kun de syke, gamle, vanføre og foreldreløse barn som skulle ha fattighjelp; de var de verdige fattige. De som derimot hadde arbeidsevne og derfor burde kunne tjene noe til livets opphold, skulle ikke ha fattighjelp, men skulle straffes for sin latskap og arbeidsuvilje; de var de uverdige fattige. Lovkommisjonene var preget av liberalistiske tanker om avskrekkende og minimal fattighjelp, men Blom stilte det hele på spissen da han påpekte at det offentlige ikke kunne sitte stille og se på at de fattige døde av sult. Dette grenselandet mellom ikke å hjelpe de arbeidsføre, men samtidig ikke sitte stille og la de fattige dø av sult, var og ble fattigomsorgens store dilemma.

På slutten av 1700-tallet hadde man begynt å se arbeidsledighet som en mulig årsak til fattigdom og nød.² Fattigdommen kunne altså stamme fra årsaker utenfor den enkeltes kontroll. Dette ble problematisk fordi man ikke visste hvordan man skulle behandle de arbeidsføre arbeidsledige fattige. Problemet besto i å skille de *arbeidsvillige* fra de *arbeidsuvillige*. Utover på 1800-tallet var det økonomisk vekst i Norge og det skulle ikke være mangel på arbeidsplasser. Jan Eivind Myhre skriver i *Oslo bys historie*, at: «Inntil midten av 1860-årene var tilbudet på innflyttende arbeidssøkende i økonomisk forstand nærmest uendelig, det var arbeidskjøperens marked».³ Tilgangen på jobber steg, men etterspørselen etter arbeid steg enda mer på grunn av befolkningsøkningen i hovedstaden.⁴ Konkurransen om jobbene var derfor hard. Det offentlige fattigvesenet ble av mange sett på som noe som oppmuntret til latskap og umoral. Det burde derfor avskaffes. Medlemmene av

¹ Anne- Lise Seip. *Sosialhjelpstaten blir til*. s 61

² Johanne Bergkvist. «*en Haard og Dyr Tid*». s 34

³ Jan Eivind Myhre. *Oslo bys historie bind 3*. s 209

⁴ Jan Eivind Myhre. *Oslo bys historie bind 3*. s 211

lovkommisjonene som arbeidet med forslag til den nye fattigloven, var tydelig påvirket av de nye liberalistiske tankene fra Europa: I et fritt marked skulle alle ha muligheten og plikten til å arbeide og klare seg selv. De som dermed ikke klarte å forsørge seg og sine til tross for at de hadde evnen til å arbeide, ble regnet som late og uvillige. Disse umoralske menneskene var uverdige og skulle i teorien altså ikke hjelpes. Hjelpen skulle gis kun til de menneskene som ikke hadde evnen til å arbeide; de verdige fattige. Problemet ble (som Blom pekte på i sitatet ovenfor) at dette stred i mot medfølelsen for andre mennesker; det var umulig å bygge et fattigvesen som tillot at folk døde av sult. Man måtte derfor ha et offentlig fattigvesen, men dette skulle være minimalt og avskrekkende. Den liberalistiske politikken baserte seg på minimal offentlig inngripen gjennom fattighjelp og avskrekkende fattighus. Selve lovteksten i fattigloven av 1845 ble ikke betydelig påvirket av de liberalistiske tankene; ansvaret ble heller lagt over på de enkelte kommunene.⁵ Utover på 1800-tallet ble det bygget flere institusjoner og etater i Christiania som skulle ha med fattigvesenet å gjøre. Disse institusjonene ga flere muligheter i fattigdomshåndteringen.

Frode Ulvund skriver i artikkelen: *dei farlege fattige* at: «I fattigpolitikken, som i velferdspolitikken generelt, framstår tvang og omsorg—uskadeleggjering og rehabilitering, som siamesiske tvillinger».⁶ Fattigpolitikken handlet altså om å fordele tvang og omsorg, straff og hjelp. De ulike ideologiske strømningene påvirket hvem man mente burde få omsorg og hvem man mente burde tvinges – hvem som skulle rehabiliteres og hvem som skulle uskadeliggjøres. Hvem som var verdig og hvem som var uverdig. De som vurderte hvem som var verdige og uverdige, satt altså med svært mye makt og ansvar ovenfor de fattiges liv. Det å forvalte et slikt system som skulle vurdere en persons moralske holdning og arbeidsvillighet, var problematisk da de eneste retningslinjene var de som fattigloven ga, og dette lovverket tok ikke stilling til det sentrale spørsmålet om hvorvidt de arbeidsføre fattige skulle få fattighjelp.

Problemstilling

Denne oppgaven skal handle om de uverdige fattige. De som myndighetene bestemte at ikke skulle motta understøttelse fra fattigvesenet. Skulle de uverdige fattige rehabiliteres eller uskadeliggjøres? Fordi fattigloven av 1845 åpnet opp for så stor frihet for hver kommune, er det vanskelig å tro at loven ble praktisert likt over hele landet. Det er derfor nødvendig å se

⁵ Anne-Lise Seip. *Sosialhjelpstaten blir til*. s 63

⁶ Frode Ulvund. *Dei farlege fattige*. s 37

på hvordan de uverdige fattige ble håndtert i praksis for å kunne si noe om hvordan fattigvesenet fungerte etter innføringen av den nye fattigloven. Og om den liberalistiske tankegangen fikk påvirkning på fattigdomshåndteringen til tross for at dette ikke ble skrevet i loven. Denne oppgavens problemstilling er altså:

Hvordan ble bestemmelsene om de uverdige fattige i fattigloven av 1845 praktisert i Christiania året 1850? Hvem kategoriserte og hvem ble kategorisert som uverdige fattige i Christiania året 1850 i praksis?

Problemstillingen er på mange måter interessant også for problemstillinger vi står ovenfor i fattigdomshåndteringen i dagens samfunn. Det er en pågående debatt om vi skal gjeninnføre tiggeforbudet i Norge og hvordan tiggerne i Norge skal behandles/håndteres. Mange har i media gått ut og kritisert gjennomføringen av minimumstiltak som anskaffelse av husly, mat, dusj og toalett, mens andre har stått frem og fremmet gjennomføringen av slike tiltak. Diskusjonen kretser rundt en redsel for at det vil bli attraktivt å tigge i Norge og problemet vil øke. Det burde derfor gjøres så ubehagelig og vanskelig å tigge som mulig. Kanskje vil en avdekking av hvordan fattigdomspolitikken ble praktisert på 1800-tallet hjelpe til å forstå dagens problemstillinger bedre.

Tidligere forskning

Det er blitt skrevet mye som forteller om fremveksten av en arbeiderklasse, nye sosio-økonomiske grupper, og demografiske fremstillinger om Christiania på 1800-tallet. Blant annet i forbindelse med Kristiania-prosjektet. Disse fremstillingene bruker gjerne fattigdommen som en faktor for å forklare andre forhold, men fattigdommen i seg selv blir ikke undersøkt. Den mest oversiktlige framstillingen som forteller om fattigvesenet på 1800-tallet er Anne-Lise Seips bok *Sosialhjelpstaten blir til, norsk sosialpolitikk 1740-1920*. I denne boken beskriver Anne-Lise Seip tre lange ideologiske bølger som gir grunnlag for inndeling av perioden: regulerings- eller ordensstat, en *laissez-faire*-stat og en sosialhjelpstat.⁷ Når hun beskriver utviklingen fram til ca. 1870-årene, har hun fokus på lovgivning. Hun forklarer hvordan ulike fattigkommisjoner allerede fra 1790-tallet hentet ideer og inspirasjon fra resten av Europa og utformet lovforslag som tilslutt skulle resultere i fattiglovene av 1845

⁷ Anne-Lise Seip. *Sosialhjelpstaten blir til*. s 12

og 1863. Begge disse lovene ble både et uttrykk for det kommunale selvstyre og styrking av filantropien i Norge. De to fattiglovene hørte inn under laissez-faire staten. Anne-Lise Seip har også skrevet en rekke arbeider som forteller om teologen Eilert Sundt og jusprofessor T.H. Aschehoug, to sentrale figurer i fattigdomsspørsmålet på denne tiden. T.H. Aschehoug og Eilert Sundt var medlemmer av kommisjonen som utarbeidet lovforslag til fattigloven av 1863. Eilert Sundt gjennomførte også store undersøkelser av fattigbefolkningen i Christiania. Disse er publisert i bøkene *Om fattigforholdene i Christiania* og *Om Piperviken og Russløkkekassen*. Sundt gjennomførte lignende studier av fattigbefolkningen, politiet og arbeidsanstalten, som jeg skal gjøre i denne oppgaven. Boken til Anne-Lise Seip fokuserer altså på lovgivning og politikken bak lovene, men studerer ikke praksisen i kommunene.

En annen historiker som har undersøkt fattigvesenet på 1800-tallet, er Georges Midrè. Han fokuserer i boken: *Bot, Bedring eller brød? Om bedømming og behandling av sosial nød fra reformasjonen til velferdsstaten*, på fattigdomshåndtering som en avgrensingsinstitusjon. Avgrensingen består i å bestemme hvem som har rett til hjelp og hvem som ikke har rett til hjelp. De som søker hjelp må hele tiden bevise at de virkelig trenger/fortjener denne hjelpen. I følge Midrè dreier diskusjonen om avgrensning—i forhold til ulike hjelpeordninger—seg om tre dimensjoner: (1) Moralen til den nødstilte (ønsker vedkommende å klare seg selv eller ikke). (2) ressurser til å sørge for seg selv (ressurstap som sykdom eller skade reduserer vedkommende sin evne til å sørge for seg selv). (3) markedet, mulighetene til å finne en plass i produksjonen (en henvisning til dårlige økonomiske tider vil kunne legitimere et krav om offentlig hjelp).⁸ Midrès bok handler om de ulike avgrensingsinstitusjonene. Med avgrensingsinstitusjon forstår han: ”sosiale ordninger som kategoriserer anmodninger om offentlig hjelp som legitime vs. illegitime.”⁹ Hans mål er å få frem sammenhengen mellom samfunnets økonomiske organisasjon og utformingen av avgrensingsinstitusjonen.

Det er blitt gjort en rekke undersøkelser omkring fattigvesenets praksis på 1700-tallet. Både om tukthuset i Christiania og innføringen av de nye legdsordningene på bygdene. Marit Slyngstad skriver i sin hovedoppgave: *Ulydighet og straff*, om opprettelsen av tukthusforordningen i 1741 og grunnleggelsen av Christiania tukthus. Hun undersøker tukthusets innsatte i perioden 1741-63 og ser om dette stemmer overens med tukthusets formål slik det blir uttrykt i tukthusforordningen. Hun konkluderer med at: «Målet for

⁸ Georges Midrè. *Bot, bedring eller brød*. s 13-14

⁹ Georges Midrè. *Bot, bedring eller brød*. s19

statsmakten var i stor grad å få bukt med grupper i samfunnet som representerte et økonomisk, moralsk og ordensmessig problem».¹⁰ Etter innføringen av tukthusforordningen i Christiania og problemene dette medførte kom man på slutten av århundret inn i en reformperiode som ble dominert av sen-merkantilistiske tanker. Johanne Bergkvist skrev i 2008 en masteroppgave kalt: *en Haard og Dyr Tid: Fattigdom, tigging og løsgjengeri i Christiania 1790-1802*, der hun undersøker denne reformperiodens utslag i Christiania. I denne oppgaven bruker hun politiavhør for å se på hvordan de fattige ble kategorisert av fattig- og politimyndighetene og hvordan de fattige forholdt seg til denne kategoriseringen.¹¹ Hun kommer blant annet fram til at politiet strever med å gjennomføre sine lovpålagte oppgaver på grunn av manglende institusjonelle løsninger.¹² Dette henger sammen med at tukthuset ikke lenger ble sett på som et passende sted å plassere betlere (tiggere) og løsgjengere.¹³ Det ser ut til at de fleste som ble arrestert ble sluppet med en advarsel. Bergkvist konkluderer derfor med at forhørende må ha hatt som formål å kartlegge og advare, ikke nødvendigvis å straffe.¹⁴ Undersøkelsen er gjort i tidsrommet 1790 til 1802, etter dette blir det opprettet flere institusjoner i Christiania blant annet arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde.

Det er ikke blitt skrevet mye om arbeidsanstalten. Wenche Blomberg har i rapporten *Christiania dollhus- mellom dårekista og asylet*, sett på anstaltens sinnsyke-avdeling og utviklingen av denne.¹⁵ For å se på arbeidsdelen av anstalten har vi bare forstanderen Arne Omsteds beretning fra 1911 å forholde oss til. Denne inneholder mye informasjon, men er skrevet av Arne Omsted da anstalten var i ferd med å legges ned og virksomheten overføres til Opstad. Dette farger naturlig nok mye av informasjonen som vi får fra denne fremstillingen ettersom Arne Omsted omtaler det som en ”mishandlet stiftelse” og er skeptisk til kommunens innblanding.¹⁶ Dette er allikevel det stedet der det er lettest å finne informasjon om anstalten, hvis man ikke vil gå inn i det store kildematerialet som er blitt bevart, som jeg gjorde da jeg skrev min bacheloroppgave. Jeg vil benytte meg av disse undersøkelsene i oppgaven.

Det er imidlertid skrevet en del om fattigvesenet i Bergen, både på 1700- og 1800-tallet. Dette i forbindelse med *fattigprosjektet i Vest*, som resulterte i en nettside og

¹⁰ Marit Slyngstad. *Ulydighet og straff*. s 240

¹¹ Johanne Berkvist. «*En Haard og Dyr Tid*». s 10

¹² Johanne Berkvist. «*En Haard og Dyr Tid*». s 74

¹³ Georges Midrè, *Bot, Bedring eller Brød?*. s 73-74

¹⁴ Johanne Berkvist. *En Haard og Dyr Tid*. s 75-76

¹⁵ Wenche Blomberg. *Christiania dollhus- mellom dårekista og asylet*. s 6

¹⁶ Arne Omsted. *Prinds Christian Augusts Minde: En historisk fremstilling*. s 13

boken *Fattigfolk i Bergensstift 1755- 2005*. Fokuset her har vært forordningen i 1755 for Bergens stift og på slutten av 1800-tallet. Min periode 1845-1850-tallet har også her blitt lite dekket. Perioden blir omtalt i Frode Ulvund sin artikkel *Dei farlege fattige*, der han ser på de fattige som ble utsatt for tvangsbruk fra 1700-tallet og frem til løsgjengerloven på starten av 1900-tallet. I denne artikkelen skriver Ulvund om tvangsarbeidsanstalten i Bergen og de innsatte i anstalten. Ulvund undersøkte tvangsarbeidsanstalten i forbindelse med sin doktoravhandling «*Byens Udskud*»? *Ein studie av karrierar som innsett i tvangsarbeids- og straffanstalter i Bergen ca 1850-75*, hvor han undersøker de innsatte i de ulike anstaltene i Bergen og hvorfor de sitter der og hvilke andre anstalter de har vært innsatt i. Straffeanstaltene var regulert av den nye straffeloven som hadde kommet i 1842. Det nye med dette lovverket var at det åpnet opp for en mye større bruk av fengselsstraff. Dette stemmer overens med tankene i tiden der frihetsstraff ble sett på som den beste metoden for å forbedre kriminelle. Tvangsarbeid var ikke formelt straff, men Ulvund mener at det av samtiden likevel ble oppfattet som straff, og at innsetting dermed i praksis representerte en kriminalisering av levesett.¹⁷ Frode Ulvund sin avhandling setter tvangsarbeidsanstalten i nær sammenheng med straffeanstaltene og viser hvordan anstaltene er en del av det samme systemet. Dette skaper en avstand mellom tvangsarbeidsanstalten og det arbeidet som fattigvesenet utførte i perioden. Min oppgave vil derfor kanskje sette tvangsarbeidsanstalten i et annet lys da jeg undersøker den i forbindelse med fattigloven og fattigvesenet og ikke straffeloven og straffeanstalter.

Politiet var som vi skal se viktige for å håndtere de fattige. Det er ikke skrevet svært mye om politiet i Christiania sin historie. Det verket som kanskje gir den beste oversikten er Fartein Valen-Senstad sin bok: *For lov og rett i 200 år- Oslo politis historie*. Jeg har også vært i kontakt med folk fra politihøyskolen som arbeider med Oslo politis historie, og med Norsk Politihistorisk Selskap for å få mer informasjon om mulige kilder.

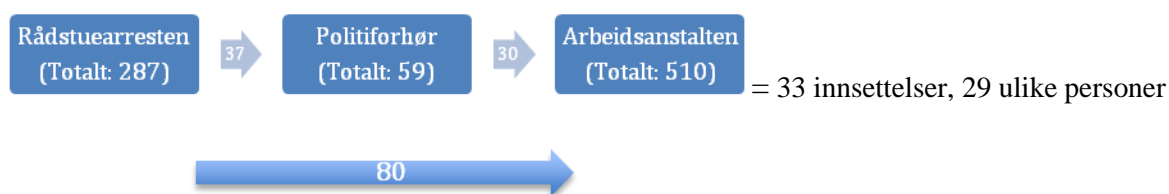
Undersøkelsen

Det finnes altså ingen tidligere fremstillinger av fattigvesenet i Christiania som har undersøkt hvordan fattigvesenet fungerte i praksis etter innføringen av fattigloven av 1845. Jeg ønsker å gå ned på individnivå og undersøke hvordan bestemmelsene mot de uverdige fattige ble gjennomført i praksis. Hvordan arbeidet de ulike etatene: Fattigkommisjonen, politiet og

¹⁷ Frode Ulvund. "Byens Udskud"? s 251

arbeidsanstalten sammen og hvilke vurderinger lå bak tiltakene som ble gjort om hver enkelt person? Hvem ble kategorisert som uverdige fattige, hvilke kriterier lå til grunn, når i prosessen skjedde kategoriseringen og hvem hadde myndighet til å bestemme?

For å besvare dette har jeg gjennomført en undersøkelse av fattigkommisjonen, politiet og arbeidsanstalten. Jeg har undersøkt fattigkommisjonens praksis i året 1850. Og jeg har registrert de som ble arrestert av politiet og innsatt i rådstuearresten i 1850 og 1852 i Excel-skjemaer. Det samme har jeg gjort med de som ble innsatt i arbeidsanstalten. Jeg har også transkribert politiforhør. Dette registreringsarbeidet ga meg fire forskjellige databaser som jeg har jobbet ut ifra. Jeg har så sammenliknet personene i de tre databasene: rådstuearresten i 1850 og arbeidsanstalten i 1850, og politiforhørene i 1850, for å finne sammenfallende innsettelsener. Nedenfor er en oversikt over de forskjellige kildene og de sammenfallende innsettelsene:

Som vi ser er det ikke mange av de totale innsettelsene som vi finner igjen i neste ledd. Fra rådstuearrestens totale antall innsettelsener på 287 er det kun 37 av innsettelsene som jeg har funnet igjen i politiforhørene. Av de 287 innsettelsene har jeg kun funnet igjen 80 som innsatt i arbeidsanstalten. Kun 30 av de totalt 59 forhørte ved Christiania politikammer finnes i arbeidsanstalten. Gjennom undersøkelsen kom jeg fram til 33 innsettelsener av 29 forskjellige personer, som hadde vært igjennom hele systemet: fra rådstuearrest til politiforhør til arbeidsanstalt. Disse 29 personene har jeg undersøkt spesielt for å se hvordan de ble definert og redefinert gjennom hele systemet. I hvert ledd av undersøkelsen forsvinner store deler av populasjonen. Jeg begynner hvert kapittel med en kvantifisering av alle de innsatte i det leddet av systemet kapittelet handler om. Politiforhørene har vært den kilden som har gitt mest informasjon om de uverdige fattige selv. Jeg har derfor benyttet meg av disse kvalitativt for å kunne si noe om hvem som ble kategorisert som uverdige fattige. For å begrense undersøkelsens omfang har jeg vært nødt til å gjøre en rekke avgrensninger.

Avgrensninger

Jeg har avgrenset undersøkelsen både geografisk og tidsmessig.

Geografi: Geografisk er undersøkelsen blitt begrenset til kun å omfatte fattigvesenet i Christiania. Christiania er interessant på grunn av sin posisjon som hovedstad, den enorme veksten i perioden og den økte industrialiseringen. Alt dette gjorde at fattigvesenet i Christiania sto ovenfor mange utfordringer i perioden med fattigdom. Fattigvesenet i Christiania hadde også mange institusjoner til rådighet. Christiania er derfor et sted hvor det var mulig å gjennomføre ideer og tiltak i større grad enn i resten av landet. Det at regjeringen og departementene holdt til i Christiania gjør det mer sannsynlig at Christiania fattigvesen var oppdatert på de nye tankene og idealene som eksisterte i samtiden. En undersøkelse av de innsatte i Christianias institusjoner vil også omfatte personer som har bolig/hjemstavn i andre kommuner, men hovedsakelig vil det bestå av personer bosatt i Christiania. Aker kommune var nært tilknyttet Christiania i perioden og—som vi skal se—fikk fattige som ble arrestert i Christiania understøttelse fra Aker fattigvesen. Jeg har allikevel ikke utvidet undersøkelsen min til å inkludere Aker da dette ville vært svært omfattende. Kildematerialet fra Aker fattigvesen er fortsatt under sortering på Oslo byarkiv, og det ville derfor vært en omfattende prosess å sette seg inn i dette arkivet. De aller fleste av Akers uverdige fattige vil allikevel dukke opp i arbeidsanstalten og i politiforhørene da de svært ofte ble arrestert i Christiania by. Aker hadde også tidlig fått tillatelse til å innsette sine fattige i arbeidsanstalten.

Tid: Tidsmessig er undersøkelsen begrenset til året 1850, og året 1852 er blitt brukt som kontroll år for rådstuearresten og til undersøkelse av noen politiforhør. Oppgaven ønsker å gi innblikk i hvordan loven ble praktisert. Jeg har derfor valgt å følge personer gjennom de forskjellige etatene som håndterte de fattige; fattigkommisjonen, politiet og arbeidsanstalten. Valget om å undersøke alle de tre etatene har gjort at en tidsbegrensning ble nødvendig. Jeg valgte derfor heller å gå dypt inn i et år enn å undersøke en etat over mange år. Hadde jeg undersøkt flere år ville jeg kunnet avdekke livshistorier som ellers ville forblitt skjult: de fattiges varige forsørgelsesproblemer og overgangen fra ung til gammel. Men mitt valg om å undersøke et år i dybden gjorde det mulig for meg å se hvordan etatene arbeidet eller ikke arbeidet sammen, og hvilke funksjon hver etat fylte i systemet. Det har gitt et unikt innblikk i hvordan de fattige ble definert og redefinert av forskjellige etater. Det å følge personene gjennom de forskjellige etatene ga mange utfordringer som jeg vil diskutere i metodeseksjonen. En utvidelse av undersøkelsen til å omfatte flere år ville økt populasjonen så mye at jeg ville vært nødt til å utforske andre databasesystemer som gjorde sammenlikning

av individer mulig. Dette ville utvidet oppgaven forbi en masteroppgaves omfang. Mekanismene som blir avdekket i denne oppgaven er trolig representative for hele resten av perioden frem til den nye fattigloven av 1863.

Selve året 1850 er valgt fordi innen 1850 ville man ha rukket å implementere fattigloven av 1845 i fattigvesenet, og også gjort endringer i forhold til hva som fungerte og ikke fungerte. Kildene har lagt mange avgrensninger på undersøkelsen. 1850 er det siste året som det finnes individlister fra arbeidsanstalten, før listene forsvinner fram til året 1864. 1850 er også det første året det er lagt ved en oversikt over antall understøttede i Christiania i amtmannens femårsberetninger. Dette skyldtes at kongelig resolusjonen av 10. desember 1850 ga påbud om å lage oppgaver over det samlede fattigtallet.¹⁸ Antallet understøttede fra femårsberetningen er det eneste tallet jeg har å forholde meg til når det kommer til de verdige fattige, ettersom understøttelsesprotokollene fra Christiania fattigvesen ikke eksisterer før i 1858, og da kun for et underdistrikt. 1850-tallet er høydepunktet for liberalistiske tanker og det er også året Thranitterbevegelsen vokser eksplosivt. Dette gjør året spesielt interessant med tanke på ideologiske betraktninger. Anne-Lise Seip skriver også at veksten i Thranitterbevegelsen gjorde myndighetene redde, og tvang fram en ny debatt om fattigdomsproblemet. Det er derfor interessant å begrense undersøkelsen til å omfatte et år som kommer før den nye debatten satt preg på fattigvesenet. Slik at man får sett virkningene av fattigloven.

Fattigdom: Oppgaven forteller kun om de som myndighetene kategoriserte som uverdige fattige. De uverdige fattige er definert i denne oppgaven som: personer som kom i kontakt med myndighetene for fattigdomsrelaterte forhold og som ikke ble vurdert som verdige understøttelse etter kontakten. Dette vil si at personen tidligere kan ha mottatt understøttelse, men at denne nye kontakten med myndighetene ikke førte til understøttelse. Oppgaven undersøker altså ikke de som myndighetene kategoriserte som verdige fattige, og omfatter på ingen måte alt det som måtte kunne kalles fattigdommen i Christiania.

Ståle Dyrvik, definerer en fattig som: «den personen som verken kan livberge seg selv ved eget arbeide eller egne midler, og heller ikke skaffer seg forsørgelse innenfor rammen av en privat husholdning».¹⁹ Johanne Bergkvist kritiserer denne definisjonen i sin oppgave «*en Haard og Dyr Tid*» da hun mener den er for snever og kun beskriver fattigunderstøttede eller personer rammet av umiddelbar nød.²⁰ Bergkvist peker på at det fantes personer som kunne livnære seg selv med arbeid eller forsørges innenfor husholdet, men som stod i konstant fare

¹⁸ *Kristiania Kommunale forhandlinger 1843-1856*, s 358

¹⁹ Ståle Dyrvik. *Avgjerdsprosessen og aktørane bak det offentlege fattigstellet i Norge 1720-1760*. s 413

²⁰ Johanne Bergkvist. «*en Haard og dyr tid*». s 12

for å komme under eksistensminimum. Disse personene må også kunne defineres som fattige. Bergkvist benytter seg derfor av en operasjonell definisjon, som er knyttet til kildene da hun undersøker fattigvesenets praksis. Dette vil også jeg gjøre. De personene som kommer i kontakt med myndighetene på grunn av fattigdomsrelaterte forhold, slik de er definert i fattigloven av 1845, vil i denne oppgaven være de fattige. Det er oppgavens mål å si noe om dem som blir kategorisert som uverdige fattige i fattigloven, oppgaven vil derfor ikke ta med de personene som faller utenfor rammen av loven. For eksempel har jeg utelukket tyveriforhør fra undersøkelsen til tross for at dette i mange tilfeller er en fattigdomsrelatert forbrytelse. Som Frode Ulvund beskriver i sin doktoravhandling hendte det ofte at samme person hadde blitt arrestert for betleri, løsgjengeri og tyveri. Klientellet på fengselet, tukthuset og tvangsarbeidsanstalten var ofte overlappende.²¹ Tyverisakene er altså viktig for å forstå hele bildet av fattigdommen. Men disse sakene er omfattende og vil ikke alltid være fattigdomsrelaterte, derfor faller de utenfor rammen av denne oppgaven. Tyveriene ble også dømt etter straffeloven av 1842 og ikke fattigloven av 1845 og faller dermed utenfor det jeg har valgt og definere som fattigdomsrelaterte saker i denne oppgaven.

Kildene

Kildene gir mange begrensninger i forhold til oppgaven. Det er svært tilfeldig hvilke kilder fra fattigvesenet som er blitt bevart. Store deler av arkivmaterialet fra fattigvesenet som finnes på Byarkivet i Oslo ble oppdaget ved en tilfeldighet da Ditten-komplekset i Akersgata skulle rives på 90-tallet. Materialet har altså ikke blitt bevisst bevart, og dette har ført til hull i materialet. Materialet fra arbeidsanstalten ble oppdaget i en av arbeidsanstaltens bygninger og reddet fra ødeleggelse av en gruppe engasjerte mennesker som brakte materialet til byarkivet for mindre en 10 år siden. Arkivet er nå en del av UNESCOs dokumentarvregister.²² Materialet er derfor lite eller ikke gjennomgått, og dette har ført til en hel rekke begrensninger i forhold til hva som kan undersøkes og for hvilken tidsperiode. I tillegg til dette er det anstrengende å navigere seg frem i et materiale som ikke tidligere har vært gjennomgått da det er vanskelig å vite nøyaktig hva materialet inneholder og hva man kan forvente å finne av informasjon.

²¹ Frode Ulvund. "Byens Udkud"? s 393

²² Robert Kalleberg: *Fattigvesenets arkiv i UNESCOs dokumentarv-register*:
<http://www.byarkivet.oslo.kommune.no/article219835-961.html>, besøkt 17.4.13

Kilder til fattigvesenet: Det er ikke blitt bevart mange kilder til fattigvesenet fra 1850-tallet. Understøttelsesprotokollene til fattigforstanderen finnes ikke før i 1858, og da kun for distrikt nummer to. Kilder til fattigvesenets praksis ovenfor de verdige fattige finnes altså ikke. En annen mulig kilde ville vært å gjennomgå postjournalene til fattigkommisjonen, men disse mangler i perioden mellom 1849 og 1852. Det er heller ikke journalsaker til arkivet og dette gjør at man ikke får lest selve brevet. Mye informasjon forsvinner altså. Jeg valgte derfor å undersøke fattigkommisjonens forhandlingsprotokoll for året 1850. Forhandlingsprotokollene finnes for årene 1829-1934. Forhandlingsprotokollene er en form for møtereferater fra hver gang fattigkommisjonen hadde møter. Protokollen er skrevet med en til tider veldig slurvete håndskrift. Denne kilden gir innblikk i praksisen til medlemmene i fattigkommisjonen, men den er veldig summarisk forteller kun om vedtaket ikke om diskusjonen bak. Det kan derfor være vanskelig å se fattigkommisjonens tanker og meninger i kilden. Den gir dessverre ikke informasjon om de ulike vedtakene som ble gjort om den enkelte fattige. Dette ble ført i understøttelsesprotokollen som tidligere nevnt ikke eksisterer.

For å få mer innsikt i fattigvesenets virksomhet i perioden har jeg gjennomgått de kommunale forhandlingene fra 1843 til 1854. Denne kilden gir innblikk i de sakene som var oppe til behandling i Christiania representantskap og formannskap. Jeg har gjennomgått de fattigdomsrelaterte sakene i perioden, og denne kilden har gitt informasjon om fattigkommisjonen og forstanderen på arbeidsanstalten sine meninger om ulike saker vedrørende fattigvesenet, sykehusene og arbeidsanstalten. Disse sakene har gitt innblikk i hvordan fattigkommisjonen og arbeidsanstaltens forstander prioriterer og tenker om sine arbeidsoppgaver.

Kilder til politiet: Politiet var de som i følge loven skulle håndtere de uverdige fattige. Det var altså naturlig å skulle undersøke deres praksis ovenfor de fattige. For å finne de fattiges saker i arkivet gjennomgikk jeg politiforhørene for året 1850. Forhørsprotokollene til politiet inneholder alle forhørene som ble gjort på hoved politistasjonen fra 1776-1871. Det er svært mange protokoller og hver protokoll dekker en tidsperiode på mange år. Protokoll nummer 28 til og med 35 inneholder alle forhør fra årene 1850 og 1852. Hvorfor det er blitt skrevet i så mange protokoller samtidig kommer ikke fram av kilden. Jeg har transkribert forhør både fra 1850 og 1852. Forhørene er skrevet tett etter hverandre og sjeldent med pen håndskrift. Men forhørene er en ulik kilde til å få innblikk i de fattiges livssituasjoner og levekår. Kilden er rik på informasjon om hva som har skjedd (forbrytelsen) og hvilke vurderinger politiet gjør om personen de har arrestert. Da forhøret er over oppgis det kun om

personen blir løslatt eller tilbakesendt til arresten. Forhørene dekker ikke alle som ble arrestert av politiet, mange ble arrestert uten at det ble opptatt forhør.

Noen av disse har jeg funnet i dagjournalen til rådstuearresten. Dagjournalen lister opp hvem som var innsatt på rådstuearresten. Det er informasjon om hver enkelt person, som hjemsted, hvilken forbrytelse de har begått, hvem som arresterte dem og når, og hva som skjer med personen etter politiforhøret: løslatelse eller straff og i så fall hva slags straff. Kilden er ikke en komplett kilde til alle som ble arrestert av politiet, da politiet kunne ta inn folk til forhør og innsette folk direkte i arbeidsanstalten uten å innsette dem i rådstuearresten først.

For å finne igjen de siste fattige som ble innsatt direkte i arbeidsanstalten uten arrestasjon og forhør så jeg på dagboken til politiet som fantes på hovedstasjonen. Men denne dagboken var nesten uleselig og full av informasjon som var irrelevant for min undersøkelse. Jeg valgte derfor å ikke forfølge dette videre. Jeg vurderte også her å gjennomgå postjournalene, men etter en rask kikk ble det tydelig at svært få av sakene omhandlet fattigdomsrelaterte saker, og det var svært lite informasjon om brevenes innhold i journalen. Jeg så at svært mange brev ble sendt til stiftsdireksjonen. I stiftsdireksjonens arkiv finnes journalsakene slik at det er mulig å lese hele brevet, men arkivet er svært omfattende og etter en rask gjennomgang fant jeg ingen fattigdomsrelaterte saker, bare skole- og kirkerelaterte saker. Jeg ønsket også å forfølge forhørene til politiretten, da det her kanskje ville komme frem mer informasjon om de uverdige fattige. Dette ville økt omfanget av oppgaven og jeg fikk dessverre ikke mulighet til å gjennomføre dette.

På byarkivet i Oslo finnes en journal for politiassistenten for fattigsaker med brevveksling som hovedsakelig handler om hjemstavnsaker. Politiassistenten hadde ansvar for å oppta hjemstavnsforhør fram til 1878 da ansvaret ble overtatt av fattigforstanderen. Byarkivet har hjemstavnsforhørene fra etter fattigforstanderens overtagelse i 1878 og fragmenter av hjemstavnsforhør fra 1843-1844. Jeg har tatt en rask kikk på fragmentene. Hjemstavnsforhørene kunne vært en mulig kilde til informasjon om de verdige fattige og med mer letning ville det kanskje være mulig å finne dem hos politiets arkiv på statsarkivet i Oslo. Det finnes også en protokoll som er feilaktig arkivert som sykejournal. Som i følge byarkivet ble skrevet av politiassistenten for fattigsaker. Denne protokollen inneholder både personer som blir sendt til sykehusopphold og som hjelpeløse til arbeidsanstalten. Navnene i protokollen stemmer overens med navn jeg har funnet som innsatte i arbeidsanstalten og i rådstuearresten. Protokollen gir ikke noe mer informasjon om personen enn navnet og at den

er hjelpeløs/ syk og hvor personen ender opp. Denne informasjonen hadde jeg allerede fått av dagjournalen til rådstuearresten og individlistene til arbeidsanstalten.

Kilder til arbeidsanstalten: Det har ikke vært gjennomført mange studier av arbeidsanstalten tidligere. For å kunne følge personene fra politiarrestasjon til arbeidsanstalten har jeg registret alle de innsatte i arbeidsanstalten året 1850. Individlistene fra arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde eksisterer fra året 1843 til 1850 og dukker opp igjen i 1864. De inneholder navnet og informasjon om de personene som ble innsatt på arbeidsanstalten. De oppgir lengden på oppholdet, hvorfor personen er der, i hvilken tilstand de er og hvem som har sendt ham/hun dit. Jeg har tidligere brukt kilden da jeg skrev min bacheloroppgave, så de er velkjente for meg.

Metodiske problemer

Hver av de overnevnte kildene har sine begrensinger i hva de kan fortelle og ikke fortelle. Ved å studere de i sammenheng vil det forhåpentligvis være mulig å se hvordan systemet fungerte. Jeg har valgt å kvantifisere dagjournalen fra rådstuearresten og individlisten fra arbeidsanstalten. Å kvantifisere disse kildene gjorde det mulig for meg å bedre kunne sammenlikne og si noe om generelle tendenser. Jeg kan si hva som forekom oftest og hva som var vanligst og uvanligst. Dette bruker jeg for å fortelle om hvordan systemet fungerte.

Da det kom til politiforhørene og forhandlingsprotokollen var det meningsløst å skulle kvantifisere i noe stor grad, da sakene og historiene skiller seg svært mye fra hverandre. Disse kildene forteller om tankesett og underliggende vurderinger. Jeg har derfor gått igjennom disse kvalitativt for å avdekke skjulte vurderinger og se betydningen av hver enkelt historie/beslutning. Den britiske historikeren Olwen Hufton hevder at en undersøkelse av fattigdom i hovedsak må være kvalitativ fordi: «There is no such thing as a graph on human suffering».²³ Min oppgave har til hensikt å følge personer gjennom systemet og se hvordan de blir håndtert og av hvem for å kunne avdekke hvordan fattigloven ble praktisert ovenfor de som ble kategorisert som uverdige fattige. Jeg er derfor i utgangspunktet ute etter myndighetenes vurderinger og kategoriseringer av de fattige, ikke de fattige selv. Men gjennom å lese politiforhørene er det mulig å komme på sporet av de fattiges egne stemmer og strategier og se hvordan de selv var aktører i sine egne liv og kunne påvirke myndighetenes vurderinger. Det er oppgavens håp å kunne forene perspektiver omkring

²³Olwen Hufton, *The poor in eighteenth century France 1750-1789*, s 7

samfunnsstrukturer og institusjoner og lovverks påvirkning på historien med perspektiver om aktørers betydning i å forme verden rundt seg. De fattige i Christiania var ikke personer som kun var styrt av systemet uten noen som helst påvirkning på deres eget liv, men det er også meningsløst å studere de fattiges liv og handlingsrom uten å se på institusjonene som omga dem og de strukturene de var underlagt.

Å finne igjen personene

Arbeidet med å følge personer gjennom systemet fra rådstuearresten til politiforhøret til arbeidsanstalten, har bydd på mange utfordringer. Den gotiske håndskriften fra 1800-tallet er en utfordring i seg selv, med sin blanding av gotisk og latin og vidt forskjellige håndskrifter. Knut Johannessen skriver i boken: *Den glemte skriften*, at: «første halvdel av 1800-tallet er derfor fremfor alt mangfoldets tidsrom for den gotiske skriften. Det kan by på større utfordringer å lese håndskriften fra denne tiden enn fra eldre tid».²⁴ Navnene blir i tillegg til dette ofte skrevet forskjellig i forskjellige protokoller: hvis det står Michelsen i dagjournalen til rådstuearresten, står det gjerne Mikkelsen i arbeidsanstaltens individlister. Dette gjør at det kan oppstå usikkerhet rundt om det virkelig er samme person som dukker opp i begge kildene. Her har jeg derfor måttet bruke skjønn og sett på navnets sjeldenhet: Det er forskjell på en Ole Hansen og en Carl Eriksen Mechlenburg. I tillegg har jeg sett på om fødested og hjemstavssted stemmer overens, i tillegg til alder og tidspunkt for arrestasjonen. Hos noen av personene stemmer alle faktorene overens og det er svært tvilsomt at det ikke skulle være samme person. Mens i andre tilfeller er hjemstavssted, arrestasjonstidspunkt eller alderen forskjellig, i slike tilfeller har jeg brukt skjønn. Det kan være lenge mellom arrestasjon og innsettelse i arbeidsanstalten, i slike tilfeller er det vanskelig å fastslå om det virkelig var arrestasjonen som førte til innsettelsen og ikke en senere arrestasjon, eller direkte innsettelse av politiet. Jeg har utelukket tilfeller der det er over en måned siden arrestasjon til tross for at navnet er det samme og hjemstavn stemmer. Jeg kan derfor ha utelukket innsettelse som egentlig er av samme person. Jeg har vært streng med tilfellene der jeg har konkludert med at to eller flere innsettelse er av samme person, men det er allikevel en mulighet for at innsettelsene ikke var av samme person og at det fantes flere personer i Christiania med samme navn og samme hjemstavn eller alder. Jo mer informasjon jeg har hatt om personen jo mer sikkert har det vært at personen er den samme i de forskjellige kildene. Jeg har funnet 29

²⁴ Knut Johannessen. *Den glemte skriften*. s 25

personer som jeg med ganske stor sikkerhet kan følge gjennom rådstuearresten, til forhør til arbeidsanstalten. Disse personene forteller om hvordan systemet definerte og redefinerte de fattige.

Representativitet

I forskning arbeider vi gjerne ut ifra en tanke om at et utvalg kan være representativt for en hel gruppe, eller en hel tidsperiode. Min oppgave er begrenset til et år; 1850, med 1852 brukt som kontroll år for rådstuearresten. Undersøkelsen kan derfor ikke sies å være representativ for mer enn året 1850. Allikevel er det slik at systemer og mekanismer ofte blir opprettet og fungerer nærmest automatisk i lengre tidsperioder. Det er derfor mulig at de mekanismene og det systemet som denne oppgaven har avdekket for året 1850, er representative for hvordan systemet fungerte i en lengre tidsperiode. Det er heller ingen garanti for at min undersøkelse av de uverdige fattige dekker alle de uverdige som kom i kontakt med myndighetene i året 1850. Ved å kombinere kilder fra rådstuearresten, politiforhør og arbeidsanstalten vil jeg allikevel å ha funnet en populasjon som i høy grad kan representere de uverdige fattige som kom i kontakt med myndighetene. Undersøkelsen representerer ikke de fattige generelt, og snakker kun om de som kom i kontakt med myndighetene. Hvis det var miljøer eller personer som unngikk kontakt med myndighetene så har dette ikke kommet frem i oppgaven.

Når det kommer til undersøkelsen av de forhørte på Christiania politikammer så er historien til de fattige som blir forhørt ikke samstemte og kan egentlig kun sies å være representativ for den personen som ble forhørt. En sammenstilling av flere forhør gir allikevel et bilde av de uverdige fattiges forsørgelsesproblemer, strategier og levekår. Historiene gir et bilde av de fattiges liv, de formidler en følelse. Forhørene har vist seg å i stor grad kun representere de som ble arrestert for betleri, og kan derfor ikke sies å representere alle de uverdige fattige. Forhørene avdekker maktforhold, vurderinger og skjulte mekanismer som forteller noe både om de fattige som gruppe og om myndighetenes vurderinger av dem og hvordan systemet fungerte. En utvidet undersøkelse av forhørene over flere år ville kunne avdekket enda tydeligere de uverdige fattiges livsforløp og overlevelsesstrategier.

Oppgavens struktur

I kapittel nummer to skal jeg gjennomgå fattigkommisjonens virksomhet. Jeg vil se på fattigkommisjonens virksomhet i året 1850 og se om det finnes noen underliggende mål eller holdninger som de praktiserer. Hvordan påvirket fattigkommisjonens praksis kategoriseringen av de uverdige fattige? I kapittel nummer tre beveger jeg meg vekk fra fattigkommisjonen og over til politiet, for å se på deres praksis og mål og holdninger. Jeg gjennomgår hvem som ble innsatt i rådstuearresten og hvorfor, hva som var hensikten med arrestasjonene og hvordan politiet arbeidet. I kapittel fire ser jeg på politiforhørene og hvilke vurderinger politiet gjorde om de uverdige fattige. Dømte de etter lovverket, og hvordan forholdt de seg til verdig og uverdig skillet? I kapittel fem undersøker jeg hvem som endte opp i arbeidsanstalten og hvorfor. Hva slags anstalt var arbeidsanstalten, var den til for å gi omsorg eller for å utøve tvang ovenfor de uverdige fattige? Hva slags fattigdomspolitikken var arbeidsanstalten uttrykk for, hvilken funksjon hadde den? I kapittel seks vil jeg levere mine konklusjoner for hele oppgaven. Men først skal jeg i kapittel en gjennomgå fattigdomspolitikken fra 1700-tallet og frem til og tiden etter den nye fattigloven av 1845.

Kapittel 1: Den offentlige fattigdomspolitikken i Norge, 1741-1845

Fattigdom ble sett på som et økende problem utover 1700-tallet og 1800-tallet. Det ble lansert mange forskjellige strategier for å løse problemet. I dette kapitlet vil jeg se på disse ulike strategiene slik de kom til uttrykk i de ulike lovene fra 1741 til 1845. Fokuset vil ligge på fattigvesenet i byene. Jeg starter helt tilbake på 1700-tallet fordi problemforståelsen den gang, og løsningsforslagene fra denne tiden, preget fattigdomshåndteringen gjennom hele perioden.

Fattigdomspolitik på 1700-tallet

Norge var på 1700-tallet et bondesamfunn preget av store samfunnsomveltninger. Det var befolkningsøkning, folkeforflytninger, og historikeren Anne-Lise Seip påpeker at de lavere lag som andel av befolkningen økte.²⁵ Det kom nye fattigforordninger i Norge, den første i Akershusstift i 1741, den andre i Bergen stift i 1755, den tredje i Kristiansand stift i 1786 og Trondheim i 1789/90. Disse forordningene ble sett på som starten på et offentlig fattigstell i Norge. Dette er en sannhet med modifikasjoner. Det fantes tidligere lover som dikterte hvordan fattigforsorgen skulle håndteres, derfor er det heller snakk om en utbygging og nyorganisering enn noe helt nytt. Det er vanlig å se på kongebrevet fra 1739 som oppstarten til prosessen som førte frem til disse forordningene. Kong Christian den 6. bad den norske stattholderen Christian Rantzau komme med forslag til hvordan man skulle avskaffe den omfattende betlingen (tiggingen) han hadde observert på sin reise i Norge. Historikeren Ståle Dyrvik avviser i sin oppgave: *Avgjerdssprossessen og aktørene bak det offentlige fattigstellet i Norge 1720-1760* at kongebrevet var starten på prosessen som førte frem til fattigforordningene. Spørsmålene som kommer i fokus her hadde nemlig vært tatt opp tidligere. Han peker blant annet på opprettelsen av tukthuset i Trondheim og konsolideringen av fattigforsorgen i Kristiansand stift i 1720-30-årene.

Men svarene stattholderen fikk da han sendte spørsmålet videre til de forskjellige ledende embetsmennene i Norge, er svært interessante fordi de forteller oss hva de styrende i Norge forsto som problemet med fattigdommen. Svarene reflekterer i stor grad det allerede

²⁵ Anne-Lise Seip. *Sosialhjelpstaten blir til*. s. 35

kjente skillet mellom de verdige og uverdige fattige: de verdige fattige var folk som ikke ved egen arbeidsinnsats kunne tjene til livets opphold, nemlig gamle, syke og vanføre, og foreldreløse barn. De uverdige var de friske menneskene som drev med tigging istedenfor å ta seg fast arbeid. Et spesielt trekk ved de norske besvarelsene er at to tredjedeler bytter ut verdig/uverdig begrepet med innfødt/fremmed. Dette henger nok sammen med at det var en selvfølge at sognet skulle ta seg av sine egne fattige, men at det hadde blitt en økning i folk fra fremmede sogn som reiste rundt og tigget og disse ville ikke lokalbefolkningen ta seg av. Dette løsfolket som her dukker opp er kjernen av problemforståelsen slik de ble uttrykt i svarene. Det unge arbeidsføre tjenestefolket ville ikke lenger binde seg til tjeneste ved et hushold i et år, men heller arbeide som dagarbeidere. Fordelen var at de fikk høyere lønninger og mer frihet. Blant annet kunne de gifte seg når de selv ville. Problemet oppsto når disse dagarbeiderne la seg til store familier og var tomme for penger innen sesongen med lite tilgjengelig arbeid startet. Da måtte familiene ut og tigge. Dette tjenestefolkproblemet var størst for bøndene fordi de måtte ut med høyere lønninger og hadde vanskelig for å få tak i den arbeidskraften de trengte. Handelsborgerne i byene var heller ikke fornøyd da dagarbeiderne og de omreisende skapte uorden og fungerte som handelsmellomledd mellom byene og bygdene. Dette truet handelsborgernes privilegier, altså deres rett til å være de eneste som drev handel i området. Ståle Dyrvik konkluderer derfor med at det karakteristiske for det norske fattigspørsmålet på 1700-tallet var at de egentlige fattige og deres kår spilte en heller tilbaketrunket rolle. Fokuset var på opprydding i offentlige stiftninger og tjenestefolkmangelen.²⁶ Fattigdomsproblemet ble altså forstått som et problem som bunnet i folks personlige moral og livsførsel ikke i samfunnsmessige forhold som befolkningsøkning, dyrtid og utvidelsen av husmannsvesenet. Løsningene på fattigdomsproblemet svarte på de forholdene som kom fram i problemforståelsen fra begynnelsen av 1700-tallet. I fattigforordningen av 1741 for Akershus og andre lover fra perioden ble det tydelig hvordan man ønsket å løse fattigdomsproblemet.

Løsningen på problemet var å bli kvitt de fremmede betlerne; å avskaffe betlingen helt. Hvert sogn skulle ha ansvar for å ta seg av sine egne fattige. Legdsystemet ble utvidet på landet (legd vil si at en gruppe med gårder byttet på å gi husrom og mat til den fattige). I byen skulle de fattige få almisser fra en fattigkasse som alle i byen ble pliktig å betale inn til, eller de skulle settes på fattighus. Tanken var at et organisert fattigvesen for de verdige fattige

²⁶Ståle Dyrvik. *Avgjerdsprosessen og aktørane bak det offentlege fattigstellet i Norge 1720-1760*. s 168-171

ville gjøre det tydelig hvem som var de uverdige fattige, slik at disse kunne straffes. De uverdige fattige skulle straffes med tukthus.

I forbindelse med den nye forordningen i 1741 ble det bygget tukthus i Christiania. Derfor blir gjerne forordningen av 1741 referert til som tukthusforordningen. Tukthusforordningen slo fast:

Ingen uden Selvraadige, Lade, Modvillige, Drukkenbolte, friske, ugudelige og arbeidsføre Betlere skal modtages i Tugthuset, men de Skrøbelige og rette Fattige skal underholdes i Kjøbstæderne, og forfleges i Lægderne paa Landet, Enhver paa det Sted, hvor han har hjemme.²⁷

De uverdige fattige ble altså definert som selvrådige, late, motvillige, drukkenbolter, friske, ugudelige og arbeidsføre. Deres uverdighet til å motta understøttelse var altså nært tilknyttet både deres personlige moral og gudstro, og deres arbeidsevne. De verdige fattige ble definert som *rette fattige*, de levde altså livet sitt på den *riktige* måten, og deres skrøpelighet må hentyde på at de ikke var i stand til å arbeide. Historikeren Marit Slyngstad undersøker i sin hovedoppgave: *Ulydighet og straff*, tukthusets innsatte i perioden 1741-63 og ser om dette stemmer overens med tukthusets formål slik det ble uttrykt i tukthusforordningen. Hun kommer fram til at den største av kategoriene var *løse* folk og at dette stemmer overens med det som står i tukthusforordningen av 1741.²⁸ Hun konkluderer med at statsmaktens bekjempelse av fattigdomsproblemet var en kamp mot noe langt mer enn bare fattigdom, målet for statsmakten var i stor grad å få bukt med grupper i samfunnet som representerte et økonomisk, moralsk og ordensmessig problem.²⁹

En rekke restriksjoner rammet de lavere samfunnslag. Tukthusforordningen av 1741 innførte passtvang. Etter to år oppnådde man hjemstavn og man måtte ha pass og vandelsattest for å kunne søke arbeid utenfor hjemsognet. Tjenesteforordningen av 1754 påbød attest fra fogden om at det ikke fantes arbeid i hjemsognet før man kunne dra. De som allikevel tok til veiene for å søke arbeid uten dette ble karakterisert som løsgjengere og kunne straffes med tukthus. Løsningen på fattigdomsproblemet var altså å hindre folkeforflytninger og sørge for at folk tok fast årlig tjeneste. Dette skulle forhindre fattigdom og sørge for at de som trengte hjelp fikk den i sin egen hjembygd. De som ikke levde livet sitt innenfor disse rammene skulle straffes, det ble slått hardt ned på betleri og løsgjengeri i perioden.

²⁷ *Tukthusanordningen av 1741*, Cap 2, § 1

²⁸ Marit Slyngstad. *Ulydighet og straff*. s 223

²⁹ Marit Slyngstad. *Ulydighet og straff*. s 239-240

Reformperioden

Ifølge Anne-Lise Seip var det en generell europeisk sosialpolitisk reformperiode, ca. 1780-1815. I denne perioden oppsto det en økende forståelse for at arbeidsledighet kunne være en årsak til fattigdom. De nye tankene førte til refleksjoner rundt om lovgivningens skille mellom de verdige og uverdige trengende skulle fortsette å bli trukket like skarpt. Forståelsen for at det fantes personer som ufrivillig ikke hadde arbeid, som ønsket å arbeide men som ikke fikk arbeid eller som ikke kunne livnære seg av det arbeidet som de hadde, gjorde det vanskelig å rettferdiggjøre å straffe disse menneskene. Nye løsninger på fattigdomsproblemet ble dermed undersøkt.

Et høydepunkt for denne reformperioden kan sies å være dannelsen av et nytt fattigvesen på Kongsberg. Wenche Grove Hervig skrev i sin hovedoppgave om dannelsen av dette fattigvesenet. Det nye med fattigvesenet på Kongsberg var at det baserte seg på den tyske økonomen Johan Georg Büsch sine ideer om varesirkulasjon og fattigvesenets forebyggende funksjon.³⁰ Det ble altså gitt penger for arbeid som ble gjort i arbeidsanstalten, og tanken var at disse pengene igjen ville bli brukt for å kjøpe varer som holdt byens økonomi i gang. Da Norge gikk ut av unionen med Danmark, endte også perioden med denne typen fattigvesen i Kongsberg. Kongsbergs fattigvesen ble for dyrt og kommunen gjennomførte store nedskjæringer. Fattigvesenet skulle heller ikke skape presedens. Det ble et enkeltstående tilfelle som ikke ble fulgt opp av andre kommuner.

Johanne Bergkvist har undersøkt reformperioden og hvordan den kom til uttrykk i Christiania i tidsperioden 1790-1802. Hun finner at det var et spenningsfelt mellom repressiv lovgivning og reformideer i perioden. Spesielt gjaldt dette de arbeidsløse arbeidsføre. Disse hadde evnen til å arbeide (som i prinsippet gjorde dem til uverdige fattige), men sa selv at de ikke kunne finne arbeid. Med den økende forståelsen for at arbeidsløshet og fattigdom hang sammen, ble det altså problematisk å straffe de arbeidsløse arbeidsføre som erklærte seg arbeidsvillige. Bergkvist har gjennomgått 610 politiforhør av betlere og løsgjengere i perioden 1790 til 1802 og undersøkt hvordan de fattige ble kategorisert. Hele 538 av de 610 forhørte ble enten løslatt eller hjemsendt etter forhøret, bare 72 av de forhørte ble dømt til tukthus.³¹ Dette forklarer Bergkvist med at politiet manglet tilgang på institusjoner å plassere de fattige i. Tukthuset var nemlig ikke lenger ansett som et passende sted å innsette løsgjengere og

³⁰ Wenche Grove Hervig. *Sysselsettings-, pensjonerings- og forsorgspolitik ved nedleggelsen av sølvverket i 1805*.

³¹ Johanne Bergkvist, *"en Haard og Dyr Tid"*. s 56

betlere etter det ble gitt tilgang til å innsette tyver i tukthuset i 1789.³² Det var altså manglende muligheter for politiet til å gjennomføre politikken de var blitt satt til, til tross for at de kanskje ønsket å gjøre dette. Det var ofte vurderinger omkring personens moral og at tidligere advarsler ikke var blitt fulgt, som bestemte om han/hun skulle straffes eller slippe med advarsel.³³

Bergkvist skriver at «etter nødsårene og Napoleonkrigens slutt kjølnet omsorgen for de verdige fattige».³⁴ Behovet for arbeidshus økte, og arbeidshusene var ifølge Georges Midrè påvirket av de humanistiske strømningene i tiden, men hadde fortsatt tukthusets opprinnelige formål om pedagogisk opplæring.³⁵ I 1813 sendte Kanselliet ut en oppfordring til lokale myndigheter om å overvåke løsgjengeriet og holde almisselemmene til arbeidsomhet, til det beste for næringslivet og de «fremspirende Fabriker og Industrianlæg».³⁶ Det var altså økt fokus på arbeidsledigheten i perioden. Tjenesteloven ble også endret i 1813 til at tjenesteløse nå skulle settes i lokale arresthus ikke tukthuset.³⁷ Tiltakene mot arbeidsløshet skulle etter hvert bli erstattet av et mer repressivt system, da liberalistiske tanker fikk innpass i norsk fattigdomspolitik.

Liberalismen

Anne-Lise Seip skriver at særlig to teorier får betydning for fattigdomsdebatten tidlig på 1800-tallet:

Den ene var en lære om frihet. I et selvregulert arbeidsmarked, der folk kunne flytte fritt, ville det aldri bli langvarig arbeidsløshet. Den andre var en lære om tvang, eller måtehold. Fordi folkemengden, etter Thomas Malthus' beregninger, alltid ville presse mot næringsressursene, måtte forplantningen holdes i sjakk ved sene ekteskap.³⁸

Dette førte i følge Seip til et strengt moralsyn som rammet den fattige, fattigdommen ble tegn på at man ikke hadde prøvd hardt nok.³⁹ Var man arbeidsfør var det ingen grunn til at man ikke skulle arbeide, og hadde man i tillegg stor familie tok man ikke ansvar for seg og sine. Fattigvesenet ble sett på som et onde i perioden, det sløvet og oppmuntret til latskap. Som jeg

³² Georges Midrè, *Bot, Bedring eller Brød?*. s 73-74

³³ Johanne Bergkvist. *«en Haard og Dyr Tid»*. s 57

³⁴ Johanne Bergkvist. *«en Haard og Dyr Tid»*. s 40

³⁵ Georges Midrè. *Bot, Bedring eller Brød?*. s79

³⁶ Sitert fra Collegial-Tidende 1813 nr. 39 s. 620 f. Lest i Seip. *Sosialhjelpstaten blir til*. s 40

³⁷ Dette kommer frem av en politiplakat som kan leses i Wenche Blomberg. *Christiania dollhus- mellom dårekista og asylet*. s34

³⁸ Anne-Lise Seip. *Sosialhjelpstaten blir til*. s 52

³⁹ Anne-Lise Seip. *Sosialhjelpstaten blir til*. s 52

beskrev i innledningskapittelet skulle man teoretisk ikke ha noe offentlig fattigvesen, men dette stred ifølge Seip imot medfølelse for de svakeste, og mot behovet for politisk og sosial orden.⁴⁰ Som i de andre to periodene fikk endringene i problemforståelsen rundt fattigdomsproblemet konsekvenser for hvilke løsningsforslag som ble foretrukket.

Det ble hentet mye inspirasjon fra England og deres nye fattiglov av 1834. Den engelske fattigloven fungerte etter avskrekkingsprinsippet (*the principle of less eligibility*), som slo fast at hjelpetilbudet til de fattige burde være dårligere enn ethvert annet tilbud på arbeidsmarkedet. Dette skulle gjøre at kun de som virkelig trengte hjelpen, søkte hjelp. Helst skulle hjelpen gis i arbeidshus. Disse arbeidshusene skulle være så avskrekkende at hvis du var villig til å oppholde deg der, så var det fordi du virkelig måtte det for å overleve. Arbeidshusene kunne også fungere avskrekkende ved at en fattig kunne bli truet med et opphold der hvis han/hun ikke sluttet å betle eller skaffet seg arbeid. På denne måten fungerte et opphold på arbeidsanstalten som en straff. Arbeidshusene som ble opprettet i Christiania på slutten av 1700-tallet og starten av 1800-tallet, for eksempel linspinneriet i Vaterland i 1786 og ullspinneriet i Prindsens gate i 1803⁴¹, ble opprettet i overgangen mellom reformperiodens tanker og liberalismens tanker. Disse spinneriene ble opprettet for å gi de arbeidsføre i Christiania arbeid i en periode med dyrtid og tøffe økonomiske tider, som vi så var tilfellet i århundreskiftet. Disse to spinneriene ble slått sammen og flyttet til arbeidsanstalten Prinds Christian August Minde i 1812 som lå i Storgata 36. Denne arbeidsanstalten skulle bli svært viktig for fattigdomshåndteringen i Christiania gjennom hele 1800-tallet. Som jeg skal vise senere i oppgaven var denne anstalten et viktig tiltak for myndighetene.

Lovene fra 1700-tallet ble nå opphevet. I 1854 ble tjenestetvangen opphevet fordi den stred i mot individets rett til næringsfrihet og påla samfunnet et ansvar som den enkelte selv burde bære.⁴² I 1860 ble også passtvangen opphevet. I tillegg til at det ble større bevegelsesfrihet kom det nye håndverkslover i 1839 som gradvis opphevet laugene og gjorde det mulig for flere å drive håndverksvirksomhet. Tidligere så vi at kontroll over befolkningen ble sett på som viktig for å forhindre fattigdom og bygge opp et offentlig fattigstell på 1700-tallet. Utover på 1800-tallet var det viktig at befolkningen hadde muligheten til å forflytte seg dit arbeidet fantes; man måtte frigjøre arbeidskraften. Perioden var preget av store folkeforflytninger og befolkningsøkning. For eksempel vokste Kristiania fra 11 000 innbyggere i 1815 til 29 000 i 1850. Etter 1850 skjer enda en eksplosiv vekstperiode og

⁴⁰ Anne-Lise Seip, *Sosialhjelpstaten blir til*, s 52

⁴¹ Anders Daae, *Tugthuset og Arbejdshuse I Kristiania 1733-1814*

⁴² Anne-Lise Seip, *Nasjonen bygges*, s 66

byutvidelser i Christiania og innen 1880-tallet hadde befolkningen økt til 119 000.⁴³ Denne enorme veksten førte til et større arbeidsmarked—men også til en økning i både fattigdom og arbeidsledighet i Christiania. Det foregikk diskusjoner om hvordan man skulle utforme fattigvesenet i Norge gjennom hele perioden etter Norge gikk ut av unionen med Danmark, men en ny fattiglov kom ikke i stand før i 1845. Samtidig foregikk det en debatt om fengselsvesenet og kriminalomsorgen i Norge. Denne debatten resulterte i dannelsen av den nye kriminalloven i 1842. Kriminalloven åpnet opp for større bruk av frihetsstraff i Norge. Den forbød også alle former for utukt. Fra 1840 ble det innført offentlig visitasjon av prostituerte i Christiania, dette betydde at de prostituerte måtte undersøkes av politilegen hver 14. dag. I følge historiker Aina Schiøtz var dette av helsemessige årsaker for å hindre smitte.⁴⁴ Denne offentlige visitasjonen foregikk på arbeidsanstalten og fortsatte til tross for kriminallovens forbud mot utukt. De prostituerte fikk altså gå i fred så lenge de rettet seg etter politiets egne bestemmelser.⁴⁵

Fattigloven av 1845

Det ble nedsatt tre kommisjoner—en i 1829, en i 1833 og den siste i 1843 for å utarbeide forslag til en ny fattiglov i Norge. De lovforslagene som kom fra de to første kommisjonene bar preg av å være lagt så tett opp til praksis i fattigkommunene som mulig og av ønske om å gi fattigkommisjonene stort spillerom. Kommisjonen av 1829 sa i premissene for sitt forslag at den fryktet at ny lov bare ville bidra til forviklinger. Likevel introduserte forslagene en del tiltak som var nye i norsk sammenheng.⁴⁶ Det ble foreslått ekteskapsrestriksjoner for dem som mottok fattighjelp. Dette var inspirert av dansk lov og baserte seg på Malthusianismen. Kommisjonen i 1833 gjentok paragrafen i sitt lovforslag. Kommisjonene fra 1829 og 1833 unngikk spørsmålet om hvem som skulle ha rett på fattighjelp ved å definere som fattig enhver der ikke kan forsørge seg og sine.⁴⁷ Dermed tok man ikke stilling til om de arbeidsføre arbeidsledige fattige skulle ha rett på hjelp eller ikke. Det var splittelse i kommisjonene på dette punktet da noen av medlemmene holdt fast på en sen-merkantilistisk oppfatning av rettighetsproblemet (at staten hadde et ansvar for å skaffe arbeid) og den liberalistiske oppfatningen om de arbeidsføres selvansvar.⁴⁸ En mer liberal holdning til betleri kom også

⁴³ Jan Eivind Myhre. *Oslo Bys historie bind 3: hovedstaden Christiania fra 1814 til 1900*. s 33

⁴⁴ Aina Schiøtz. *Prostitusjon og samfunn i 1870-og 1880-åras Kristiania*. s 72

⁴⁵ Aina Schiøtz. *Prostitusjon og samfunn i 1870-og 1880-åras Kristiania*. s 73

⁴⁶ Anne-Lise Seip. *Sosialhjelpstaten blir til*. s 55

⁴⁷ Anne-Lise Seip. *Sosialhjelpstaten blir til*. s 57

⁴⁸ Anne-Lise Seip. *Sosialhjelpstaten blir til*. s 57

fram i lovforslagene: det skulle ikke være straffbart å be om mat når man sultet, eller å få hjelp i hus hvor man pleide gi og be, eller når giveren ønsket å gi gaven.⁴⁹ Arbeidet med loven ble utsatt til arbeidet med den kommunale administrasjonen var ferdig. Dette arbeidet ble ferdig med formannskapslovene i 1836, som befestet det kommunale selvstyret i Norge.

En ny kommisjon for arbeidet med fattigloven ble oppnevnt i 1843. Også denne kommisjonen unnlot å ta stilling til rettighetene til de arbeidsføre fattige, ikke fordi de ønsket å gi dem rettigheter til hjelp, men fordi det var umulig å si at de ikke skulle få hjelp, da man som nevnt innledningsvis ikke kunne: «lade dem døe af Hunger».⁵⁰ Seip skriver at: «liberalistiske begrunnelser, hensynet til den personlige frihet, og rettslig likhet mellom borgerne spilte en viktig rolle i forslaget. [...] (men) debatten i Stortinget om forslaget kom ikke til å dreie seg om sentrale sosialpolitiske prinsipper. Den stod om penger».⁵¹ Fattiglovene ble vedtatt i 1845, en lov for byene og en lov for landet. I denne oppgaven refererer fattigloven til den loven som ble skrevet for byen. Hele fattigloven for byen kan finnes som vedlegg nr. 1 bakerst i oppgaven. Den loven hadde ikke mye av lovforslagene i seg. Loven la mesteparten av ansvaret for fattigvesenet over på hver enkelt kommune. Et statsfond for redningsanstalter og tvangsarbeidshus som ble foreslått, ble sløyet og hver enkelt kommune kunne selv bestemme om de ønsket å reise et arbeidshus.⁵² Som nevnt ovenfor hadde Christiania allerede arbeidshuset *Prinds Christian Augusts Minde*, som hadde vært i virksomhet i mange år allerede. De paragrafene som skulle beskytte de fattige fra overgrep og dårlig behandling ble fjernet og betlerilovgivningen ble ikke gjort mildere.⁵³ Skillet mellom de verdige og de uverdige fattige ble opprettholdt i den nye loven. I fattigloven for kjøpstedene sin paragraf 1 står det:

De Personer, der erkjendes ikke at besidde det Nødtørftige til Livsophold og ikke at kunne erhverve det, saasom Gamle, Vanføre, Syke, Vanvittige, foreldreløse Børn skulle ved Fattigvesenets Foranstaltning erholde den fornødne Bistand, og Uconfirmerte tillige Opdragelse og Underviisning.⁵⁴

De tre paragrafene etter dette spesifiserer at dette kun gjaldt de som ikke hadde familie som kunne ta seg av dem. Plikten lå fortsatt først og fremst hos familien, så hos lokalsamfunnet. De verdige fattige ble delt inn i tre klasser: 1) de som på grunn av alderdom, sykdom, legemes eller forstandsfeil eller andre liknende årsaker ikke kan ernære seg. Denne klassen skulle få

⁴⁹ Anne-Lise Seip. *Sosialhjelpstaten blir til*. s 58

⁵⁰ Anne-Lise Seip. *Sosialhjelpstaten blir til*. s 61

⁵¹ Anne-Lise Seip. *Sosialhjelpstaten blir til*. s 62-63

⁵² Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 20.9.1845. § 39

⁵³ Anne-Lise Seip. *Sosialhjelpstaten blir til*. s 63

⁵⁴ Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 20.9.1845. § 1

det de trengte av fattigvesenet enten ved pengebidrag eller naturalia. Klasse 2) besto av fattige barn som enten var foreldreløse eller hvis foreldre ikke kunne betros deres oppfostring og oppdragelse. Denne klassen skulle avhengig av deres alder og helsetilstand bortsettes til håndverkslære eller annen tjeneste. Hvor dette ikke var mulig skulle oppfostringen og oppdragelsen skje på den måten som fattigkommisjonen fant det hensiktsmessig og betryggende. Klasse 3) besto av dem som nok kunne skaffe noe til sin ernæring men ikke tilstrekkelig til deres egen eller deres families underholdning. Disse skulle helst få understøttelse i naturalbidrag, og kunne hvor det var hensiktsmessig motta denne støtten som betaling for arbeid i arbeidshus eller annet arbeid.⁵⁵ De uverdige fattige ble definert i fattiglovens paragraf 44 og 45. Paragraf 44 ga adgang til å innsette folk som gjorde seg skyldig i betleri i tvangsarbeidsanstalter der dette var mulig. Der hvor det ikke var mulig å innsette i tvangsarbeidsanstalt, skulle personen straffes med fengsel på vann og brød. Betlere som vandret rundt i flokk og følge, skulle straffes med et dobbelt så langt opphold som de som tagg alene.⁵⁶ Hvis foreldre hadde fått deres barn på under 15 år til å betle så var det foreldrene som skulle straffes.⁵⁷ Barn under 16 år kunne også sendes til redningsanstalter.⁵⁸ I tvangsarbeidsanstalten kunne også personer som var: «hengivne til Ørkesløshed eller Drukkenskap og ikke kunne lovlig ernære sig», innsettes.⁵⁹ Ørkesløshet blir i Otto Kalkar sin ordbok over det eldre danske språket definert som: «uvirksomhet» og «lediggang».⁶⁰ Lenger ned i paragrafen står det at dersom løsgjengere ikke kan straffes med tvangsarbeidshus så skal de straffes med fengsel.⁶¹

Hjemstavnsretten ble hevet fra to til tre år, og man opparbeidet seg bare hjemstavnsrett på et sted så lenge man ikke fikk understøttelse fra fattigvesenet eller gjorde seg skyldig i betleri.⁶² Hvis en fattig søkte understøttelse i et fattigdistrikt hvor han ikke har hjemstavn, skulle han hjemsendes eller så skulle omkostningene refunderes av det fattigdistriktet hvor den fattige hadde hjemstavn.⁶³ Fattigkommisjonen kunne også kreve tilbakebetaling av fattigstøtten som var blitt gitt.⁶⁴ Det ble viet mye plass til hjemstavnsbestemmelser i fattigloven, og som vi skal se senere i oppgaven blir innkreving av refusjoner svært viktig for

⁵⁵ *Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 20.9.1845.* § 34, § 35, § 36, § 37

⁵⁶ *Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 20.9.1845.* § 44

⁵⁷ *Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 20.9.1845.* § 47

⁵⁸ *Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 20.9.1845.* § 49

⁵⁹ *Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 20.9.1845.* § 45

⁶⁰ Otto Kalkar: *Ordbok over det ældre danske sprog (1300- 1700).* orkeløshed

⁶¹ *Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 20.9.1845.* § 45

⁶² *Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 20.9.1845.* § 9 og § 10

⁶³ *Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 20.9.1845.* § 16

⁶⁴ *Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 20.9.1845.* § 52

fattigkommisjonen i Christiania. Et hvert fattigdistrikt skulle bestyres av en fattigkommisjon og deles inn i underdistrikter og roder. Det var opp til hvert fattigvesen å bestemme hvor mange underdistrikter og roder som var nødvendig. Seip konkluderer med: «den første norske fattigloven brakte nok orden og uniformitet i det ytre. Men fattigvesenets indre organisasjon var som før avhengig av kommunens ressurser og etablerte praksis».⁶⁵ Denne store friheten som ble gitt til kommunene gjør det interessant å undersøke hvordan fattigloven faktisk ble praktisert i Christiania i årene etter den ble innført.

Kritikk av fattigloven av 1845

Da den nye kriminalloven/straffeloven ble vedtatt i 1842, åpnet den for økt bruk av fengselsstraff i Norge. Etter at loven om botsfengselet ble vedtatt i 1848, ble botsfengselet i Christiania bygd. Fengselet sto klart i 1851 og var bygget etter filadelfia-systemet, som krevde at fangene ble isolert i ene-celler. Fokuset var på rehabilitering av fangene gjennom isolasjon og moralsk påvirkning fra fengselsforstanderen og presten. Idealet i tiden ble å kategorisere og isolere de kriminelle for å hindre at de kriminelle påvirket hverandre negativt.

Året 1850 vokste Thranitter-bevegelsen eksplosivt, og Thrane holdt landsmøte i Christiania våren 1850. Seip skriver at frykten for Thrane-bevegelsen tvang fram en ny debatt om fattigdomsproblemet bare få år etter at den nye fattigloven var vedtatt.⁶⁶ Nå forsøkte man å analysere årsakene til fattigdom på grunnlag av sosialundersøkelser og økonomisk analyse. Det ble nedsatt to nye kommisjoner for å arbeide med spørsmålet: Husmannskommisjonen av 1850 og fattigkommisjonen av 1853. Husmannskommisjonen ble begrenset av respekten for eiendomsretten, og dette begrenset hva man ønsket å regulere med lov.⁶⁷ Fattigkommisjonen av 1853 fikk to fremtredende medlemmer: økonomen T. H. Aschehoug og presten Eilert Sundt. Begge var de for dannelsen av bedre fattigdomsstatistikk og økonomisk statistikk. Sundt gjorde en rekke undersøkelser av de fattige gjennom hele 1850-tallet, som resulterte i en rekke publikasjoner: *Om fattigforholdene i Christiania, Fante –eller landstrygefolket i Norge*, og *Om Piperviken og Ruseløkbakken*, er noen av dem. Aschehoug gjorde seg til talsmann for å gjennomføre den avskrekkende fattigdomspolitikken i England mens Sundt sto for en mer moralistisk holdning, der arbeiderklassens stilling ble ansett dårlig fordi arbeiderne

⁶⁵ Anne-Lise Seip. *Sosialhjelpstaten blir til*. s 63

⁶⁶ Anne-Lise Seip. *Sosialhjelpstaten blir til*. s 65

⁶⁷ Anne-Lise Seip. *Sosialhjelpstaten blir til*. s 67

hadde svak moral.⁶⁸ I *Om fattigforholdene i Christiania*, uttrykker han bekymring for hvordan samfunnet hadde utviklet seg:

Men nu bliver et således opdraget ungt menneske, netop i den farlige alder mellem 15 og 20 år, pludselig rykket bort fra faders og moders øine og kjendingers dom og bygde-skikkens veiledning; han kommer du blant fremmede, hvor han snarere kan tro sig upåagtet af alle og enhver, og han befinder sig i et samfund, som—netop fordi det består af et blandingsfolk fra de forskjellige byer og bygder—ikke har nogen sådan fremtrædende og ligsom håndgribelig bygde-skik, som han før var vant til at ledes af.⁶⁹

Sundt var altså bekymret for hva slags påvirkning den økte flyttingen fra bygdene til byene kom til å ha på moralen. Han mente at da de unge fikk gå for mye alene ble de utsatt for ukjente fristelser. Fattigkommisjonen av 1853 sitt lovforslag førte ikke frem til noen ny lov. En ny fattiglov ble ikke vedtatt før i 1863. Den nye fattigloven av 1863 var strengere og klarere enn fattigloven av 1845. Det ble klart at kun vise grupper fattige skulle ha juridisk rett på hjelp.⁷⁰ Dermed så det ut til at rettighetsproblemet omkring de arbeidsføre fattige var blitt løst: De hadde ikke rett på hjelp.

Konklusjon

Det var altså tre ideologiske bølger som påvirket fattigdomspolitikken fra starten på 1700-tallet til perioden etter fattigloven av 1845: den merkantilistiske, den sen-merkantilistiske reformperioden og den liberalistiske perioden. Alle periodene hadde tanker om hva fattigdomsproblemet bestod av. Denne problemforståelsen påvirket hva myndighetene vurderte som løsninger på problemet. Det store problemet var hvilke rettigheter de arbeidsføre arbeidsløse skulle ha. På starten av 1700-tallet var det viktig å begrense disse menneskenes muligheter til å bevege seg og binde dem til fast tjeneste. På denne måten ville man forhindre arbeidsløshet og de verdige fattige kunne bli tatt hånd om på hjemstedet. Mot slutten av 1700-tallet ble det lagt mer vekt på at arbeidsløsheten kunne være uforskyldt og dermed var arbeidsløshet en årsak til fattigdommen, ikke nødvendigvis den fattiges umoral og latskap. Dette førte til at man ønsket å skille mellom de arbeidsvillige og de arbeidsuvillige og man startet å tenke på tiltak som kunne forhindre arbeidsløshet. I den liberalistiske perioden var arbeidsløsheten ikke lenger en forklaring på fattigdom: Alle arbeidsføre burde kunne skaffe

⁶⁸ Anne-Lise Seip. *Sosialhjelpstaten blir til*. s 68

⁶⁹ Eilert Sundt. *Om fattigforholdene i Christiania*. s 120

⁷⁰ Anne-Lise Seip. *Sosialhjelpstaten blir til*. s 73

seg arbeid så lenge man kunne bevege seg fritt til dit det var arbeid. Løsningen måtte dermed være å danne et avskrekkende fattigvesen. Da fattiglovene av 1845 for byen og landet ble vedtatt bar ikke lovene preg av de liberalistiske tankene som hadde kommet fram under lovkommisjonenes arbeid, men ga stort spillerom til kommunene.

En ting er derfor ideologiske strømninger, løsningsforslag og lovverk, men en annen ting er hvordan dette blir satt ut i praksis. I resten av oppgaven skal jeg se på nettopp dette: Hvordan ble fattiglovens bestemmelser om de uverdige fattige praktisert i Christiania i 1850? Finnes det spor av den liberalistiske tankegangen i hva som faktisk ble gjort?

Kapittel 2: Fattigkommisjonen

Skal vi tro Frode Ulvunds karakterisering av fattigvesenet som en siamesisk tvilling der omsorg og tvang blir fordelt om hverandre, er det nødvendig å se på fattigdomsadministrasjonen i sin helhet for å forstå fordelingen av omsorg og tvang. I dette kapittelet skal vi derfor se nærmere på de verdige fattige og de tiltakene som ble gjort for å hjelpe disse. Disse tiltakene skulle ifølge fattigloven av 1845 bestå av permanent eller delvis understøttelse enten ved penger, naturalia eller opphold på fattigstue, hjelp til sykehusopphold ved sykdom og bortsettelse av trengende barn. Fattigkommisjonen hadde som vi så i forrige kapittel ifølge fattigloven ansvar over fattigdistriktet – i dette tilfellet Christiania by—og var de som skulle treffe beslutninger om de fattige: var de verdige eller uverdige fattige? Hva slags tiltak skulle igangsettes? I dette kapittelet har jeg derfor undersøkt fattigkommisjonens virksomhet i året 1850 for å finne ut hvordan de arbeidet og hva som var deres prioriteringer. I tillegg gir de kommunale forhandlingene innblikk i fattigkommisjonens meninger om en hel rekke saker.

Fattigkommisjonen

Fattigkommisjonen skulle ifølge fattigloven av 1845 bestå av: En magistratperson som ordfører, sognepresten, og hvor det er flere enn bare disse to så mange medlemmer som formenn og representanter bestemmer.⁷¹ I 1850 besto fattigkommisjonen i Christiania av: stiftsprest Liungh, politimester Fougstad, stadshaupsmann Ytterborg, borgermester Morgenstjerne, apoteker Møller, kjøpmann Nickelsen og stadsfysikus Døderlein. Ytterborg hadde tidligere vært forstander på arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde, og Døderlein var tilknyttet dollhuset (sinnsykeasylet) på Christian Augusts Minde. Fattigkommisjonen besto altså av personer som var tilknyttet både politiet og arbeidsanstalten. Arbeidsanstalten lå forøvrig under fattigkommisjonens oppsyn, og kommisjonen bestemte i praksis over anstalten. Jeg har funnet saker i forhandlingsprotokollen om ansettelser og innkjøp til anstalten i løpet av året 1850.

⁷¹ *Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 20.9.1845. § 21*

Ifølge fattigloven skulle fattigvesenets distrikt deles inn i underdistrikter, og disse skulle igjen deles i roder.⁷² Hvert underdistrikt skulle ha en tilsynsmann og hver rode en rodemester. Tilsynsmannen skulle føre manntall over de fattige, føre tilsyn med dem og komme med forslag til fattigkommisjonen om hvem av og hvordan de fattige burde understøttes.⁷³ Fattigloven tillegger hvert kjøpsted (by) svært mye frihet til selv å vurdere hva slags organisering som var mest hensiktsmessig for dem. I Christiania ble det i 1843 bevilget penger til ansettelse av en lønnet fattigforstander. Den lønnete fattigforstanderen tok da over de fem tidligere forstandernes (tilsynsmennenes) oppgaver. Det var Cand. Theol. Stabell som fikk stillingen, og han hadde fortsatt stillingen i 1850. I 1845 ble ordningen med lønnet fattigforstander tatt opp til revurdering. Fattigkommisjonen skrev til Christiania formannskap at de hadde vært særdeles heldig i valget av lønnet forstander og at de gode resultatene for en stor del skyldtes Stabells innsats.⁷⁴ Han fikk fortsette i stillingen og «anvises fri bolig med brænde i Byens Sygehus, med hvilket han førte Tilsyn.»⁷⁵ Stabell fikk fra begynnelsen en assistent til å hjelpe. Etter hvert som arbeidsmengden økte fikk fattigforstanderen en assistent til for å hjelpe med alt ansvaret og papirarbeidet. Ordningen med en lønnet fattigforstander fortsatte frem til 1861, da ble antallet utvidet til fire.

Fattigkommisjonens arbeid året 1850

Den eneste kilden som finnes fra fattigkommisjonens arbeid i året 1850 er kommisjonens forhandlingsprotokoll. Brevjournalene slutter i 1849 og starter igjen i 1852, i tillegg finnes ingen understøttelsesprotokoller for hele 1850-tallet. Dette gjør at det ikke er mulig å gå ned på individnivå, slik som jeg skal gjøre hos politiet og arbeidsanstalten. Forhandlingsprotokollen er en slags møteprotokoll hvor det står korte referater fra møtene til fattigkommisjonen. Det er kun vedtakene som skrives ned og ikke diskusjonen forut for vedtaket. Heller ikke navnene på de fattige som søker understøttelse og vedtakene som blir gjort om dem, står skrevet i protokollen. Dette ble ført i fattigforstander Stabells understøttelsesprotokoller. Forhandlingsprotokollen kan til tross for begrensningene ovenfor fortelle noe om fattigkommisjonens virke og ansvarsområde.

⁷² Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 20.9.1845. § 22

⁷³ Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 20.9.1845. § 28

⁷⁴ Kristiania kommunale forhandlinger, 1843-1854. 26. november 1845, sak nr. 4.

⁷⁵ Kristiania kommunale forhandlinger, 1843-1854. 26. november 1845, sak nr. 4.

I 1850 møttes fattigkommisjonen 16 ganger. På møtene ble det fattet vedtak om alt fra anskaffelse av materialer og matvarer til arbeidsanstalten, til ansettelse og lønnsøkning for ansatte både på arbeidsanstalten og fattigvesenet. Mai og juni ble brukt til å mønstre de fattige, altså telle og gjøre nye vedtak. De forskjellige fattigdistriktene og fattigstuene ble gått igjennom på fire møter i mai, mens oppfostringsbarna og bortsatte ble gjennomgått på fire møter i juni. Vedtakene som ble gjort ble ført inn i protokollen til Stabell. På de fleste møtene i løpet av året presenterte Stabell noen fattige som hadde søkt om understøttelse. Det gjaldt mest sannsynlig fast understøttelse ettersom fast understøttelse måtte vedtas av fattigkommisjonen ved hvert enkelt tilfelle. Vedtakene til fattigkommisjonen ble ført opp i Stabells protokoll. I forhandlingsprotokollen får vi ikke vite begrunnelsen for beslutningene som tas og det er derfor ikke mulig å si noe om hvem kommisjonen vurderer som verdige fattige i 1850 på individnivå. Under skal jeg allikevel forsøke å si noe om antallet på de verdige fattige og tiltakene som var tilgjengelig for dem.

Den 13. august legger den «constituerede» borgermesteren frem et overslag over utgifter og inntekter for året 1851.⁷⁶ Utgiftene gikk blant annet til lønninger som forventedes å være på 2146 speciedaler og 48 skilling. De som fikk lønn av fattigkommisjonen besto blant annet av fattigforstander Stabell og hans assistent, fattigkommisjonen sin egen sekretær og bokholder, fattiglegen, fire fattigvektore og graveren til begravelser. I tillegg betalte kommisjonen 3500 spd til arbeidsanstaltens ansatte, og 8500 til ansatte ved rikshospitalet, det kroniske sykehus og til dem som pleiet de venerisk syke. Den største enkeltutgiften var den understøttelsen som fattigforstanderen ga til de fattige: både til de på fattigstue, til «udenhuusfattige», oppfostringsbarn og andre utsatte fattige, pluss forskjellige andre utgifter. Denne utgiften var forventet å komme på til sammen 15 500 spd. Borgermesteren forventet å få inn 2000 spd i refusjoner og regnet sluttsummen til 13 500 spd. Et par ekstra utgifter gjorde at utgiftene til sammen var forventet å komme på 30 000 spd. Inntektene til fattigkommisjonen besto av avgifter, bøter og mulkt, og fattigkommisjonen regnet med å få inn 10 000 spesidaler på dette. Den største av avgiftene var avgiften på brennevinssalg og utskjenkning, som fattigkommisjonen hadde fått tildelt i 1837⁷⁷, denne var forventet å bringe inn 8000 spesidaler.⁷⁸ De 20 000 spd i inntekter som kommisjonen manglet for å veie opp for utgiftene, skulle utlignes i fattigskatt.⁷⁹ Budsjettet gir innblikk i fattigkommisjonens

⁷⁶ Fattigkommisjonens forhandlingsprotokoll nr. 3. 13.08.1850

⁷⁷ *Kristiania Kommunale forhandlinger 1843-1854*. s 349

⁷⁸ Fattigkommisjonens forhandlingsprotokoll nr. 3. 13.08.1850

⁷⁹ Fattigkommisjonens forhandlingsprotokoll nr. 3. 13.08.50

pengebruk og forteller at størsteparten av pengene gikk til understøttelsen av de fattige og syke. Dette forteller oss at hvis fattigkommisjonen skulle ønske å minske sine utgifter, så ville den mest nærliggende løsningen være å minske understøttelsen. Dette skal jeg diskutere nærmere senere i kapittelet.

De verdige fattige

Som nevnt ovenfor mangler understøttelsesprotokoller, og det er derfor ikke mulig å si noe om hvem de verdige fattige var på individnivå. Understøttelsen besto av engangshjelp eller fast understøttelse. Gunnar Flakstad angir at privat og offentlig fattigforsorg i 1801 underholdt rundt 500 personer eller 6-7% av befolkningen i Christiania og forstedene på byens grunn. Han angir 318 offentlig (263 voksne og 55 barn) og 230-235 privat.⁸⁰ Innen 1850 har dette tallet økt til 2125 understøttede i følge stiftamtmannens femårsberetninger fra årene 1846-1850.⁸¹ Dessverre finnes kun tabell over fattigvesenet i femårsberetningen for 1846-50, ikke i de tidligere beretningene. Dermed kan jeg ikke sammenlikne antallet understøttede over lengre tid. Men hvis jeg tar utgangspunkt i at det Flakstad har oppgitt for året 1801, er riktig, har antall understøttede økt fra 318 personer i 1801 til 2125 stykker i 1850. Altså nesten en syv dobling av understøttelsen. Denne økningen må ses i sammenheng med befolkningsøkningen i Christiania. I 1801 hadde Christiania 8 931 innbyggere innenfor selve byen og 7 884 i forstedene, altså til sammen 16 815 innbyggere. I 1850 var folketallet som jeg skrev i kapittel 1 på 29 000. Befolkningen i Christiania hadde altså tredoblet seg i perioden. Det er allikevel tydelig at et høyere antall av innbyggerne i Christiania fikk understøttelse av fattigvesenet i 1850 enn i 1801. Flere fikk altså understøttelse i 1850, enn i 1801.

Fattighusene

I tillegg til understøttelse i form av penger eller naturalia hadde byen en rekke fattighus. Disse fattighusene var både offentlige og private. I en sak i de kommunale forhandlingene den 4. desember 1852 blir følgende fattighus oppgitt: Voldens fattigstue, Pipervigens fattigstue, Fjerdingens øvre fattigstue, Fjerdingens nedre fattigstue, Alderdoms hvile, Møllergadens

⁸⁰ Gunnar Flakstad. *Begynnelsen til et offentlig fattigstell.* s 115f.

⁸¹ Amtmannes femårsberetning. http://www.ssb.no/histstat/nos/st_26b_1846-50.pdf, (sist besøkt 18.4.13), s 417-418

fattigstue og Bjergfjerdingsens fattigstue. Til sammen understøttet fattigstuene 254 fattige. Saken som er oppe hos representantskapet er en sak som hadde vært diskutert tidligere: oppførelsen av et nytt kronisk sykehus og et nytt fattighus. Det var behov for fornyelse da: ”Flere af disse fattighuse ere i en saa daarlig Forfatning, at deres Nedrivelse og ombygning ikke vil kunne undgaaes”.⁸² Man ønsket å bygge et nytt fattighus som skulle kunne huse alle de 300 fattige i et hus. Planene ble utsatt og en beslutning om bygging ble ikke tatt før i 1856. Det nye fattighuset og sykehuset ble bygget på Krohgstøtten og åpnet i 1861. Det var plass til 257 fattige på fattighuset.⁸³ De dårlige forholdene som blir meldt i 1852, forteller oss at det mest sannsynlig var dårlige forhold allerede i 1850. Det er lite sannsynlig at noe drastisk skjedde som forverret forholdene på alle fattighusene i de to årene mellom 1850 og 1852. Plasser på fattighusene ble trolig tildelt på samme måte som penge- eller naturaliaunderstøttelse, altså av fattigforstanderen.

I 1850 måtte fattigkommisjonen ta stilling til forespørsler om plass på fattigstuer og tildeling av legater. På møtet den 13. mars 1850 hadde det blitt en ledig plass på Carl Johans forsørgelsesanstalt i Vaterland. Anstalten ble bestyrt av borgermesteren som utsendte en bekjentgjørelse om den ledige plassen og fikk inn 19 søknader. Han ba fattigkommisjonen om å se på søknadene og komme med en anbefaling til hvem som skulle få den ledige plassen. Fattigkommisjonen kom etter nøye overveielse fram til at enkemadamen Blomenfeldt skulle få plassen. Dette begrunnet de med at enkemadamen hadde særdeles gode vitnesbyrd.⁸⁴ I politiforhørene vi skal se senere, var det ingen enkemadamer som ble avhørt, kun koner, enker og piker. Enkemandam Blomenfeldt var mest sannsynlig ikke fra samme samfunnslag som de som ble forhørt av politiet. Dette var mest sannsynlig en borgerfrue som var blitt enke og derfor trengte hjelp. Dette blir understøttet av de mange legatene som fattigkommisjonen måtte komme med anbefalinger til hvem som skulle overta.⁸⁵ En ledig porsjon av kong Carl Johans legat til husarme (de som var ute av stand til å bekoste bolig) i Christiania ble tildelt madam Marthe Willemsen. Hun ble valgt ut fremfor 21 andre søkere. Bekjentgjørelsen om den ledige porsjonen hadde blitt annonsert i *Intelligentseddlerne*.⁸⁶ Som vi skal se senere i oppgaven er det lite trolig at de personene som mottok offentlig fattigstøtte hadde tilgang til å lese *Intelligentseddlerne* og skrive en søknad. Den 18. desember ble det diskusjon blant

⁸² *Kristiania Kommunale forhandlinger 1843-1854*, 4.12.1852

⁸³ *Femtiårs-beretning om Christiania kommune for årene 1837-1886*, s 367

⁸⁴ Fattigkommisjonens forhandlingsprotokoll nr. 3. 13.03.1850

⁸⁵ Et legat er en pengesum som er avsatt til et bestemt formål. Altså som et slags stipend som ble gitt til personer som oppfylte legatets bestemte kriterier. *Escolas ordbok*, s 192

⁸⁶ Fattigkommisjonens forhandlingsprotokoll nr. 3. 13.03.1850

kommisjonens medlemmer da Jens Linaas legat skulle fordeles. Legatet skulle gis til foreldreløse barn. Men diskusjon oppstod da man spurte om legatet kunne gis til foreldreløse barn som ikke var barn av embetsmenn. Kommisjonen splittet seg i dette spørsmålet, og det ble besluttet inntil videre å la en av de ledige porsjonene stå ubesatt.⁸⁷ Legatene skilte seg uansett fra de understøttelsesformene som ble brukt for å understøtte de fattige fra arbeiderklassen. Foreldreløse barn av arbeiderklassen ble ofte sendt på landsbygda for å arbeide og lære seg et yrke. Utdelingen av legater er også det eneste uttrykket for veldedighetstanken som jeg har funnet i materialet. Privat filantropi og veldedighet sto sterkt i perioden og det er påfallende at jeg har funnet så lite tegn på denne virksomheten i mitt materiale. Man skulle tro at filantropien og veldedighetstankene også ville komme til uttrykk blant dem som arbeidet med det offentlige fattigvesenet. En studie av de private hjelpeorganisasjonene og tiltakene i perioden ville kunne veie opp for denne skjevheten.

Det var kun en gang i 1850 fattigkommisjonen hadde en sak fra de offentlige fattighusene. 13 mars 1850 ble det nemlig besluttet at Saugbankens fattighus sin ansatte leser Andersen måtte erstattes ettersom han i lengre tid hadde ført et ”uordentlig levned”.⁸⁸ Nøyaktig hva Andersens uordentlige livet hadde bestått av står det ikke, så vi vet ikke om det var drukkenskap, ulovligheter eller kanskje umoralsk omgang med kvinner som gjorde at Andersen mistet jobben. Men dette viser at fattigkommisjonen var opptatt av at de ansatte ved fattigstuene skulle være moralske mennesker og påvirke de fattige til et moralsk levesett. De fattige som bodde på fattigstuene hadde jo allerede blitt kategorisert som verdige fattige. Men oppholdet på fattighuset var nok ikke lukrativt. Den 70 år gamle Elling Gudbrandsen bodde på Enerhaugen fattigstue da han ble arrestert for betleri den 30. september 1850. Han mottok til og med 32 skilling ukentlig i understøttelse fra Aker fattigvesen. Men han dro allikevel til byen for å be om en almisse. Politiet gjorde et poeng ut av at han var ”Aldeles Vandfør og ude af Stand til at Arbeide”.⁸⁹ Elling er en av mange som kan brukes som bevis på at understøttelsen som ble gitt ofte var mangelfull og ikke nok til å forsørge seg.

Stabels innsats

Da fattigkommisjonen i 1845 søkte om å få beholde ordningen med en lønnet fattigforstander, gjorde de det fordi forstander Stabell hadde vist seg å gjøre et så godt arbeid. Kommisjonen kan fortelle at:

⁸⁷ Fattigkommisjonens forhandlingsprotokoll nr. 3. 18.12.1850

⁸⁸ Fattigkommisjonens forhandlingsprotokoll nr. 3. 13.03.1850

⁸⁹ Alle referanser fra politiforhør kommer til å komme i slutten av avsnittet som omtaler den forhørte. Dette er for å minske antall noter. Forhøret av Elling kan leses i Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 34, s 75

En hidtil ukjent Orden og Hurtighed i Erpeditionerne er indtraadt, der nødvendigviis maa virke til Gavn. Den sum, der i det Hele er udbetalt til og for de Fattige er ikke ubetydelig mindre end før og Man holder sig forvisset om, deels at en langt større Eenhed i Fordelingsmaaden nu finder Sted, deels at færre mindre værdige og til hjælp mindre trængende Personer nu understøttes, og deels at den virkelige Nød og Elendighed nu langt sjeldnere savner den nødvendige hjælp, hvilket sidste Commissionen anseer for et særdeles stort Gode og som noget for Communen meget beroligende.⁹⁰

Ordningen med en fattigforstander istedenfor fem hadde altså ført til orden og hurtighet. Fattigforstander Stabell hadde sørget for å minske fattigutgiftene. Kommisjonen oppgav at før Stabell tok over som forstander så lå utbetalingene til de fattige i gjennomsnitt på 12922 spesidaler i året. Mens i 1844 da Stabell var ansvarlig var utbetalingene redusert til 10418 spesidaler og det så ut til at utbetalingene kom til å ligge på 10013 spesidaler i 1845.⁹¹ Stabell sparte altså kommunen og kommisjonen 2000 spesidaler i året. Han hadde også økt refusjonene fra fremmede kommuner til nesten det dobbelte av tidligere. Som vi skal se i kapittel tre var å øke innkrevingen av refusjoner også motivet for å ansette en politiassistent som skulle arbeide spesielt med fattigsakene. Dette var også argumentet for hvorfor Stabell burde få enda en assistent til å hjelpe seg i 1851. Fattigkommisjonen hadde tillatt Stabell å ansette en assistent til allerede i 1849 og de ønsket nå at kommunen skulle gjøre ansettelsen permanent.⁹² Kommisjonen argumenterer med at økningen i refusjoner siden Stabell fikk en ekstra assistent var store nok til at de dekket lønningene til Stabell og begge hans assistenter. Dette kunne ikke kommunen bestride og Stabell fikk beholde sin assistent.⁹³ Stabell fikk stadig utvidende oppgaver og lønn i perioden 1843-52, og kommisjonen kunne ikke fortelle nok hvor fornøyde de var. De gjorde det klart at det var Stabell som person som var ansvarlig for all den forbedring de mente hadde skjedd etter hans ansettelse. Som det står i sitatet var –i tillegg til minskning av utgifter– Stabells viktigste bragd at færre mindre verdige personer understøttes og at støtten gikk til de i virkelig nød og elendighet. Dette ble sett på som et særdeles stor gode.⁹⁴ Stabell hadde altså klart å finne en måte å skille de verdige fra de uverdige på.

Med tanke på at utgiftene hadde gått ned er det trolig at hans måte innebar en strengere tolkning av hvem som var verdige fattige. I min bacheloroppgave undersøkte jeg de innsatte i arbeidsanstalten i årene 1843 og 1847. Ved å bruke tallene fra denne undersøkelsen blir det tydelig at fattigvesenet stod for omtrent 14 % av innsettelsene i arbeidsanstaltene i begge

⁹⁰ *Kristiania Kommunale forhandlinger 1843-1854*. 26. 11. 1845, sak nr. 4

⁹¹ *Kristiania Kommunale forhandlinger 1843-1854*. 26. 11. 1845, sak nr. 4

⁹² *Kristiania Kommunale forhandlinger 1843-1854*. 29. 08. 1851, sak nr. 5

⁹³ *Kristiania Kommunale forhandlinger 1843-1854*. 29. 08. 1851, sak nr. 5

⁹⁴ *Kristiania Kommunale forhandlinger 1843-1854*. 26. 11. 1845, sak nr. 4

årene.⁹⁵ Fattigvesenet innsatte altså prosentvis like mange fattige i arbeidsanstalten før Stabell ble forstander som etter han ble forstander. En endring hadde allikevel skjedd. I 1843 ble 48 av innsettelsene i arbeidsanstalten gjort på fattigkommisjonens bestemmelser, og kun 1 innsettelse ble gjort etter en fattigforstanderes bestemmelse. I 1847 derimot ble kun 15 av innsettelsene bestemt av fattigkommisjonen, mens hele 44 innsettelse ble bestemt av forstander Stabell selv.⁹⁶ Stabell hadde altså fått myndighet til selv å innsette fattige på arbeidsanstalten, trolig uten å måtte konferere med fattigkommisjonen først. I 1850 hadde antall innsettelse utført av fattigkommisjonen eller fattigforstanderen minsket til 9,6 prosent.⁹⁷

Det hadde vært interessant å se om det er antallet understøttede som hadde minsket eller om det var hvor stort beløp hver enkelt fikk som hadde minsket, men dette er dessverre ikke mulig da understøttelsesprotokollene ikke finnes før i 1858. Elling Gudbrandsen er et eksempel på at det siste kanskje var tilfellet da han opplevde at støtten ikke strakk til. Helene Torstensdatter er et annet eksempel, også hun hadde ukentlig understøttelse av Aker fattigvesen, men ble arrestert for betleri av en fattigvekter 16. mars 1850.⁹⁸ Stabell var Cand. Theol. Han hadde altså studert til å bli prest. Teologi og juridiske studier var den vanlige vei å gå for personer som ville bli embedtsmenn på 1800-tallet. Trolig spilte Stabells teologiske utdannelse en rolle når han skulle velge hvem som var verdige understøttelse og ikke. Han hadde, som vi har sett, et stort handlingsrom da det var han som førte understøttelsesprotokollene og det var han som presenterte fattige for fattigkommisjonen. Hans personlige meninger og holdninger må ha påvirket verdig- og uverdigs skillet i stor grad gjennom hele 1850-tallet.

Fattigkommisjonen mente at det burde være beroligende for kommunen å vite at under Stabells ledelse savnet den virkelige nøden langt sjeldnere den nødvendige hjelpen.⁹⁹ Forestillingen om at det finnes en virkelig nød og en uvirkelig selvskapt nød var altså levende. Den virkelige nøden må være de som er nære ved å dø av sult, mens den uvirkelige må gjelde de som egentlig kunne klare seg selv. Ved å la de som egentlig klarer seg gå uten hjelp, motiverte man dem til å klare seg selv. Da brukte man ikke penger på folk som ikke egentlig trengte dem. I denne tidsperioden er det økonomiske oppgangstider i Christiania, dette blir

⁹⁵ Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste, 1843-1847

⁹⁶ Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste, 1843-1847

⁹⁷ Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. 1848-1850

⁹⁸ Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 35. s 9

⁹⁹ *Kristiania Kommunale forhandlinger 1843-1854*. 29. 08. 1851, sak nr. 5

brukt som et argument for hvorfor forstander Stabell hadde klart å minske fattigutgiftene.¹⁰⁰ Dette påvirket nok også hvordan fattigvesenet tenkte om folk uten jobb. I økonomiske oppgangstider burde det være et større behov for arbeidskraft, arbeidsledigheten burde derfor gå ned og det burde være nok arbeid til at de som kan arbeide, arbeider. Argumenter om dyrtid og mangel på arbeid kan derfor ikke ha blitt ansett som troverdige på 1850-tallet slik som det ble på slutten av 1700-tallet. Bergkvist skriver i sin oppgave at de som ble forhørt av politiet ofte klaget over mangel på arbeid og at dette hadde ført til at de var i nød. Hun sier at i reformperioden på slutten av 1700-tallet ble arbeidsledighet anerkjent som en årsak til nød, og dermed ble nøden og ikke latskap, sett som en årsak til tigging.¹⁰¹ Den franske forskeren Michel Foucault påpeker at institusjonaliseringen innebar en gjennomgripende endring der statsmakten nå kunne kontrollere og nyttiggjøre seg av mennesker som av ulike grunner falt utenfor produksjonen. Ved å sette de uvirksomme i arbeid kunne myndighetene i perioder med full sysselsetting sørge for billig arbeidskraft, og i perioder med arbeidsløshet fange opp de arbeidsløse i produksjonen og være en sosial beskyttelse mot opprør.¹⁰² Hvorvidt fattigvesenet i Christiania sørget for billig arbeidskraft ved sette folk i arbeid, blant annet i arbeidsanstalten, fremkommer ikke tydelig av kildene. Men det er tydelig at arbeidsledighet ikke ble ansett som en gyldig grunn til nød på 1850-tallet.

Det hjalp ikke den 51 år gamle Jens Iversen, som forklarte for politiet da han ble arrestert den 2. april 1852, at han hadde arbeidet på jernbanen fram til hans overordnede og alle hans folk ble oppsagt.¹⁰³ Jernbanebyggingen hadde startet i 1851, og skulle fortsette fram til 1854. Muligheter for arbeid på jernbanen førte til stor innflytting til Christiania i denne perioden.¹⁰⁴ Jens Iversen og alle de som hadde arbeidet under hans sjef ble oppsagt i april. Da Jens spurte en gruppe forbipasserende om de kunne skaffe ham arbeide, eller hadde noe til sammen som han «kunde faae til et Brød»¹⁰⁵, ble han arrestert for betleri og brakt i arresten. Jens tilbragte ti dager i arresten, før han den 10. april blir dømt i politiretten til opphold på arbeidsanstalten.¹⁰⁶ Om Jens hadde fått understøttelse om han hadde henvendt seg til fattigvesenet, kan vi bare spekulere i, men det er interessant at han velger å betle fremfor å søke om understøttelse. Som vi skal se senere i oppgaven var det flere av de fattige som

¹⁰⁰ *Kristiania Kommunale forhandlinger 1843-1854*. 26. 11. 1845, sak nr. 4

¹⁰¹ Johanne Bergkvist. «*en Haard og Dyr Tid*». s 34

¹⁰² Michel Foucault. *Galskapens historie*. s 57

¹⁰³ Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 35. s 241

¹⁰⁴ Jan Eivind Myhre. *Oslo bys historie bind 3*. s 208

¹⁰⁵ Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 35. s 241

¹⁰⁶ Rådstuearresten, dagjournal nr. 4. 2.4.1852

tenkte som Jens, og valgte å betle fremfor å søke om understøttelse fra fattigvesenet. Dette kan være et uttrykk for at de fattige selv viste hvem som var verdige understøttelse og hvem som var uverdige understøttelse. Hvis den fattige vurderte seg selv som uverdig, så ville han/hun heller ikke søke om understøttelsen.

Fattigkommisjonens viktigste formål

Det at Stabell klarer å hindre at uverdige fattige får understøttelse gjør at fattigvesenets utgifter går ned. Når man undersøker fattigvesenet så er det svært mye som handler om akkurat dette: Hvordan skal man holde fattigutgiftene nede? Som sitatet til Blom helt innledningsvis i oppgaven forteller står diskusjonen omkring det at man ikke kan la folk dø av sult, men at man ønsker et minimalt fattigvesen. Da måtte fattigvesenet fungere avskrekkende. Et av forholdene som skulle fungere avskrekkende var tapet av rettigheter ved mottakelse av fattighjelp. Som vi så i kapittel en diskuterte lovkommisjonene også ekteskapsrestriksjoner ved mottakelse av fattighjelp, men dette ble ikke gjennomført og står ikke i fattigloven. Fattighjelpen skulle i den grad det var mulig tilbakebetales. Hvis dette ikke skjedde før mottakeren av hjelpen døde, så kunne fattigvesenet kreve eiendelene fra den fattiges dødsbo.

I 1850 oppsto det en sak hvor politiet måtte innblandes fordi fattigkommisjonen mente at noen hadde tatt en del effekter ut av en fattiglems dødsbo før kommisjonen hadde fått refundert det den fattige skyldte. Den fattiges navn var Anne Marie og hun hadde blitt innlagt på det kroniske sykehuset for fattigvesenets regning et år før denne saken kom opp for politiet.¹⁰⁷ Mest sannsynlig døde Anne Marie under dette oppholdet på det kroniske sykehus.

At fattigkommisjonen velger å innblande politiet og få etterforsket denne saken vitner om hvor viktig refusjoner var for kommisjonen. Å holde utgiftene nede var forstander Stabells største bragd og han prioriterte trolig denne oppgaven. Som vi så ovenfor får han til og med en ekstra assistent for å gjennomføre oppgaven. Budsjettet til fattigkommisjonen ovenfor viser også at utgiftene til understøttelse var de største og dette kunne minskes ved å få inn refusjoner.

¹⁰⁷ Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 34, s 14

Konklusjon

Fattigkommisjonen holdt altså 16 møter i året 1850, hvor de tok beslutninger om ansettelser, lønninger, arbeidsanstalten, tildeling av understøttelse, plasser på fattighus og anbefalinger til legater, og lagde budsjetter for kommende år. Hvem som var verdige fattige og skulle få understøttelse ble bestemt mellom kommisjonen og forstander Stabell. Forstander Stabell ble hyllet for sin evne til å spare på utgiftene og sørge for at de uverdige fattige ikke ble tildelt understøttelse. Disse to oppgavene: å holde utgiftene nede og å skille mellom de verdige og de uverdige fattige ser ut til å ha vært fattigkommisjonens hovedoppgaver. Disse oppgavene ser også ut til å ha hengt sammen da det å skille skarpt mellom de verdige og de uverdige ser ut til å ha fått fattigkommisjonens utgifter til å minske. De som ble ansett som verdige fattige og dermed fikk understøttelse fikk ofte en understøttelse som var for liten til at de kunne overleve på denne, tilstanden på byens fattighus ser også ut til å ha vært kritikkverdig. Fattighjelpen ser altså ut til å ha båret preg av å være minimal og avskrekkende, selv også for de som ble kategorisert som verdige fattige.

Kapittel 3: Politiet og de fattige

Politiet hadde som ordensmakt en rekke oppgaver når det kom de fattige i Christiania. Det var politiet som gjennom sin patruljering av gatene var i kontakt med de fattige på daglig basis. Politiet må derfor sies å være den myndigheten som oftest måtte forholde seg til de fattige. I dette kapittelet skal vi derfor undersøke politiets plass i fattigdomshåndteringen. Ifølge fattigloven skulle det ved politiets foranstaltning innsettes i arbeidsanstalt personer som var hengivne til ørkesløshet eller drukkenskap, og betleri skulle «paakjendes» ved politirett.¹⁰⁸ Politiet ble også pålagt i loven å yte fattigvesenet bistand i dens virksomhet.¹⁰⁹ Men politiet ble ikke regnet som en del av fattigvesenet, de skulle i følge loven innsette uverdige fattige i arbeidsanstalt og bistå fattigvesenet. Vil det si at politiet vurderte hvem som var uverdige fattige? Hvilke institusjoner/virkemidler hadde politiet tilgjengelig for å håndtere de fattige? Og hvor stort handlingsrom hadde politiet? Straffet eller hjalp politiet de fattige de kom i kontakt med?

Politiets historie og arbeidsoppgaver

Rundt 1850 arbeidet politiet i Christiania fortsatt etter politianordningen av 1745.¹¹⁰ Men i praksis hadde mange oppgaver som politiet var tildelt i følge denne anordningen, blitt skilt ut i egne fagetater innen 1850. Eksempler på dette var ansettelsen av en egen inspektør for brolegnings-, vei- og vannvesenet, som gjorde at politiet ikke lenger hadde ansvar for disse oppgavene.¹¹¹ I årene etter 1814 fikk politiet økt fokus og flere oppgaver, blant annet tok de over mye av etterforskningsarbeidet som tidligere hadde ligget hos byfogden. I 1843 bevilget bykassen lønn til en politiassistentstilling for fattigvesenet. Denne politiassistenten skulle ta seg av hjemstavnsforhørene og andre fattigdomsrelaterte saker. Han førte protokoller og tok avskrifter av forhør, og i 1846 fikk han myndighet til selv å oppta forhør.¹¹² Å avklare hjemstavn så rast som mulig for alle fattige fra bygdene rundt var nødvendig for å minske Christianias fattigutgifter. Som nevnt i forrige kapittel var refusjoner fra andre fattigdistrikter

¹⁰⁸ *Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 20.9.1845.* § 45 og § 44

¹⁰⁹ *Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 20.9.1845.* § 62

¹¹⁰ Jeg har hørt rykter om en intern instruks for Christiania politi fra tiden etter 1814, men denne har jeg ikke funnet. Jeg tok kontakt med Norsk Politihistorisk Selskap og de sendte meg en instruks fra 1850, men denne er for vaktmesteren for vekterkorpset, og ikke for politibetjentene.

¹¹¹ Fartein Valen-Sanstad. *For lov og rett i 200 år.* s 180

¹¹² Fartein Valen-Sanstad. *For lov og rett i 200 år.* s 184

og de fattige selv, ansett som viktige. I 1846 ber politiet kommunen om penger til å ansette fire nye politibetjenter. Dette året var det totalt 13 politibetjenter i Christiania. Disse ble fordelt på ulike oppgaver: Vakthavende på politikammeret, forhørsvitner, dagpatrulje, nattpatrulje, varsels- og inkvisisjons betjent, vakthavende på torvet, ved kjøttbodene og på bryggene, tilstedeværenene ved dampskipenes ankomst og avgang, og en betjent til å føre forhørsprotokoll, journaler og kopibøker samt å ekspedere alle embedsmennenes utgående saker.¹¹³ Denne arbeidsfordelingen gjorde at det maks var to betjenter til hver oppgave og politimesteren skriver til kommunen at:

Da der for nærværende Tid er et usædvanligt stort Antal Mennesker beskæftigede med Dagarbeide i Byen og dens nærmeste Omegn, og da de fleste hertil i Aar ankomne fremmede Arbeidere (over 1000), som det var at vente, have taget deres bopæl deels i Udkanterne af Byen og deels i det tilgrænsende Landdistrict, saa vil det erkjendes, at der paa den anden Side Kredsen af de Territorium, som er Politiet specielt underlagt, i høi grad er udvidet, og hvorfor det har været nødvendig at fordoble saavel Dag som Natpatrouillerne, for nogenlunde at kunne afhjælpe de formeentlig ikke ugrundede Klager, som ofte fremsættes over Politiets complete Fraværelse paa de Steder, hvor der hyppigst opstaaer Slagsmaal eller begaaes Forbrydelser.¹¹⁴

Politimesteren ønsket altså å fordoble antallet betjenter på natt og dagpatruljene fordi politiet skulle dekke et større fysisk område og det ordensproblemet som dagarbeiderne representerte. Innbyggerne i Christiania hadde klaget til politiet om manglende tilstedeværelse på flere steder i byen. Politiet fikk innvilget lønn til fire nye betjenter, og i løpet av 1846 ble det altså 17 politibetjenter i Christiania. I tillegg søkte politiet, senere samme år, om penger til en kontorbetjent, som mest sannsynlig skulle ta hånd papirarbeidet som ble beskrevet over. Dette ble også innvilget av kommunen. Til tross for økninger i politistyrken i Christiania, fortsatte politiet å slite med at det var altfor mange saker og ansvarsområder i forhold til betjenter gjennom hele perioden. Omfattende reformer omkring politiet kom ikke i gang før i 1858.

Forbrytelsen som politiet hyppigst måtte etterforske var tyveri. Hovedvekten av politiforhørene i 1850 omhandler tyverisaker, og tyverisakene trengte ofte omfattende etterforskning. Det ble brakt inn svært mange vitner, og det var ofte flere mistenkte. Tyveriene var ofte fattigdomsrelaterte, og hadde som jeg nevner i innledningen vært interessante å undersøke. Men ettersom tyveri lå under straffeloven og ikke fattigloven, faller det utenfor denne oppgaven. Tyveriene ble ofte utført av de samme personene som senere ble arrestert for betleri eller hadde opphold på arbeidsanstalten, men det var ikke fattigvesenets oppgave å håndtere disse personene. I tillegg til tyveri skulle politiet etterforske alt fra

¹¹³ *Kristiania Kommunale forhandlinger 1843-185*. 11. 10. 1846

¹¹⁴ *Kristiania Kommunale forhandlinger 1843-1854*, 11. 10. 1846

slagsmål, gateuorden, overfall, ulovlig håndverksvirksomhet, ulovlig samliv, til betleri, drukkenskap og løsgjengeri. Det er kun de siste sakene som faller innunder denne oppgaven. Politiet patruljerte byens velstående strøk og byens fattige strøk. Og kom slik i kontakt med alle de forskjellige sosiale klassene i byen. I tillegg til de sakene som møtte politibetjentene på patruljene mottok politiet anmeldelser som de måtte etterforske. Mistenkte og vitner ble brakt til politistasjonen i Rådhusgata for forhør. Politiets venteværelse kunne derfor til tider være svært travelt. Politiet skulle så beslutte hva som skulle skje med personen. De skulle formidle saker oppover til ulike rettsinstanser og straffeanstalter, og som vi skal se senere i kapittelet iverksette tiltak mot fattige.

Rådstuearresten

De arresterte som ikke ventet på forhør i venteværelset ble innsatt i rådstuearresten som befant seg i samme bygning som politistasjonen. Nøyaktig hvorfor noen arresterte fikk vente på forhør i venteværelset og andre ble innsatt i rådstuearresten, kommer ikke frem i materialet. Men det at venteværelset ble brukt både til vitner og arresterte kan indikere både plassmangel og potensielle ubehagelige situasjoner. Da politimesteren ba om fire ekstra betjenter, som nevnt ovenfor, så begrunnet han også dette med at kontorbetjenten trengte å oppholde seg hele tiden i venteværelset. Det hadde vært episoder hvor kontorbetjenten måtte forlate venteværelset for å være vitne i et forhør og hvor mistenkte hadde benyttet sjansen og forlatt venteværelset.¹¹⁵ Personer som politiet var redd skulle rømme, ville derfor trolig ha blitt plassert i rådstuearresten. Det samme gjaldt personer som kunne sjenere eller gjøre det ubehagelig for de uskyldige vitnene, altså utagerende, illeluktende, smittsomme syke og/eller mangelfullt påkledd personer. Personer kan også ha blitt plassert i rådstuearresten fordi det var for mange saker akkurat den dagen og det ikke ville bli tid til å etterforske saken ferdig. Personen ble da plassert i arresten fram til politiet hadde tid til å fortsette etterforskningen. Enkelte personer satt i rådstuearresten i månedsvis i påvente av dom fra forskjellige rettsinstanser. I 1850 satt det hele fem arresterte og ventet på dom i høyesterett. Rådstuearresten ble altså brukt som et slags varetektsfengsel. Rådstuearresten ser også ut til å ha blitt brukt som en slags fyllearrest i dagens forstand, noe jeg skal komme nærmere inn på senere. Rådstuearresten fylte med andre ord mange funksjoner. Derfor er personene som står i rådstuearrestens dagjournal ikke nødvendigvis de samme som står oppført i politiets

¹¹⁵ *Kristiania Kommunale forhandlinger 1843-1854*. 11. 10. 1846

forhørsprotokoller. De innsatte i rådstuearresten vil heller ikke være representative for alle de som ble arrestert av politiet. Som vi skal se senere i kapittelet ble mange vedtak tatt av politiet uten noen form for saksgang eller protokollføring. Rådstuearrestens dagjournal må allikevel sies å være en god kilde til å se hvem politiet arresterte for fattigdomsrelaterte forhold og hvilke vedtak de gjorde.

Innsatte i rådstuearresten i 1850

I tabellen nedenfor står det oppført hvor mange personer som ble innsatt i rådstuearresten på grunn av fattigdomsrelaterte saker i året 1850. Fattigloven nevner ørkesløshet, drukkenskap og betleri som saker politiet skulle håndtere. Tabellen er delt inn i årsakene til arrestasjonen og hvilke vedtak/straff som ble igangsatt etter oppholdet.

Tabell 1: Innsatte i rådstuearresten for fattigdomsrelaterte saker år 1850, fordelt på

årsak og vedtak:¹¹⁶

	Drukken-skap	Betleri	Husvill	Hjelpe Løs	Syk	Husvill og løsgjenger	Om-streifen	Løs-gjengeri	Avvigt fra arb.anstalten	Total
Løslatt	109	22	49	8	6	3	2	3	1	203
Arb. anstalten	15	27	6	4		6				58
Avsendt	2	2		4	1					9
Vann og brød	1	1					4			6
Hospitalet	2				7					9
Tukthuset		1								1
Total	129	53	55	16	14	9	6	3	1	286

Tabellen viser antall innsettelse i rådstuearresten. Mange personer ble innsatt i rådstuearresten flere ganger i løpet av året, disse blir telt i tabellen ovenfor pr. innsettelse. Så selv om det er 286 innsettelse trenger det for eksempel ikke dreie seg om mer enn 200 forskjellige personer.

Som tabellen viser ble hele 129 av de totalt 286 arresterte innsatt for drukkenskap. Dette underbygger påstanden ovenfor om at rådstuearresten ble brukt som fyllearest.

¹¹⁶ Rådstuearresten, dagjournal nr. 4, året 1850

Drukkenskapssakene kan derfor ikke ses på som klart fattigdomsrelaterte saker da det like gjerne kunne være en full håndverker eller student som ble arrestert for å ha vært full i offentligheten. Hele 109 av de arresterte for drukkenskap ble løslatt fra arresten, mesteparten av dem dagen etterpå. Altså når de var blitt edru. Arrestasjonen ga politiet mulighet til å advare personer om uønsket oppførsel og å holde oversikt over drukkenskapstilstanden i byen. 15 av de arrestert for drukkenskap ble sendt til arbeidsanstalten og en ble fengslet på vann og brød. Det er ikke mulig å vite hvorfor akkurat disse ble straffet mens de andre ble løslatt, da det ikke finnes politiforhør fra disse sakene. Mest sannsynlig var det på grunn av at personen hadde blitt arrestert gjentatte ganger. I fattigloven av 1845 står det at de som var «hengivne til Ørkesløshed eller Drukkenskap og ikke kunne lovlig ernære sig», kunne innsettes i tvangsarbeidshus.¹¹⁷ Ordet «hengivne» viser til gjentakelser hvor drukkenskapen eller ørkesløsheten er en permanent tilstand. De sakene som endte med innsettelse i arbeidsanstalten kan derfor, i motsetning til løslatelsessakene, i større grad ha vært fattigdomsrelaterte saker. En alkoholiker med penger ville trolig i mindre grad enn en fattig alkoholiker, måtte oppholde seg i offentligheten gjentatte ganger. Drukkenskapen ble satt i forbindelse med fattigdommen og sett på som et stort problem i samtiden. Det er på dette tidspunktet at avholdsbevegelsene begynte å vokse frem i Norge. Eilert Sundt skriver i sin undersøkelse: *Om fattigforholdene i Christiania*, at:

Al verdet ved, at drikfældighed f.ex. gjør, at folk taber andres tilid, som følge deraf ikke betroes arbeide, endnu som følge deraf synke i armod. Men den erfarne ved også om de særegne fristelser, som armods kår føre med seg. Modet vil synke, selvagtelsen tage af, følelsen for sandhed svinde ind, og der indsniger sig let først ligegyldighed for det rette, så upåidelighed i ord, tilsidst forsømmelighed og redelighed i gjøren og laden.¹¹⁸

Sundt trekker her koblinger mellom drukkenskapen og den enkeltes moral og muligheter for å få arbeid. Drukkenskap ville gjøre en person mer tilbøyelig til å lyve og være uredelig og dette ville påvirke personens muligheter for å få arbeid. Han peker på at drukkenskapen kunne være en årsak til fattigdom. For å kunne bekjempe fattigdommen var det derfor viktig å kunne bekjempe drukkenskapen. Det at drukkenskapen ble satt i direkte kobling til fattigdommen burde bety at problemet ble slått hardt ned på. Men som vi ser så ble kun 16 av de arresterte straffet for drukkenskap. Dette kan tyde på at politiet fokuserte mer på å kontrollere drukkenskapen for å forhindre gateuorden og slagsmål, og straffe gjengangere. Arrestasjonene var ikke et tiltak for å avskaffe drukkenskapen, heller å kontrollere. Som vi skal se senere i

¹¹⁷ Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 20.9.1845. § 45

¹¹⁸ Eilert Sundt. *Om fattigforholdene i Christiania*. s 46

oppgaven dukker det opp svært mange innsatt for brudd på paragraf 45 i arbeidsanstalten. Dette kan tyde på at drukkenskapen ble slått hardere ned på enn det arrestasjonene i rådstuearresten viser.

71 personer ble arrestert for de andre forseelsene i fattigloven: betleri, omstreiferi og løsgjengeri. Dette må kunne regnes som rent fattigdomsrelaterte saker, og inneholdt mest sannsynlig ikke de andre sosiale gruppene som kan skjule seg bak drukkenskapssakene. I denne gruppen er andelen som blir straffet høyere enn andelen som blir løslatt. 39 av de arresterte blir straffet hovedsakelig med opphold på arbeidsanstalten, men også fengsel på vann og brød og en med tukthus. 30 av de arresterte blir løslatt og to stykker blir sendt ut av byen. Betleri, omstreiferi og løsgjengeri blir altså slått hardere ned på enn drukkenskap i 1850. Dette kan i tillegg til at de var rent fattigdomsrelaterte saker, skyldes at disse sakene hadde en annen type saksgang enn drukkenskapssakene. Mange av de arresterte ble nemlig forhørt av politiet før det ble gjort bestemmelser om hva som skulle skje med dem. Betlerisakene skulle jo også i følge loven avgjøres av politiretten, da trengte politiet å samle mer informasjon for å forberede sakene. De forhørte for løsgjengeri og betleri vil bli omtalt i neste kapittel.

Den tredje gruppen som ble innsatt på rådstuearresten i 1850 var en gruppe som ifølge fattiglovens paragraf 1 skulle høre inn under de verdige fattige: de husville, hjelpeløse og syke.¹¹⁹ Disse hadde i som vi så i første kapittel i følge fattigloven altså krav på hjelp/understøttelse fra fattigvesenet. I 1850 ble 85 personer innsatt på rådstuearresten under disse kategoriene. Av disse ble 63 stykker løslatt, mesteparten etter kun en natt i arresten. Ti stykker ble innsatt i arbeidsanstalten, fem sendt ut av byen og syv innlagt på hospitalet. Disse personene, som i følge fattigloven var verdige fattige, kom i kontakt med politiet fordi politiet var ordensmakt i byen. Politiet gjorde vurderinger om dem og vedtok tiltak om hjemsendelse, sykehus- eller arbeidsanstaltsopphold.

Etter å ha sammenliknet de innsatte i rådstuearresten året 1850 med de innsatte i arbeidsanstalten året 1850, kommer det frem at 80 av de innsatte endte opp i arbeidsanstalten. Ikke 58 som det kommer frem av tabellen ovenfor. Ti av de som i følge dagjournalen til rådstuearresten ble dømt til opphold på arbeidsanstalten for betleri, finner jeg ikke igjen i arbeidsanstalten. Fire av disse ble sluppet ut av rådstuearresten i desember eller januar, og ble derfor mest sannsynlig ikke innsatt i arbeidsanstalten før 1851. Tre av de som er oppgitt som løslatt for betleri, finner jeg igjen i arbeidsanstalten. Hele 19 av de som står oppført i

¹¹⁹ *Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 20.9.1845. § 1*

rådstuearresten som løslatte for drukkenskap, finner jeg igjen i arbeidsanstalten. Ni av de løslatte for husvillhet er i arbeidsanstalten og tre av de løslatte for løsgjengeri. Det var altså færre løslatelser enn det dagjournalen til rådstuearresten oppgir, men konklusjonene vi kan trekke fra tabellen ovenfor blir ikke endret betydelig. Betleriet ble fortsatt slått hardest ned på, og hjelpeløshet-, husville- og drukkenskapssaker endte oftest i løslatelse.

Hvor representative tallene er fra 1850? Viser tallene på de innsatte i rådstuearresten i 1850 hvordan politiet jobbet i hele perioden?

Innsatte i rådstuearresten 1852

For å besvare dette har jeg undersøkt de som ble innsatt i rådstuearresten for fattigdomsrelaterte saker året 1852. Året er tilfeldig valgt. I tabellen under er de innsatte fordelt på årsak til arrestasjonen og hvilke vedtak/straff som ble igangsatt etter oppholdet. Denne tabellen er i likhet med forrige basert på antall innsettelsener. I 1852 var det 226 innsettelsener i rådstuearresten, dette er 60 færre enn i 1850.

Tabell 2: Innsatte i rådstuearresten for fattigdomsrelaterte saker i 1852.¹²⁰

	Betleri	Drukkenskap	Husvill	Hjelpeløs	Syk	Løsgjengeri	Total
Løslatt	36	43	34	13	10	5	141
Arb.anstalten	32	5	1	1		7	46
Avsendt	1	2	1	17	1		22
Vann og brød	5						5
Hospitalet	1	3			8		12
Total	75	53	36	31	19	12	226

I tabellen ser vi at antallet arrestert for drukkenskap er over halvert fra det det var i 1850. I 1852 arresterte politiet altså langt færre for drukkenskap enn i 1850. Det er lite trolig at denne endringen skyldes en nedgang i antall personer som drakk i offentligheten da det ikke er andre kilder som støtter oppom en slik nedgang i drukkenskapen. Sitatet fra Sundt som er diskutert ovenfor kom ikke ut før i 1870, og drukkenskapsforholdene ble ikke beskrevet som drastisk

¹²⁰ Rådstuearresten. Dagjournal nr. 4. Året 1852

forbedret. Årsaken må dermed ligge i politiets prioriteringer i 1852. Hvorfor nedprioriterte politiet drukkenskaps saker i 1852?

Året 1852 gir et gjennomgående inntrykk av å ha vært mer kaotisk enn året 1850. I året 1850 ble det gjennomført fem såkalte jagninger i Christiania. Jagninger er en slags politiaksjon der politiet går ut til bestemte områder og arresterer lovbrøyttere. Jagningene representerer altså en planlagt politiaksjon, hvor bestemte grupper blir utpekt som målet. I jagningene i 1850 ble mellom 13 og syv personer arrestert hver gang, for løsgjengeri, drukkenskap eller å være husvill. Alle de fem jagningene ble utført mellom oktober til desember. I 1852 var det derimot kun tre jagninger, og i motsetning til i 1850 foregikk to av dem på våren istedenfor på høsten. Den første jagningen i 1852 skjedde den 17. januar. Da ble syv stykker arrestert, seks av dem for betleri og en for å være husvill. I 1850 ble de ikke gjennomført jagninger for å arrestere betlere, men dette ble planlagt og gjennomført i 1852. Dette forteller oss at betleri i 1852 må ha blitt ansett som et problem som man måtte ta tak i. Trolig hadde mengden betlere økt fra 1850. At politiet prioriterer betlerne kan forklare hvorfor andelen drukkenskapssaker har minsket, mens andelen betlerisaker har økt, mellom 1850 og 1852.

I den jagningen som skjedde på høsten 1852, ble fem personer arrestert for så å transporteres til sitt hjemsted, Moss.¹²¹ I tabellen ovenfor ser vi at i 1852 endte hele 22 av innsettelsene i avsendelse, mot bare ni av innsettelsene i 1850. Andelen innsettelse med hjemsted i Christiania ser ut til å være tilnærmet lik i begge årene, 171 stykker i 1850 og 128 stykker i 1852, så man arresterer i hovedsak personer fra Christiania i begge år.¹²² Året 1852 gir allikevel inntrykk av å være et år hvor politiet har slitt mer med omreisende arbeidere enn i 1850. Både på grunn av den økte bruken av avsendelse og på grunn av økningen av betlerisaker. Jeg har ikke kommet over noen grunn til at akkurat året 1852 skulle være et år med mye innflytting. Årsaken finnes mest trolig i detaljer som det er vanskelig å få øye på.

I jernbanearbeider Jens Iversens tilfellet—som vi husker fra kapittel 2—ser det ut til at lokale forhold påvirket hva politiet valgte å gjøre. Jan Eivind Myhre siterer Edvard Bull og skriver: «Bare ryktene om at mange hundre mann—kanskje tusener—ville få arbeid på hovedbanen til Eidsvoll, var nok til å sette i gang en massevandring til Kristiania våren 1851».¹²³ Muligheter for arbeid på jernbanen førte til stor innflytting til Christiania i denne perioden, og den gradvise fullføringen av arbeidet kan ha ført til økt arbeidsledighet og betleri

¹²¹ Rådstuearresten. Dagjournal nr. 4.12.11. 1852

¹²² Rådstuearresten. Dagjournal nr. 4. Året 1850 og året 1852

¹²³ Jan Eivind Myhre. *Oslo bys historie bind 3*. s 208

i Christiania. Men det finnes også eksempler på tilfeller som burde hatt innvirkning på politiets prioriteringer, men som ikke hadde det. I 1850 var det for eksempel et lite utbrudd av kolera i Christiania.¹²⁴ Dette kunne ha gjort utslag i antallet syke som kom i kontakt med politiet, men det var flere syke i rådstuearresten, i 1852 enn i 1850, 19 stykker i 1852, mot 14 stykker i 1850. Det var dermed ikke slik at en hver endring i lokale forhold eller ny hendelse påvirket politiets prioriteringer. I tillegg var det flere eksterne faktorer som påvirket politiets arbeid i tillegg til deres egne prioriteringer, som for eksempel hvilke anmeldelser som kom inn.

Det ser ut til at politiet arbeidet mye ut ifra øyeblikkelige behov og hvem de møtte når de patruljerte gatene, i tillegg til å etterforske innmeldte forhold. Variasjonene fra år til år var betydelige, og det er ikke mulig å kalle et år for representativt for hele perioden. Dette utelukker allikevel ikke at jeg ved å undersøke året 1850 kan si noe om politiets vurderinger av de fattige. Hvem som blir brakt opp til politistasjonen endres fra år til år, men hvordan personene ble behandlet når de allerede var arrestert ble påvirket av politiets vurderinger. Disse vurderingene må kunne sies å ha vært noenlunde stabile over en lengre tidsperiode. Min undersøkelse av året 1850 kan derfor avdekke om det er spesielle vurderinger/vedtak som går igjen.

Politiets handlingsrom

Så langt kan det se ut til at politiet hadde nær tilknytning til fattigvesenet gjennom politiassistenten og at de fungerte som en førsteinstans, altså de første som kom i kontakt med de fattige før de ble videreformidlet til fattigvesenets andre institusjoner og tiltak. Bergkvist konkluderer i sin oppgave med at alle løslatelsene på slutten av 1700-tallet vil si at en stor del av forhørene hadde som mål å kartlegge og advare, ikke nødvendigvis å straffe.¹²⁵ Som vi ser ovenfor ender også mesteparten av arrestasjonene i 1850 og 1852 med løslatelse. Bergkvist knytter overvekten av løslatelser til mangelen på institusjonelle løsninger på slutten av 1700-tallet, men innen 1850 hadde politiet fått flere institusjoner til rådighet. Det at det fortsatt er en overvekt av løslatelser styrker derfor oppom Bergkvist konklusjon. Arrestasjonene ovenfor hadde—i likhet med i Bergkvist sin periode—som mål å opprettholde ro og orden i byen. De gjorde det mulig for politiet å ha kontroll og oversikt over befolkningen. Trolig svarte også mange av arrestasjonene på anmeldelser gjort av Christianias befolkning. I neste kapittel skal

¹²⁴ Jan Eivind Myhre. *Oslo bys historie bind 3*. s 221

¹²⁵ Johanne Bergkvist. "en Haard og Dyr Tid". s 76-76

jeg se nærmere på hvem som oppdaget og varslet politiet om de betlerne og løsgjengerne som ble forhørt på politikammeret i 1850. Arrestasjonene skulle fungere avskrekkende på befolkningen slik at de endret måten de førte livene sine på.

Bergkvist påpeker at mangelen på institusjonelle løsninger var et problem for politiet gjennom hele slutten av 1700-tallet.¹²⁶ Dette hang i særlig grad sammen med tukthusets overgang til å bli en ren straffeanstalt. Innen 1850 hadde politiet fått flere institusjonelle løsninger. Den viktigste av dem var nok arbeidsanstalten, som skulle bli ansett som et passende sted å plassere betlere, drukkenbolter og løsgjengere. Christiania straffengsel ble opprettet i Dronningens gate, som en midlertidig løsning i 1843. I straffejournalene herfra finner man igjen de som ble dømt til vann og brød i dagjournalene til rådstuearresten.¹²⁷ Straffengselet ble nedlagt i 1868 ved opprettelsen av Christiania distriktsfengsel i Møllergata 19.¹²⁸ I tillegg ble botsfengselet bygd i 1851. Politiet hadde derfor innen 1850 flere muligheter til å iverksette tiltak enn på slutten av 1700-tallet.

Politiet hadde mulighet til å innsette folk i arbeidsanstalten på administrativt vedtak. Frode Ulvund skriver i artikkelen: *Dei farlege fattige*, at:

Når politiet hadde teke ei administrativ avgjerd om innsetjing, var det fram til 1894 ingen krav til at avgjerda verken skulle grunngjevast eller journalførast nokon stad. Heller ikkje fanst det nokon ankeinstans for dei som opplevde denne tvangen. Det var med andre ord eit sterkt maktmiddel som på denne måten vart lagt i hendene til politiet, men dette vart ikkje for alvor kritisert før på slutten av hundreåret.¹²⁹

Frode Ulvund beskriver altså politiets handlingsrom og vurderings muligheter som store. De hadde et sterkt maktmiddel til rådighet i det at de kunne innsette folk i arbeidsanstalter uten å måtte gjennom domstolene. Enkelte saker sendte politiet opp til politiretten. Ut i fra mitt kildemateriell ser dette ut til i hovedsak å være betlerisaker og noen få løsgjengeri- og omstreiferisaker. Retten til å innsette på administrativt vedtak kan forklare hvorfor det kun finnes politiforhør fra disse sakene, og ikke drukkenskaps eller hjelpeløshets saker. I 1850 ble sakene til 26 av de totalt 286 innsatte i rådstuearresten avgjort i politiretten.¹³⁰ Fem saker ble avgjort i høyesterett. Fire av sakene som kom til høyesterett endte med opphold på arbeidsanstalten og den siste med tukthus. I politiretten endte heller ikke noen av sakene i løslatelse. 21 personer ble dømt til arbeidsanstalten og fem til fengsel på vann og brød. Hele

¹²⁶ Johanne Bergkvist. «en Haard og Dyr Tid». s 75

¹²⁷ Christiania Straffengsel. Straffejournal nr 1, året 1850

¹²⁸ Statsarkivet i Oslo, katalog B 6,7, Oslo kretsfengsel m.m.

¹²⁹ Frode Ulvund. *Dei farlege fattige*. s 38

¹³⁰ Rådstuearresten, Dagjournal nr.4, året 1850.

256 av sakene ble avgjort direkte av politiet uten kontakt med noen rettsinstans.¹³¹ Politiet må derfor kunne sies å ha hatt et stort handlingsrom, og deres beslutninger og handlingsmåter må ha hatt stor innvirkning på de fattiges liv og den praktiske gjennomføringen av verdig- og uverdighetskillet.

Var politiet et sted man kunne søke hjelp?

Som vi har sett ovenfor ble personer som hørte inn under fattiglovens paragraf 1 om de verdige fattige, arrestert av politiet, både i 1850 og i 1852. Politiet gjorde etter arrestasjonen vurderinger omkring hva som skulle skje med de arresterte.

Myhre skriver at boligforholdene i Christiania sannsynligvis var verst i 1850- årene.¹³² Han forteller historien om Hans Torgersen Slaaten og hans familie som kom til Christiania i mai 1850: «efterat de forgjæves haade søgt at erholde Logi i Byen, meldte de sig paa Politikammeret som Husvilde og bleve anviste et meget godt Arrestværelse til Opholdssted Natten over».¹³³ Denne historien har Myhre hentet fra en Harald Meltzer som publiserte politinotiser i 1875. I fortellingen ovenfor høres det ut som om politiet nærmest drev hotellvirksomhet for fremmede bostedsløse i Christiania. Jeg finner ikke igjen familien Slaaten som innsatt i rådstuearresten i mai 1850. Deres «meget gode Arrestværelse» må derfor ha vært et annet sted enn på rådstuearresten. Det er lite trolig at historien om familien Slaaten var representativ for de som ble arrestert og innsatt i rådstuearresten som husville, trolig skjedde arrestasjonene av ordens hensyn og på grunn av anmeldelser fra Christianias befolkning. Hovedvekten av de arresterte for sykdom, husvillhet eller hjelpeløshet i 1850, ble løslatt dagen etter de ble arrestert.¹³⁴ Dette kan tyde på rådstuearresten ble brukt som et mulig losji for hjemløse når nøden var som størst. Men hva med de ti innsettelsene av husville og hjelpeløse som endte i arbeidsanstalten? Hvorfor ble akkurat disse ti reagert kraftigere mot enn de som ble løslatt? Og hvem var de hjelpeløse og husville?

Ulvund forteller historien om ”køyredreng” Jan Torkildsen, som ble arrestert i mars 1874 som husvill og satt i arresten. Jan kunne ikke betale arrestpengene da han ble løslatt fra arresten dagen etterpå, og ble derfor innsatt i tvangsarbeidsanstalten i Bergen. Ulvund finner flere eksempler på samme praksis, og konkluderer med at politiet brukte de manglende

¹³¹ Rådstuearresten, Dagjournal nr.4, året 1850.

¹³² Jan Eivind Myhre. *Oslo bys historie bind 3.* s 223

¹³³ Jan Eivind Myhre. *Oslo bys historie bind 3.* s 214

¹³⁴ Rådstuearresten, Dagjournal nr.4, året 1850

arrestpengene som middel til å innsette personer som de mente ikke ernærte seg på lovlig vis, men som de ikke hadde tilstrekkelige beviser mot.¹³⁵ I dagjournalen til rådstuearresten er det en egen kolonne som angir hvem som har betalt for den arrestertes opphold i arresten. Arrestasjonene for betleri, løsgjengeri og drukkenskap ble i hovedsak betalt av skattefogden—unntatt hvor den arresterte selv har betalt i drukkenskapssaker, eller hvor det bare står betalt. De hjelpeløse, husville og syke sin arrestasjon ble betalt av fattigvesenet.¹³⁶ Det er derfor ingenting som tyder på at de ti hjelpeløse og husville som ble innsatt på arbeidsanstalten i 1850 ble dette fordi de ikke hadde betalt for oppholdet på rådstuearresten, dette ble betalt av fattigvesenet. Det er mulig at den fattige måtte tilbakebetale beløpet til fattigvesenet etter løslatelse fra arresten, og hvis dette ikke var mulig ble innsatt i arbeidsanstalten, men dette kommer ikke frem i kildene. Det ser altså ut til at praksisen i Bergen og Christiania ikke var lik på dette punktet.

En av de som ble arrestert for å være hjelpeløs og husvill var Jacob Andreas Rasmussen fra Bergen. Jacob ble først arrestert i februar 1850 som hjelpeløs, da satt han i arresten i fire dager før han ble løslatt den 13. februar.¹³⁷ I april ble han arrestert igjen, denne gangen tre dager på rad. Han overnattet i arresten og ble løslatt på morgenen neste dag. De første to av arrestasjonene ble han innskrevet i dagjournalen som husvill, den siste dagen ble han derimot skrevet inn som hjelpeløs.¹³⁸ Etter å ha blitt arrestert en tredje gang den 15. april, ble Jacob innsatt i arbeidsanstalten.¹³⁹ Mest sannsynlig hadde politiet advart Jacob de første to arrestasjonene, og det er mulig å tenke seg at Jacob hadde lovet å finne seg bolig, for så å bli oppdaget sovende på gaten av politiet samme kveld. Den tredje kvelden hadde altså Jacob gått tom for sjanser og ble dømt til arbeidsanstalten. I individlistene til arbeidsanstalten for 1850 finner vi igjen Jacob den 16. april, der står det at han skulle være der fram til han ble hjemsendt til Bergen, noe som skjedde den 23. april samme år.¹⁴⁰ Det er ikke usannsynlig at politiet handlet, på samme måte som i Jacob sitt tilfelle, ut i fra gjentakelser. Hvis politiet så den samme personen mange ganger og det ikke ble noen endring i deres livssituasjon, til tross for advarsler, så gjennomførte de tiltak. Et begrep som ofte ble brukt i samtiden var «uordentlig levnet» som fortalte om en uønsket måte å føre livet sitt på. Politiet vurderte mest trolig ut ifra opplysninger om personenes livshistorier og kunne derfor gjøre vurderinger

¹³⁵ Frode Ulvund. *Dei farlege fattige*. s 46

¹³⁶ Rådstuearresten, Dagjournal nr.4. året 1850

¹³⁷ Rådstuearresten, Dagjournal nr.4. 9.2.1850

¹³⁸ Rådstuearresten, Dagjournal nr. 4. 13.4.1850, 14.4.1850, 15.4.1850

¹³⁹ Rådstuearresten, Dagjournal nr. 4. 15.4.1850

¹⁴⁰ Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. 16.4.1850

basert på hele deres liv ikke bare enkelt tilfeller. Hvor sannsynlig var det at denne personen kom til å skaffe seg arbeid og/eller bosted? Hadde han/hun tidligere vært involvert i forbrytelser eller var de avhengig av alkohol? Politiet valgte tiltak ut ifra hvordan de vurderte personens moralske tilstand.

Det kommer ikke frem i kildene nøyaktig hva som ligger i begrepet hjelpeløs, og hva som måtte til for å bli arrestert som dette. Jacob ble oppført som både husvill og hjelpeløs i protokollen. Trolig lå det i begrepet hjelpeløs personer som tilsvarte det vi kaller *uteliggere* i dag; personer uten bosted og som lider under stor fattigdom. De hjelpeløse kan ha vært personer som var synlig i gatebildet og som derfor betyde potensielle ordensproblemer for politiet. De kan også ha blitt meldt inn til politiet av byens borgere både av bekymring for personen, på grunn av ubehag eller at de var uønsket. Fordi denne gruppen dukker så hyppig opp hos politiet og—som vi skal se i kapittel fem—hos arbeidsanstalten ble de trolig vurdert som uverdige til å motta fattighjelp. Kanskje var de et uttrykk for den tanken Blom uttrykte innledningsvis i oppgaven: «Man kan ikke lade dem døe af Hunger...».¹⁴¹ De hjelpeløse måtte håndteres fordi man ikke kunne sitte stille og se på at de døde av sult, men håndteringen besto av arrestopphold og innsettelse i arbeidsanstalten. Kanskje var denne behandlingen motivert av det Ulvund kaller behovet for å uskadeliggjøre enkelte fattige.¹⁴² Man fjernet dem fra offentligheten i en periode og dermed kunne politiet unngå at de skapte uorden og utførte potensielle kriminelle handlinger så lenge de var innsatt i arbeidsanstalten.

Samarbeid med fattigvesenet

I tillegg til arbeidsanstalten innsatte politiet personer på byens to sykehus: Rikshospitalet og det kroniske sykehus. At politiet skulle ha noe med behandling av byens syke er overraskende. Dette henger trolig sammen med opprettelsen av en egen avdeling for fattigsaker hos politiet i 1843. Politiassistenten hadde i hovedsak ansvar for hjemstavnsforhørene, og hans korrespondanseprotokoll finnes i fattigvesenets arkiv på byarkivet. Korrespondanseprotokollen inneholder hovedsakelig ulik brevveksling for å avklare ulike fattiges hjemstavn.¹⁴³ I tillegg finnes et fragment fra hjemstavnsforhørene politiassistenten gjennomførte i 1843-1844. Byarkivet har hjemstavnsforhør for perioden etter 1878, fordi da overtok fattigforstanderen ansvaret for hjemstavnsforhørene. Etter en rask kikk på disse fragmentene fant jeg ut at hjemstavnsforhørene ble ført svært likt som politiforhørene

¹⁴¹ Anne Lise Seip. *Sosialhjelpstaten blir til*. s 61

¹⁴² Frode Ulvund, *Dei farlege fattige*. s 37

¹⁴³ *Brevjournal for politiassistenten for hjemstavnsforhør*. Året 1850

som jeg skal gjennomgå i neste kapittel. Den eneste forskjellen er at det ikke blir redegjort for noen arrestasjon eller utført forseelse. Forhørets mål er å fastslå hvordan den fattige har ernæret seg, og hvor han/hun har oppholdt seg i lengre tid, slik at hjemstavn kan avklares. De aller fleste hjemstavnsforhørene ser ut til å ha blitt opptatt fordi fattige fra fremmede kommuner hadde mottatt sykehusopphold i Christiania og ikke kunne betale for oppholdet.¹⁴⁴ Dette skulle da refunderes av hjemstavnskommunen til den fattige.

I tillegg til korrespondanseprotokollen og hjemstavnsforhørene har jeg funnet en protokoll som heter sykejournal, som ifølge registeret til byarkivet ble ført av politiassistenten. Sykejournal er trolig en feil beskrivelse av protokollen da den inneholder både tildeling av sykehusopphold og innsettelse av hjelpeløse i arbeidsanstalten. Politiassistentens oppgaver var trolig knyttet til å innkreve refusjoner og sykejournalene ble dermed en måte å holde oversikt på. Om det også var politiet som tok avgjørelsene om innsettelsene og sykehusoppholdene er usikkert. Jeg har funnet igjen personer i sykejournalen som også står i dagjournalen til rådstuearresten, og i individlistene til arbeidsanstalten. Det ser altså ut til at politiet hadde ansvar ovenfor de myndighetene kategoriserte både som verdige og uverdige fattige. Samarbeidet mellom politiet og fattigvesenet ser altså ut til å ha vært tett sammenvevd i praksis til tross for at dette ikke står nedfelt i lovverket eller i politiinstruksen.

Var politiet kun til for borgerne?

At politiet var et sted å søke hjelp, styrkes av fortellingen til sjømannen Pablo Marcelle som dagen før julaften 1850 oppsøker politiet for å få hjelp til å skaffe nye klær. Pablo som var født på en av de Filippinske øyer, og hadde reist fra «Canton staden», til «Valparadico i Chile», til New York og tilslutt Christiania. I Christiania ble han syk, og dermed forhindret i å reise tilbake til New York. Pablo var derfor nødt til å forbli i Christiania, men han hadde kun sine sommerklær og ba derfor politiet om hjelp til å skaffe nye klær: «for ellers frygter [han] for at fryse i hjel».¹⁴⁵ Hvorvidt Pablo fikk den hjelpen han ba om står det ikke. Det at Pablo ser på politiet som det beste stedet å henvende seg for hjelp, forteller noe om at ikke alle så på politiet som et repressivt organ, men et organ som i tillegg til å holde orden også kunne videreformidle hjelp. Men for hvem? Sosiolog Liv Finstad skriver i artikkelen: *Byens voktere før og nå*, at: «Politimannen var borgerskapets og ikke «folkets» politi, langt mindre fattigfolkets».¹⁴⁶ Finstad knytter dette til politiets rolle som voktere og utførere av kontroll i

¹⁴⁴ Fragment av forhørsprotokoll for hjemstavnsundersøkelser. 1843-1844

¹⁴⁵ Oslo politidistrikt, Forhørsprotokoll nr. 28. s 880

¹⁴⁶ Liv Finstad. *Byens voktere før og nå*. s 87

det offentlige rom, og at borgerskapet begynte å anse arbeiderbevegelsens voksende politiske kamp som uorden og kriminalitet. Politiet ble derfor ensbetydende med politisk undertrykkelse.¹⁴⁷ Skal vi tro Finstad må terskelen for å søke hjelp hos politiet for Christianias fattige befolkning ha vært høy. Trolig søkte de fattige hjelp fra politiet kun når de var på dødens rand, og når det ikke fantes andre muligheter. Risikoen for å bli arrestert eller innsatt i arbeidsanstalten etter kontakt med politiet ser også ut til å ha vært høy, og dette var nok tiltak som fristet lite.

Konklusjon

Politiet håndterte altså svært mange fattigdomsrelaterte saker hvert år, både saker som hørte under fattiglovens paragraf 44 og 45, og som i følge loven skulle håndteres av politiet, og saker som hørte inn under lovens paragrafer: § 1, § 34, § 35, § 36, § 37, altså de som regulerte håndteringen av de verdige fattige og som skulle få understøttelse fra fattigkommisjonen. Politiet kom i kontakt med disse personene på grunn av sin rolle som ordensmakt i byen, og ble i praksis en førsteinstans for håndteringen av de fattige. Politiet uttrykker at de sto ovenfor problemer i forhold til å holde følge med befolkningsveksten og alle de innflyttende dagarbeiderne i perioden. De hadde dårlige ressurser til å gjennomføre deres oppgaver, men deres handlingsrom for å gjennomføre disse oppgavene var stort. Politiets muligheter til å påvirke den praktiske gjennomføringen av verdig/ uverdigg skillet må ha vært stor. Men ut ifra de store forskjellene mellom årene 1850 og 1852 ser administreringen av skillet ut til å ha foregått uti fra ordenshensyn og øyeblikkelige behov, mer enn en bevist politikk fra politiets side. Politiet slo ned på problemenes synlige utslag. Annerledes kan det ha vært med de sakene som politiet i følge fattigloven skulle håndtere: betleri- og løsgjengerisakene. I neste kapittel skal jeg se nærmere på disse sakene og hva de forteller om praktiseringen av lovverket.

¹⁴⁷ Liv Finstad. *Byens voktere før og nå*. s 87

Kapittel 4: Politiforhørene av betlerne og løsgjengerne

Politiet hadde ansvar for å arrestere de som brøt fattiglovens paragrafer: § 44 og § 45, om betleri, drukkenskap og ørkesløshet. Betlerisakene skulle dømmes av politiretten, drukkenskap- og ørkesløshetssakene skulle ved «Politiets Foranstaltning»¹⁴⁸ innsettes i arbeidsanstalten. Politiforhørene er en unik kilde, som gir innblikk i de forhørtes liv og myndighetenes kategoriseringer av de forhørte.

Jeg har funnet 59 fattigdomsrelaterte saker i politiforhørene for året 1850. Kun fem av disse sakene omhandler anklager om løsgjengeri eller omstreiferi, resten er betlerisaker. Det står dessverre ikke i forhørene hvordan saken endte: Ble personen løslatt eller sendt i arbeidsanstalt? Etter å ha undersøkt individlistene til arbeidsanstalten fant jeg at 30 av de 59 kan finnes igjen i arbeidsanstalten. 25 av forhørene finner jeg ikke igjen i arbeidsanstalten, men åtte av disse ble forhørt i desember og kan derfor ha blitt innsatt i 1851.¹⁴⁹ Tre av de forhørte vet vi på grunn av at de ble innsatt i rådstuearresten, at ble dømt til fengselsstraff, og en ble dømt til tukthus.¹⁵⁰ Hovedvekten av forhørene ender altså med innsettelse i arbeidsanstalten. Jeg har funnet igjen 37 av forhørene i dagjournalen til rådstuearresten. De 37 innsettelsene i rådstuearresten tilsvarer 32 forskjellige personer, noen av personene ble altså innsatt i rådstuearresten og forhørt flere ganger. 29 av disse personene kan vi følge fra innsettelse i rådstuearresten til politiforhør til innsettelse i arbeidsanstalten.

De forhørte fordelt på kjønn og alder

Hvem var de forhørte? Var det kvinner eller menn? Var det gamle eller unge? Nedenfor er en oversikt over alders- og kjønnsfordelingen til de 59 forhørte på Christiania politikammer i 1850.

¹⁴⁸ *Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 20.9.1845.* § 45

¹⁴⁹ Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. Året 1850

¹⁵⁰ Rådstuearresten, Dagjournal nr. 4. Året 1850

Tabell 3: oversikt over alders- og kjønnsfordelingen til de forhørte i 1850¹⁵¹

Alder	0-14	15-29	30-44	45-59	60-74	75-89	90+	Total
Kvinner		2	3	5	11	2		23
Menn		7	5	10	9	3	2	36
Total		9	8	15	20	5	2	59

Som vi ser var det flere menn enn kvinner som ble forhørt på politikammeret i 1850. Da Bergkvist undersøkte forhørene i perioden 1790-1802, var 58 prosent av de forhørte kvinner. Kjønnsfordelingen mellom de betleriforhørte var noenlunde likt mellom kvinner og menn, men antallet kvinner steg når det kom til løsgjengerianklagene.¹⁵² Av de fem som ble forhørt for løsgjengeri og omstreiferi i 1850 var fire menn og kun en kvinne. Det har altså vært en endring i kjønnsfordelingen fra Bergkvist sin periode til 1850 hvor hovedvekten av de forhørte har gått fra å være kvinner til å være menn.

Det var ingen under 14 år som ble forhørt. Mens i Bergkvist sin undersøkelse var en betydelig andel av de forhørte under 14 år. Denne endringen stemmer overens med fattiglovens bestemmelse om at hvis barn blir oppdaget i å betle, så er det deres foreldre som skal straffes. Barn under 15 år kunne ikke straffes med arbeidsanstalt, men barn over 10 år kunne straffes med ris eller hvis de var jenter over 12 år, med fengsel på sedvanlig fangekost.¹⁵³ Bergkvist begrunner det høye antallet forhørte barn, med at flere av barna ble arrestert med foreldrene, og mener dette bekrefter familieforsørgelsesproblemer for familier med barn.¹⁵⁴ Som vi skal se nedenfor kommer fortsatt forsørgelsesproblemer hos barnefamilier fram i forhørene, kanskje var det bare praksisen ved å inkludere barnet i forhøret som hadde endret seg.

Overvekten av de forhørte var mellom 45 og 74 år. Ifølge fattigloven skulle gamle som ikke hadde familie motta understøttelse fra fattigvesenet, men loven gir ikke noen nærmere avklaring på hvor gammel enn måtte være for å kunne regnes som gammel. Den eldste personen som ble forhørt på politikammeret i 1850, var Fredrik Hendriksen som var 99 år gammel.¹⁵⁵ Fredrik endte med å bli innsatt i arbeidsanstalten to ganger i løpet av året.¹⁵⁶

¹⁵¹ Oslo Politidistrikt, Forhørsprotokoll nr. 28 til 35. Året 1850

¹⁵² Johanne Bergkvist. *"en Haard og Dyr Tid"*. s 50

¹⁵³ *Lov angaaende Fattigvesenet i Kjøbstæderne 20.9.1845*. § 48

¹⁵⁴ Johanne Bergkvist. *"en Haard og Dyr Tid"*. s 52

¹⁵⁵ Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 33. s 109 og 145

¹⁵⁶ Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. 23.3.1850 og 15.8.1850

99 år gammel må ha vært en betydelig alder også i 1850, som det er i dag. Med tanke på at antallet forhørte minsket etter 75 års alderen, kan dette bety at myndighetene anså personer over 75 år, som gamle. Altså må det ha eksistert en tanke om at det var mulig å arbeide helt frem til man var rundt 75 år gammel. Med tanke på de forhørtes yrker og liv fremstår 75 år som svært gammelt. De forhørte arbeidet gjerne med tunge fysiske yrker, der arbeidsskader ofte kunne forekomme, slitasjen på deres kroppar må derfor ha vært betydelig allerede fra 40 års alderen. I tabellen ovenfor ser vi at antallet forhørte stiger når man passerer 45 år. Kanskje forteller dette om at myndighetenes skille mellom gammel og voksen ikke reflekterte det skillet som ble praktisert i arbeidslivet, hvor personer over 45 år ikke lenger var konkurransedyktige på arbeidsmarkedet. Som vi husker beskriver Myhre at konkurransen om arbeid var stor på grunn av alle de arbeidssøkende.¹⁵⁷ Dette kan forklare at overvekten av de forhørte er personer i alderen mellom 45 og 75. I Bergkvist sin undersøkelse var hovedvekten av de forhørte mellom 15 og 44 år gamle. Dette var på grunn av de mange unge kvinnene, hovedvekten av menn som ble forhørt var mellom 60 og 89 år gamle.¹⁵⁸ Politiet arresterer altså oftere menn i gruppen 45-59 år i 1850 enn de gjorde i Bergkvist sin periode. Bergkvist knytter det lave antallet arresterte menn i voksen alder i forhold til kvinner til at de hadde flere forsørgelsesmuligheter enn kvinnene.¹⁵⁹ I 1850 var det svært få yngre kvinner som ble forhørt, hovedvekten av kvinnene som ble forhørt var mellom 60 og 74 år gamle. Innen 1850 var det oppgangstider i Christiania, og mulighetene for arbeid ble ansett som store. Arbeidsløsheten blant de voksne mennene burde dermed vært lav i 1850 og forsørgelsesmulighetene mange, men denne gruppen ble allikevel ofte arrestert for betleri. Dette er et tegn på at oppfattelsen av de fattige kanskje hadde endret seg fra slutten av 1700-tallet til 1850. Kanskje ble menn uten fast arbeid slått hardere ned på nettopp på grunn av de mange forsørgelsesmåtene.

Hvem oppdager betleriene og hva spør politiet om?

Som vi så i første kapittel ble det vurdert muligheter for å løse opp i betleriforbudet forut for vedtakelsen fattigloven. Dette ble ikke gjennomført og fattigloven fortsatte totalforbudet mot betleri. Paragraf 44 i fattigloven om betleriet regulerte hvordan betlerne skulle straffes:

¹⁵⁷ Jan Eivind Myhre. *Oslo bys historie bind 3*. s 211

¹⁵⁸ Johanne Bergkvist. *"en Haard og Dyr Tid"*. s 51

¹⁵⁹ Johanne Bergkvist. *"en Haard og Dyr Tid"*. s 53

§ 44. De, som gjøre sig skyldige i Betleri, kunne, hvor Tvangsarbeidshuse haves, og naar Omstændighederne forøvrigt tillade det, inddømmes i disse, første Gang i 2 maaneder, anden Gang i 4 maaneder, og saaledes for hver Gang, de gjøre sig skyldige i Betleri, med et Tillæg af 2 Maaneder indtil 1 Aar. Hvor saadan Inddømmelse i Arbeidshuse ikke kan finde Sted, straffes de med Fængsel paa Vand og Brød, første Gang 3-7 Dage, anden Gang i 5-10 Dage, og siden for hver Gang i 8-15 Dage. Betlere, som vandre om fra Sted til Sted i Flok og Følge, belægges for Betleri med den dobbelte af den i denne paragraf fastsatte Straf. Tvangsarbeidshuse kunne ikke anvendes til Inddømmelse af Betlere, medmindre Samtykke dertil erhverves af vedkommende Bestyrelse. Efter Overeenskomst med denne kunne ogsaa Betlere fra fremmede Districter inddømmes i Arbeidshuset. Sager angaaende Betleri paakjendes ved Politiret.¹⁶⁰

Som vi ser, skulle betleri dømmes i politiretten. Betlerne hadde altså større rettsikkerhet enn drankerne og løsgjengerne. Av de 57 innsettelsene for betleri i Rådstuearresten året 1850, endte hele 32 av dem med politiforhør. 28 av disse endte i politiretten eller høyesterett. Og kun tre saker endte i løslatelse fra arresten.¹⁶¹ Dette stiller seg i stor kontrast til alle løslatelsene som Bergkvist fant i sin periode. Betleriet ble altså slått hardere ned på i 1850. De fleste arrestasjonene for betleri endte i politiforhør, dette var trolig fordi saken skulle videre til politiretten, og det krevdes derfor mer etterforskning.

I politiforhørene var politiet opptatt av å kartlegge de forhørtes yrkespraksis og hjemstavn. De startet forhøret med å finne ut alder, foreldre og konfirmasjons sted. Så kom gjerne en redegjørelse av hva den forhørte hadde foretatt seg siden konfirmasjonen: hvor hadde han/hun vært og hvordan hadde han/hun ernæret seg. Ut i fra dette kunne politiet fastslå hvor den forhørte hadde hjemstavn og hva slags liv han/hun hadde ført frem til arrestasjonen. Deretter står det oppført om personen hadde blitt tidligere straffet for noe lovbrudd og om han/hun noen gang hadde mottatt fattigunderstøttelse. Først i slutten av forhøret ble den forhørte bedt om å redegjøre for hva som hadde ført til at han/hun ble arrestert.¹⁶² Den konkrete hendelsen—i disse tilfellene betleriet—som førte til arrestasjonen ble altså ikke oppgitt før hjemstavn og livsførsel var på plass. Dette kan tyde på at politiet baserte store deler av sin vurdering på den forhørtes tidligere liv: hvor ofte hadde personen hatt fast arbeid, hadde han/hun trengt understøttelse—vært det offentlige til byrde—tidligere, og var han/hun tidligere straffet?

I forhøret ble det også i noen tilfeller oppgitt hvordan den forhørte ble arrestert. Frode Ulvund skriver at:

¹⁶⁰ *Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 20.9.1845.* § 44

¹⁶¹ Rådstuearresten, Dagjournal nr. 4. Året 1850

¹⁶² Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 28 til 35

Naboar, familie og andre slektningar har vore lanserte som den viktigaste initiativtakaren ved innsetjingar i tukthus og asyl på delar av kontinentet på 1700-talet, ikkje statsmakta sjølv. Den samme gruppa har spela ei viktig rolle også i Bergen som handhevarar av normer og moral i det daglege.¹⁶³

I Christiania året 1850 ser de aller fleste av arrestasjonene av betlere til å ha skjedd av en politibetjent eller politimesteren. I noen tilfeller blir det oppgitt at den fattige hadde bedt selve politibetjenten eller politimesteren om en skilling, og derfor blitt tatt med til politistasjonen. Dette fremstår som svært rart, da politiet var uniformert og byens innbyggere må ha vist hvem som var politi. Kanskje hadde politiet vane i å gi de fattige almisser, eller kanskje utførte politiet skjulte patruljer hvor de ikke var uniformert? Eller kanskje ble det skrevet feil i forhørene? I andre forhør blir det oppgitt at det var fattigvekteren som oppdaget den fattige i betleri og førte ham/henne til politistasjonen. Tilslutt kommer det også frem at borgere i byen, da gjerne butikkeiere som hadde opplevd betleri i sin butikk, tok kontakt med enten fattigvekteren eller politiet for å få den fattige arrestert. I disse tilfellene fremtrer byens borgere som håndhevere av normer og moral, slik som Ulvund beskriver at var tilfellet for Bergen. Hvor mange av arrestasjonene som skjedde på grunn av anmeldelser fra byens borgere hadde vært svært interessant å undersøke. Dette har falt utenfor denne oppgavens omfang, men anmeldelser fra perioden finnes hos politiets arkiv på statsarkivet i Oslo. Så fremtidige undersøkelser av Christiania borgernes holdninger ovenfor hverandre og betleriet, er mulig å gjennomføre.

Valg av tiltak

Politiet hadde innen 1850 fått en rekke mulige institusjoner som de kunne innsette de forhørte i: Arbeidsanstalten, Christiania straffengsel, Tukthuset, Botsfengselet og Slaveriet på Akershusfestning, var alle virksomme i 1850. For å innsette personer i andre anstalter enn arbeidsanstalten, måtte politiet innom en rettsinstans. I tillegg var det mulig å hjemsende de uten hjemstavn i Christiania. Av de 37 forhørene som også finnes i rådstuearresten ble i følge dagjournalen til rådstuearresten, åtte løslatt, tre fengslet, en hjemsendt til Sverige, en dømt til tukthus og 24 innsatt i arbeidsanstalten.¹⁶⁴ I dette avsnittet skal jeg undersøke hvorfor politiet valgte å løslatte noen av betlerisakene og sende andre i arbeidsanstalten og hvem som ble dømt til fengselsopphold fremfor opphold på arbeidsanstalten.

¹⁶³ Frode Ulvund. *Dei farlege fattige*. s 44

¹⁶⁴ Rådstuearresten, Dagjournal nr. 4. Året 1850

Løslatelsene

I følge dagjournalen til rådstuearresten ble syv av de 32 innsettelsene for betleri som det også finnes forhør til, løslatt.¹⁶⁵ Etter en undersøkelse av de innsatte i arbeidsanstalten fant jeg igjen fire av de løslatte som innsatte i arbeidsanstalten.¹⁶⁶ Det at personene står oppført som løslatte i rådstuearresten men senere dukker opp i arbeidsanstalten betyr sannsynligvis at de ble løslatt i påvente av rettsak. To av de fire sakene som ble løslatt av rådstuearresten, men som dukker opp i arbeidsanstalten ble dømt til arbeidsanstalten av høyesterett og de to andre av politiretten. Det var altså kun tre av betlerisakene som endte med løslatelse: Elisabeth Olsdatter, Maren Olsdatter og Elling Gudbrandsen.

Den 16. Februar i 1850 ble Elisabeth Olsdatter forhørt for betleri på Christiania politikammer. Under forhøret kom det frem at Elisabeth var 60 år gammel og gift med en Jens Christophersen. Sammen hadde de fire barn og bodde på Enerhaugen hos en enke ved navn Karen. De tre eldste barna var forsørget, men den yngste Anne Marie var sykelig og bodde fortsatt hos sine foreldre. I forhøret står det at: «Manden er gammel—formentlig over 60 Aar gl—og saa svag, at han godt som intet kan fortjene». Elisabeth fikk 16 skilling ukentlig av Aker fattigvesen, og disse pengene brukte hun til å betale husleie. For å kunne ernære seg og sin familie solgte Elisabeth: «Ener og kappeboder, som datteren forarbeider». Fortjenesten fra dette salget var imidlertid så liten at hun ikke klarte å brødfø sin familie og Elisabeth innrømte for politiet at hun: «ofte i forskjellige Huuse her i Byen har betlet om Brød». Hun benektet imidlertid noensinne å tidligere ha blitt straffet for betleri. Forhøret av Elisabeth slutter med at hun blir «dimitteret»¹⁶⁷, noe vi kan anta betyr at hun blir løslatt. Elisabeth dukker nemlig ikke opp i individlistene til arbeidsanstalten. Forhøret av Elisabeth den 16.februar skjedde også uten at hun ble innsatt i rådstuearresten, så det står ikke i dagjournalen til rådstuearresten hvordan saken endte.

Elisabeth dukker derimot opp i dagjournalen en halv måned senere—den 1. mars samme år—også denne gangen for betleri. I følge dagjournalen blir hun løslatt dagen etterpå etter ordre fra politiet.¹⁶⁸ Denne gangen ble ikke Elisabeth forhørt om sitt betleri men trolig bare advart av politiet, på politistasjonen. Den 20. juli 1850 finner vi igjen Elisabeth i rådstuearrestens dagjournal, innsatt i arresten for betleri. Hun ble sittende i arresten i to dager fram til hun den 22. juli ble forhørt av politiet.¹⁶⁹ I dette forhøret kommer det frem at hennes

¹⁶⁵ Rådstuearresten, Dagjournal nr. 4. Året 1850

¹⁶⁶ Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. 22.11.50, 20.10.50, 23.6.50, 26.6.50

¹⁶⁷ Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 34, s 3

¹⁶⁸ Rådstuearresten, Dagjournal nr. 4. 1.3.1850

¹⁶⁹ Rådstuearresten, Dagjournal nr. 4. 20.7.1850

mann Jens Christophersen var «hjulmagerarbeider» og til tross for at han var «meget flittig og arbeidsom» har det i den senere tid vært lite å tjene og de har levet i «smaae Kaar». Hun nevner ingenting om understøttelse av Aker fattigvesen i dette forhøret. Elisabeth dro derfor fortsatt til byen for å selge varer, noe hun hadde gjort den dagen hun ble arrestert av fattigvekteren inne i kjøpmann Ditriksens butikk i Kirkegaten. Forhøret sluttet etter at butikkens handelsbetjent hadde bekreftet at Elisabeth var inne i butikken og ba om penger. Elisabeth ble løslatt med «Paaleg om at opholde sig i sin nuværende Bopæl i et Huus ikke langt fra Tiwegaden».¹⁷⁰

Elisabeth blir altså oppdaget i betleri tre ganger i løpet av året 1850 og løslatt alle gangene. Det ser ut til at disse løslatelsene stemmer da hun ikke dukker opp i arbeidsanstalten. Det er mulig at hun kan ha blitt sendt til enten tukthuset eller Christiania straffengsel, men dette ville i så fall være en uvanlig dom i betlerisaker, da nesten alle betleriforhørene ender med opphold på arbeidsanstalten. Elisabeth innrømte at hun betlet i det første forhøret, og ettersom betleri er totalforbudt skulle hun ifølge loven blitt straffet med arbeidsanstalt. Hun slapp istedenfor med en advarsel, hele tre ganger. Hadde politiet sympati med henne? Eller var det kanskje en glipp at hun aldri ble innkalt til politiretten? Interessant er det også at hennes mann blir kalt for gammel da han er over 60 år. Om dette var politiets mening eller om det er Elisabeth sin mening som ble gjengitt kommer ikke tydelig fram i forhøret. Men dette kan tyde på at min innledende antakelse om at myndighetenes grense for gammel ved 75 år, ikke stemmer. Og at politiet forhørte og innsatte i arbeidsanstalten personer som de selv ville definere som gamle. Det kan tyde på at begrepet gammel var et tolkningsspørsmål hvor selve alderen ikke var avgjørende for om man ble definert som gammel eller ikke. Kanskje var det vurderinger om personens arbeidsevner som definerte hvem som var gammel og ikke.

Den 3. september 1850 ble Maren Olsdatter forhørt på Christiania politikammer for betleri. Hun hadde blitt innsatt i rådstuearresten for fire dager siden, den 31. august¹⁷¹, men hadde vært syk og kunne derfor ikke forhøres før 3. september. Maren hadde blitt straffet for betleri to ganger før, den siste gangen omtrent et år tidligere. Begge gangene hadde hun blitt straffet med arbeidsanstalten. Maren fortalte politiet at hun lørdagen hun ble arrestert hadde vært rundt på forskjellige steder i byen for å selge varer. Da fattigvekteren hadde sett henne hadde han brakt henne med til politikammeret. Hun må ha hatt en del penger på seg, ettersom

¹⁷⁰ Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 33. s 175

¹⁷¹ Rådstuearresten, Dagjournal nr. 4. 31.8.1850

hun forklarte for politiet at hun hadde solgt sitt hår for 24 skilling og fått to skilling av en sadelmaker uten at hun hadde bedt ham om dette. Maren som var 78 år gammel, bodde på Enerhaugens fattighus og fikk 18 skilling ukentlig i understøttelse av Aker fattigvesen.¹⁷²

Sammen med Maren på Enerhaugen fattighus bodde Elling Gudbrandsen. Som vi husker fra kapittel 2, ble også han forhørt på Christiania politikammer i september 1850. Elling var 70 år gammel og hadde kommet til Christiania for omtrent 54 år siden, for å gå i garvermester lære. Hvorvidt Elling noen gang selv ble garvermester står det ikke i forhøret. Elling fikk en understøttelse på 32 skilling ukentlig fra Aker fattigvesen i tillegg til å bo på Enerhaugen fattighus. Dette fikk han fordi han var: «Aldeles Vanfør og ude af Stand til at Arbeide». Elling hadde til tross for å være vanfør blitt straffet med opphold i arbeidsanstalt omtrent tre år tidligere. Elling innrømmet ovenfor politiet at han hadde betlet i en butikk samme dag som han ble arrestert.¹⁷³ Ifølge dagjournalen til rådstuearresten blir Elling sittende i arresten i tre dager før han blir løslatt den 2. oktober.¹⁷⁴ Elling dukker ikke opp i arbeidsanstalten, så jeg må anta at han ble løslatt etter forhøret.

Hvorfor ble akkurat Elisabeth, Maren og Elling ikke straffet for deres betleri? De tre har mange trekk tilfelles: De må alle kunne sies å være gamle av alder, særlig hvis vi tenker at grensen for alderdom gikk rundt 60 år. De mottok alle understøttelser fra fattigvesenet, men ga uttrykk for at understøttelsen ikke strakk til. Elisabeth hadde forsørgeransvar ovenfor sin mann som ikke fikk nok arbeid og yngste datter som var syk, mens Maren levde i så små kår at hun måtte selge sitt hår. Begge kvinnene drev med salg av varer ved siden av understøttelsen for å overleve. Elling var ute av stand til å arbeide fordi han var vanfør. Han får mer i understøttelse enn de to kvinnene, men også han ga uttrykk for at understøttelsen ikke strakk til. Det at de mottok understøttelse og fikk plass på fattighus betyr at de var vurdert som verdige fattige av Aker fattigvesen. Det var selve betlerihandlingen som førte dem i kontakt med politiet og som skulle ha gjort dem til uverdige fattige. For som vi skal se nedenfor var det flere av de som ble dømt til opphold på arbeidsanstalten, som også mottok fattigunderstøttelse. Det at man ble vurdert som verdig fattig betydde altså ikke at man ikke ble uverdig gjennom handlingen betleri. Det som skiller seg ut i Elisabeth og Marens tilfelle er at de begge er i byen for å selge varer. Deres hensikt med reisen til Christiania var altså ikke å betle. Dette og at det dermed kan stilles tvil rundt om de faktisk betlet, til tross for at Elisabeth innrømmer dette i det ene forhøret, kan ha medvirket til at de to slapp opphold på

¹⁷² Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 30. s 251

¹⁷³ Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 30. s 251

¹⁷⁴ Rådstuearresten, Dagjournal nr. 4. 30.9.1850

arbeidsanstalten. Når det kommer til Elling Gudbrandsen så var han –som vi skal se– ikke den eneste av de forhørte som led av skader eller vanførhet. Nøkkelen til å forstå hans løslatelse kan allikevel ligge i nettopp det at han var aldeles ute av stand til å arbeide, kanskje var det ingen arbeidsoppgaver på arbeidsanstalten som Elling kunne utføre? Dermed ville det som jeg skal diskutere senere være like billig å huse han i fattighuset som å sende ham til arbeidsanstalten.

Arbeidsanstalt eller fengsel

Av de forhørte som også ble innsatt i rådstuearresten ble fire dømt til fengsel på vann og brød, nemlig omstreiferne: garversvenn Ole Andersen, sadelmaker Daniel Mikkelsen og piken Inger Sørine Annesdatter som alle ble arrestert sammen den 8. mars og Aanon Pedersen Haavestøl, som den 5. januar ble forhørt på politikammeret.¹⁷⁵ Disse personenes historier vil bli gjennomgått senere i kapittelet da jeg gjennomgår løsgjengeriet i perioden. Valget av fengselsstraff for løsgjengeri skulle kun forekomme der hvor tvangsarbeidsanstalt ikke var mulig i følge paragraf 45 av fattigloven: «Forsaavidt som Løsgjængere ikke ifølge forestaaende Bestemmelser indsættes i Tvangsarbeidshuse, blive de efter Tiltale ved Politiret at straffe med Fængsel».¹⁷⁶ Som vi skal se i neste kapittel ble svært mange innsatt i arbeidsanstalten etter paragraf 45 året 1850, men ikke de fire forhørte for omstreiferi ovenfor. Hvorfor de forhørte endte med fengselsopphold, ikke arbeidsanstaltsopphold, kommer ikke frem av kildene. Alle sakene omhandlet manglende pass og dokumentasjon, kanskje ble sakene dømt etter dette ikke etter paragraf 45 av fattigloven? Fengselet de ble sendt til var Christiania straffengsel som nylig hadde blitt opprettet som et midlertidig tiltak i byen, men som fortsatte å være i drift frem til opprettelsen av Christiania distriktsfengsel i 1868.¹⁷⁷

Frode Ulvund fant at det var de yngste, både menn og kvinner, som ble innsatt i fengselet i Bergen.¹⁷⁸ Disse var gjerne første gangs forbrytere og innsettelsene varte i en kort tidsperiode. Ulvund kaller fengselet for den mildeste av straffeanstalten.¹⁷⁹ Hvis det var slik at de fire ovenfor ble dømt for manglende dokumentasjon, ikke løsgjengeri, så ville altså en fengselsstraff være mer forståelig enn et opphold på arbeidsanstalten. Ulvund betegner tvangsarbeidet som en måte politiet kunne straffe levesett, mer enn konkrete kriminelle

¹⁷⁵ Rådstuearresten, Dagjournal nr. 4. 8.3.1850 og 5.1.1850

¹⁷⁶ *Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 20.9.1845.* § 45

¹⁷⁷ Oslo statsarkiv. Katalog B 6,7, Oslo kretsfengsel m.m.

¹⁷⁸ Frode Ulvund. «*Byens Udskud*»?. s 209-210

¹⁷⁹ Frode Ulvund. «*Byens Udskud*»?. s 209

handlinger.¹⁸⁰ Manglende dokumentasjon likner mer på en konkret kriminell handling enn et uønsket levesett.

Forsørgelse- og overlevelsesstrategier

Johanne Bergkvist skriver i sin oppgave at:

Politiets praksis innebar en inngripen i de fattiges liv og forsørgelsesmuligheter der de fattige i stor grad ble hindret eller begrenset i å ernære seg gjennom en levedyktig mangesyslerøkonomi, da dagarbeid, sesongarbeid eller produksjon og salg ble sett på som ulovlig lediggang.¹⁸¹

De fattiges mangesyslerøkonomi ble begrenset av 1700-tallets tjenestelovgivning og tanke om begrensning av folkeforflytning som løsning på fattigdomsproblemet. Innen 1850 var problemforståelsen en annen, og man ønsket heller å tilrettelegge for at arbeidskraften skulle kunne forflytte seg fritt. Tjenestetvangen ble opphevet i 1854 og det kom nye håndverkslover i 1839 som gradvis opphevet laugene og gjorde det mulig for flere å drive håndverksvirksomhet. Hadde denne endringen i tankegang påvirkning på hvem som ble kategorisert som uverdige fattige? Ble fortsatt mangesysleri sett på som tegn på ulovlig lediggang? Hvilke forsørgelses og overlevelses strategier finner vi hos de forhørte ved Christiania politikammer?

Yrker

Av de 32 forhørte som også ble innsatt i rådstuearresten var det fem håndverkssvenner, og en skredderarbeider, to dagarbeidere, to gårdsarbeidere, to soldater, tre som drev med små salg, en borger, en som arbeidet med søm, en som ikke hadde noen profesjon og 2 som hadde tilbragt meste parten av sitt liv i straffeanstalter. I forhørene av 10 av de 32 forhørte blir det ikke oppgitt noe yrke, fem av disse er kvinner.¹⁸² Nedenfor skal jeg redegjøre for noen av historiene til de forhørte og se på hvordan de ernærte seg. Hva kjennetegner de uverdiges måter å ernære seg på? Eller sagt på en annen måte, hva var det med de forhørtes måte å leve på som gjorde dem uverdige?

Svensken Fredrik Reenberg ble forhørt på Christiania politikammer den 23. desember 1850 for betleri. Han oppga for politiet at han var 39 år gammel og at han etter konfirmasjon i

¹⁸⁰ Frode Ulvund. «Byens Udskud»?. s 401

¹⁸¹ Johanne Bergkvist. "en Haard og Dyr Tid". s144

¹⁸² Oslo politidistrikt, Forhørsprotokoll nr. 28 til 35

Sverige hadde vært forvalter ved forskjellige verk i Sverige. I året 1842 ble han ansatt som politibetjent i Gøteborg, en stilling han beholdt frem til 1848. I tiden etter 1848 hadde Fredrik reist rundt i Sverige og Norge og solgt blekk, som han hadde laget selv. Fredrik forklarer at han lørdagen han ble arrestert gikk: «ind til en Engelskman, formuently paa Gaarverket?, og betlede om nogle skilling, som han dog ikke fikk».¹⁸³ Dagen etter—på julaften—ble Fredrik sluppet ut av rådstuearresten for å sendes tilbake til Sverige.¹⁸⁴ Fredrik som tidligere hadde vært politibetjent og som drev med salg—på samme måte som Maren og Elisabeth—slapp altså å bli innsatt i arbeidsanstalten. Som vi skal se i neste kapittel var *avsending* ingen selvfølge da det var flere med svensk hjemstavn som ble innsatt i arbeidsanstalten.

Den 11. juli ble «noget over 50 Aar» gamle skomakersvenn Johannes Svendian forhørt for betleri. Johannes hadde kommet til Christiania i 1818 for å gå i lære hos skomaker Otterdahl. Etter å ha gått i lære i tre år dro Johannes rundt i Sverige, Tyskland, Danmark og Norge og ernæret seg som skomakersvenn. Han sa selv til politiet at han aldri på disse reisene hadde blitt straffet for betleri eller noen annen forbrytelse og at han sist hadde hatt arbeid for et halvt år siden i Sverige. Johannes ble arrestert da han i «Skogaden» ba en av politibetjentene om en skilling.¹⁸⁵

En annen håndverker som ble arrestert for betleri i Christiania året 1850 var skredderarbeider Lars Olsen. Lars var enkemann og 70 år gammel da han ble arrestert. Han oppgir å ha en datter som var gift med en: «oppaser Lund som boer paa Hammersborg hos saltfører Gundersen». Lars hadde dårlig syn og kunne derfor ikke ernære seg «ved skredderproffesjonen». Han laget allikevel noen varer som han solgte på landet, i tillegg fikk han en årlig understøttelse av Oslo fattigkasse på 8 spesidaler. Lars hadde blitt straffet med arbeidsanstalt for å ha betlet for ca. tre år siden, og han innrømmet i forhøret at han hadde betlet da han ble oppdaget av fattigvekteren. Han hadde vært inne i syv butikker, det var kun i noen av disse butikken han hadde bedt om noe: «paa de andre steder stod han kun stille ved Døren».¹⁸⁶

Den 18. juni 1850 ble skreddersvenn Svend Olsen forhørt på Christiania politikammer for betleri. Svend fortalte politiet at han var 50 år gammel og at han seks eller syv år etter sin konfirmasjon hadde tjent som soldat i Fredrikshavn. Etter dette hadde han «flakket om og ernæret sig ved dagarbeide». Han hadde vandret i Akershus stift og i Sverige i sin profesjon,

¹⁸³ Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 33. s 188

¹⁸⁴ Rådstuearresten, Dagjournal nr. 4. 21.12.1850

¹⁸⁵ Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 31. s 143

¹⁸⁶ Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 34. s 101

som jeg må anta var skreddersvenn ettersom det er det han blir kalt i starten av forhøret. Svend hadde også blitt straffet med tukthusarbeid to ganger i denne tidsperioden, begge ganger for løsgjengeri. Han erkjente for politiet at han hadde betlet: «da han var aldeles blottet for Alt».¹⁸⁷

Tore Pryser undersøker i artikkelen: *Kristiania-baker på 1800-tallet, et sosialhistorisk eksempel*, hvordan håndverkere gikk: «fra å tilhøre den ene av borgerskapets to store stender (kjøpmannstanden var den andre), og til å bli delt mellom arbeiderklassen og den nye middelklasse».¹⁸⁸ Pryser knytter denne overgangen til dårligere levekår og lavere sosial status for håndverkerne, tilværelsen som svenn hadde nå blitt en arbeidertilværelse på livstid. Dette ser ut til å stemme for Svend, Lars og Johannes som alle var over 50 år gamle da de ble arrestert og fortsatt svenner. Lars ble til og med karakterisert som en skredderarbeider, ikke skreddersvenn. Han arbeidet altså mest sannsynlig utenfor laugsvesenet. Pryser påpeker at konkurransen var ekstra ille for nettopp skreddere og skomakere i Christiania fordi de i tillegg til utviklingen nevnt ovenfor, var utsatt for konkurranse fra de militære verkstedene på Akershus festning.¹⁸⁹ Det er derfor ikke rart at vi finner akkurat disse yrkene blant de som betlet i Christiania.

Det må ha vært anerkjent at håndverkerne hadde det vanskelig i perioden, for på aftenen den 24. mai 1850 ble Olavs Andersen arrestert for betleri, etter å ha utgitt seg for å være en håndverkssvenn. Olavs hadde blitt utskrevet fra rikshospitalet åtte dager tidligere, der han hadde vært til behandling for en venerisk sykdom, og hadde senere ikke klart å få seg arbeide. Uheldigvis for Olavs var det ikke en tilfeldig forbipasserende som han spurte om penger, men politifullmektig Lund. Lund kjente igjen Olavs: «som en ofte Ørkeløs Person, der har været paa Tugthuset» og arresterte ham på stedet. Olavs forklarte for politiet at han at han hadde utgitt seg for å være en reisende håndverkssvenn da han: «Troede ved dette Foregivende lettere at kunne faae nogen Almissee». Omreisene svenner hadde altså—i hvert fall i Olavs øyne—lettere for å få Almisser enn andre; de høstet mer sympati blant befolkningen. Olavs fortalte også politiet at det ikke hadde falt ham: ”ind at henvende sig til noget Fattigvæsen”.¹⁹⁰ Dette utsagnet skal vi i neste avsnitt se at dukker opp hos flere av de forhørte.

En annen faktor som binder alle de forhørte ovenfor sammen, er deres omflakkende liv. Både Fredrik, Lars, Svend og Johannes reiste svært mye rundt og arbeidet på forskjellige

¹⁸⁷ Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 34, s 51

¹⁸⁸ Tore Pryser. *Kristiania-baker på 1800-tallet*. s 26

¹⁸⁹ Tore Pryser. *Kristiania-baker på 1800-tallet*. s 33

¹⁹⁰ Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 34, s 42

steder store deler av sitt liv. Dette er nok et tegn på den vanskelige stillingen som håndverkerne hadde i perioden, som tvang dem til å stadig flytte på seg. Det kan også være at reisingen var noe som hang igjen fra svennevandringene som hadde vært vanlig innad i de forskjellige laugene, som en del av svennetilværelsen. Den omreisende tilværelsen kan for politiet ha betydd urolighet og ustabilitet og gitt grunn til mistanke. Det at så mange av de forhørte i 1850 levde et slikt omflakkende liv, er et tegn på at politiet ofte mistenkte personer som levde uten fast arbeid og at disse personene kanskje også oftere ble definert som uverdige fattige.

Familieforhold

Bergkvist fant svært mange småbarnsforsørgere i sitt materiale. I 1850 finner jeg også personer med forsørgeransvar i forhørene, men dette er svært få. Som vi så ovenfor hadde Elisabeth Olsdatter et sykt barn og en mann som ikke var i stand til å arbeide. Elisabeth sin syke datter forarbeidet varer som Elisabeth kunne gå rundt å selge. Elisabeth sitt tilfelle er altså representativt for Bergkvist sin småbarnsforsørger: hvor hele familien bidro til familiens økonomi gjennom mangesyssleri.

Ole Pedersen som ble forhørt for betleri den 10. september 1850, var gift og hadde en datter på 14 år. Hans datter oppholdt seg fortsatt hjemme fordi hans kone var syk og sengeliggende. Ole var selv henimot 80 år gammel, ”sygelig og ude af stand til at ernære sig ved Arbeide”. Ole hadde søkt om fattigstøtte fra Nittedal fattigvesen—hvor familien hadde bodd de siste åtte årene—, men: «har dog ei Haab om at skulle faae lidt Hjælp». Ole oppgir at han derfor var nødt til å gå omkring i bygden og betle. For fem eller seks år siden hadde Ole blitt straffet for betleri med et to måneder langt opphold på tukthuset.¹⁹¹ Denne gangen endte betleriet i at han ble innsatt i arbeidsanstalten.¹⁹²

Dorthea Bergersdatter ble forhørt for betleri på Christiania politikammer den 28. februar 1850. Hun oppgav at hun var 52 år gammel og gift med arbeidsmann Thomas Thronsen. Sammen hadde de tre barn, hvor det største var 13 år og det yngste åtte år. Dorthea hadde blitt straffet for betleri to ganger tidligere, og hadde sist kommet ut av arbeidsanstalten åtte dager før jul i 1849. Hun innrømmet ovenfor politiet at hun hadde betlet om et stykke lakris da hun ble arrestert. Politiet skriver: ”Hun har ingen hjælp af fattiggassen og hendes Mand har ikke hadt noeget arbeide i hele Vinter, saa at hun er nødt til at betle. Selv er hun i den grad plaget af Gikt og anden Sygdom, at hun ikke er i stand til med arbeide at skaffe sig

¹⁹¹ Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 30. s 255

¹⁹² Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. 22.11.1850

og sine det Nødtørftige.”¹⁹³ Politiet valgte å løslate Dorthea ifølge rådstuearrestens dagjournal.¹⁹⁴ I slutten av forhøret står det at: ”angjeldende (Dorthea) dimitteres med paaleg om at ikke forandre bopæl uden politiets tiladelse før nærværende sak er afgjort”. Da Dorthea hører dette: ”bad hun om at maate blive indsat i Arresten, hvilket ogsaa skede”.¹⁹⁵ Dorthea ble løslatt fra rådstuearresten 9. mars, da hadde hun altså sittet i arresten i over ti dager.¹⁹⁶ Den 23. juni dukker Dorthea opp i arbeidsanstalten, dømt av høyesterett til et seks måneder langt opphold.¹⁹⁷ I individlistene står hun kategorisert som arbeidsfør, myndighetene trodde altså ikke på Dortheas forklaringer om at hun hadde gikt og var syk. Redefineringen av Dorthea og andre av de forhørte når de ble innsatt i arbeidsanstalten, skal jeg diskutere videre i neste kapittel.

Elisabeth, Ole og Dorthea hadde alle hjemmeboende barn, som de skulle forsørge. Dette betydde at flere skulle dele på den maten som fantes og nøden kunne derfor være større for en familie, enn hvis man var enslig. Politiet ser ikke ut til å ha sett Dorthea og Oles forsørgelsesansvar som en formidlende omstendighet rundt betleriet, det var heller ikke et hinder for å innsette dem i arbeidsanstalten. Familieforsørgerne ble fortsatt utsatt for tvangsbruk, slik de ble i Bergkvist sin periode. Antallet forhør av familieforsørgere ser ut til å være færre enn i Bergkvist sin periode og dette kan tyde på at flere av familieforsørgerne fikk understøttelse av fattigkassen enn tidligere. Det kan også være at informasjon om familieforhold og nød, ble nedprioritert i politiforhørene og derfor bare sporadisk ble nedtegnet. Som vi så ovenfor er det informasjon om hjemstavn og tidligere avstraffelser som går igjen i forhørene. Å ha familie betydde ikke bare at man måtte fordele maten på flere, det betyde også at i følge fattigloven skulle fattigvesenet ikke gi deg understøttelse. Voksene barn skulle ta seg av sine foreldre da disse ble gamle og ikke kunne ta vare på seg selv. Slektninger hadde ansvar ovenfor hverandre, først skulle familien hjelpe og hvis familien ikke kunne, først da skulle det offentlige innblandes.

63 år gamle Ingebret Svendsen Lund som ble forhørt for betleri den 25. oktober 1850, oppgav at han hadde bodd hos sin sønn smedkar Lund, siden han kom til byen for fjorten dager siden. Ingebret hadde tidligere blitt straffet for tyveri, siste gang med ti års straffarbeid på Akershus festning. I tillegg hadde han blitt straffet en gang for betleri i Moss, da han hadde sittet i fengsel i fire dager. Han hadde ikke klart å skaffe seg arbeid siden han kom til byen, og

¹⁹³ Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 33. s 17

¹⁹⁴ Rådstuearresten, Dagjournal nr. 4.28.2.1850

¹⁹⁵ Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 33. s 17

¹⁹⁶ Rådstuearresten, Dagjournal nr. 4, 28. 2.1850

¹⁹⁷ Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. 23. 6.1850

ble oppdaget i betleri i en «Gaard ved Torvet». Politiet må ha spurt om hvorfor hans sønn ikke ga han mat for videre i forhøret står det: «Paa foranledning udsiger Dpt (Ingebret), at han ikke trenger til at betle da han kan faae Mad hos sin Søn. Saameget han behøver».¹⁹⁸ Ingebret blir sittende i rådstuearresten fra han ble arrestert i slutten av oktober frem til slutten av januar 1851. I protokollen står det at han blir dømt til opphold på arbeidsanstalten av høyesterett.¹⁹⁹ Han ville altså ikke dukke opp i arbeidsanstalten før året 1851, men med en høyesterettsdom er det svært usannsynlig at dommen ikke ble gjennomført. Politiet håndhevet altså strengt prinsippet om at familien skulle forsørge sine egne. At Ingebret ikke ønsket å motta mat fra sin sønn og ønsket å klare seg selv, eller at det var uvennskap mellom far og sønn, ville vært irrelevant for politiet.

Personer som betlet, til tross for at de kunne overleve med hjelp fra sin familie, ble straffet. Det at mitt materiale inneholder en overvekt av forhør hvor familieforhold ikke nevnes eller hvor personen er enke eller enslig, gir inntrykk av at denne gruppen ble slått hardere ned på av politiet og at de fattige sjeldnere fikk understøttelse hvis de var alene. Dette kan kontrasteres med det Bergkvist forteller om de fattiges forsørgelse gjennom mangesyssleri, hvor hele familien hjalp til med å skaffe nok inntekter til at familien kunne overleve. De enslige fattige ville dermed være mer utsatt for nød, da de ikke hadde noen familie til å ta vare på seg, særlig ved sykdom eller arbeidsulykker. Slik ser ikke fattigvesenet eller politiet ut til å ha tenkt i 1850. De ensliges enslighet ser ut til å ha fungert som et bevis på uverdighet da disse ikke hadde andre å brødfø enn seg selv.

Understøttelse

Som vi så tidligere i kapittelet mottok Elling, Maren og Lars understøttelse fra fattigvesenet i Aker og må derfor kunne sies å ha blitt vurdert som verdige understøttelse. Det var selve handlingen betleri som førte dem til politikammeret. Ingen av de tre finnes som innsatte i arbeidsanstalten i 1850²⁰⁰, men i Lars sitt tilfelle kan dette være fordi han står oppført som innsatt i rådstuearresten frem til 29. januar 1851.²⁰¹ Han ville altså ikke blitt innsatt i arbeidsanstalten før i 1851. Om Lars endte i arbeidsanstalten har ikke vært mulig å sjekke da individlistene til arbeidsanstalten slutter i 1850, og begynner ikke igjen før i 1864. Elling, Maren og Lars var ikke de eneste av de forhørte som mottok fattigstøtte i 1850.

¹⁹⁸ Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 28, s 834

¹⁹⁹ Rådstuearresten, Dagjournal nr. 4, 25.10.1850

²⁰⁰ Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. Året 1850

²⁰¹ Rådstuearresten, Dagjournal nr. 4, 14.12.1850

26. januar 1850 ble 78 år gamle Anne Martine Mikkelsdatter forhørt på politikammeret for betleri. Anne Martine hadde ingen barn og var blitt enke for en 15 til 16 år siden. I de fem til seks siste årene hadde hun fått 96 skilling i måneden i understøttelse fra Aker fattigvesen. Og hun hadde blitt straffet med arbeidsanstalt for to eller tre år siden for å ha betlet. Anne Martine innrømte ovenfor politiet at hun hadde vært inne i en butikk i Kirkegaten og hadde bedt en krembodgut: «om at faae lidt».²⁰² Det kommer ikke fram i forhøret hvorfor fattigstøtten som Anne Martine mottok ikke var nok til å unngå å betle. Også Helene Torstensdatter ble arrestert for betleri til tross for at hun fikk 12 skilling ukentlig i understøttelse fra Aker fattigvesen. Helene forklarte at hun: ”er plaget af gigt og har [...] juul brukket sit been, saa at hun har vanskeligt for at ernære sig”. Helene hadde stilt seg innenfor døren i kjøpman Di?reksons butikk «i den Hensigt at faae Almissee». I Helenes tilfelle blir det tydelig at hun på grunn av brukket ben hadde hatt vanskeligheter med å tjene til livets opphold. Helene oppgav at hun var «noget over 60 Aar gammel».²⁰³

Både hun og Anne Martine var altså gamle og understøttede personer, men de gjorde seg uverdige ved å betle. Understøttelsen skulle gjøre at de understøttede ikke trengte å betle for å overleve, men som vi ser i Helenes forhør var det forventet at hun skulle kunne ernære seg ved siden av understøttelsen. Også skreddersvenn Lars var forventet å tjene til livets opphold ved siden av understøttelsen, gjennom å selge varer på landet. Maren hadde solgt sitt hår for 24 skilling for å kunne leve ved siden av understøttelsen. Understøttelsen alene ser altså ikke ut til å ha vært nok til å leve av. Dette kan ses i sammenheng med fattigkommisjonens hensikt om å holde utgiftene nede og fattigvesenet minimalt som vi så i kapittel 2. Fattigkommisjonen kan også ha ment at understøttelsen var nok til å leve av og at de fattige som klaget over understøttelsen eller som tyde til betleri var late eller prøvde å lure til seg mer penger. Bergkvist oppgir at det ukentlige bidraget til fattiglemmene i 1790-årene var mellom 4 og 28 skilling.²⁰⁴ Som vi har sett ovenfor fikk Maren 18 skilling ukentlig, Elling 32 skilling ukentlig og Helene 12 skilling ukentlig, understøttelsesbeløpet hadde altså ikke endret seg stort på de 60 årene som var mellom 1790 og 1850. På statistisksentralbyrå sine nettsider, står det oppført at en vanlig årslønn for tjenestefolk var på 116 kroner i 1850.²⁰⁵ Omregnet til spesidaler er dette 29 spesidaler i året, 2,4 spesidaler i måneden og 72,5 skilling i uken. De fattigunderstøttede fikk altså langt under halvparten i understøttelse enn det en

²⁰² Oslo politikammer. Forhørsprotokoll nr. 35. s 1

²⁰³ Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 35. s 9

²⁰⁴ Johanne Bergkvist. «en Haard og Dyr Tid». s 104

²⁰⁵ Årslønn for tjenestefolk. Kroner. 1850-1920. <http://www.ssb.no/a/histstat/aarbok/tab-2000-09-20-01.html>. (besøkt 12.5.13)

vanlig tjenestepike eller gutt, tjente. Understøttelsen må altså ha vært svært vanskelig om ikke umulig å leve av. Når sideinntektene ved siden av understøttelsen ikke strak til eller hvor—i Helenes tilfelle—skader eller sykdom gjorde det umulig å drive med handel eller produksjon av varer, var denne gruppen svært utsatt for å måtte tjene inn de siste skillingene gjennom betleri. Det ser altså ut til at fattighjelpsmottakerne fortsatt skulle arbeide etter evne slik Bergkvist forteller om i sin oppgave, og at dette fortsatt var et problem da de fleste understøttede manglet arbeidsevne eller arbeidsmuligheter.²⁰⁶

Som nevnt ovenfor var det også de som oppgav at å søke fattigunderstøttelse var en umulighet for dem. Olavs forteller politiet at det ikke falt ham: ”ind at henvende sig til noget fattigvæsen”.²⁰⁷ Olavs var kjent av politiet som en ofte ørkesløs person som i tillegg hadde vært på tukthus. Erik Rasmussen som ble arrestert for å ha betlet i hotellet Casino i Møllergaten oppgir at han ernærer seg som tomtarbeider, men at han på grunn av at han er vanfør i begge hendene ikke er fullkommen arbeidsdyktig. De siste 10 til 12 årene hadde ikke Erik fått noen offentlig understøttelse: «I de sidste 3 a 4 Aar har han heller ikke søgt om nogen hjælp af fattigvæsenet, da han for 3 a 4 Aar siden forgjeves søgte Akers fattigvæsen om saadan understøttelse». Erik oppgir at han betlet «fordi han sultede, da han i de sidste døgn ikke har kunnet faae noget Arbeide».²⁰⁸

Ingeborg Marie Linddahl ble forhørt på Christiania politikammer den 11. februar for betleri. Hun forklarte at hun den seneste tiden hadde «anmodet Folk her i Byen om Understøttelse, idet hun ikke har kunnet faae ssameget Arbeide ved Søm, at hun har kunnet ernære sig». Hun hadde ikke søkt om understøttelse fra fattigvesenet fordi hun sommeren året før hadde hatt et tre måneder langt opphold på arbeidsanstalten. Hun hadde hatt på seg to tiggerseddelar da hun ble arrestert, som hun hadde: «forsøgte at sønderive og tilintetgjøre».²⁰⁹

Ingeborg må altså ha tenkt at et opphold på arbeidsanstalten gjorde henne ukvalifisert til å få understøttelse fra fattigvesenet. Eller kanskje hun var redd for at det eneste tilbudet hun ville få var et tilbud om et nytt opphold på arbeidsanstalten? Hun hadde altså en oppfattelse av seg selv som en som var uverdigg fattighjelp. Erik hadde også gitt opp å søke understøttelse da han ble nektet dette tidligere. Muligheten for opphold på arbeidsanstalten kan altså ikke bare ha avskrekket fattige fra å betle, men også avskrekket folk fra å søke understøttelse da arbeidsanstalten kunne bli presentert som eneste alternativ. Bergkvist

²⁰⁶ Johanne Bergkvist. «en Haard og Dyr Tid». s 105

²⁰⁷ Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 34. s 42

²⁰⁸ Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 33. s 186

²⁰⁹ Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 29. s 712

konkluderer sin oppgave med at: «Tigging kunne være mer inntektsbringende enn fattighjelp, og den siste muligheten for de fattige til å være aktører i eget liv».²¹⁰ Forhørene ovenfor støtter oppom Bergkvists konklusjon, og viser at de fattige kanskje bevisst tok et valg om å ikke søke fattighjelp for å ikke risikere opphold på arbeidsanstalten, eller at de i hvert fall var beviste myndighetenes kategorisering av dem, og forholdt seg til denne kategoriseringen. Betleriet kunne altså fungere som en forsørgelsesstrategi ved siden av mangesyssleriet. Noe som bygger oppom dette er forhørene om tiggersedlene som jeg har funnet i materialet.

Falske tiggersedler

Som vi så ovenfor hadde Ingeborg hatt på seg to tiggersedler da hun ble arrestert, som hun hadde: «forsøgte at sønderive og tilintetgjøre».²¹¹ Det at Ingeborg prøvde å kvitte seg med tiggersedlene før politiet kunne få tak i dem tyder på at tiggersedlene var ulovlige. Med tanke på at betleri var totalt forbudt, er det lite trolig at fattigvesenet ga ut tiggersedler til verdige fattige. Attester fra prester og andre myndighets personer ser ut til å ha vært brukt for å bevise at man var en god og moralsk person, tiggersedlene ser ut til å ha vært en versjon av dette. Tiggersedlene ser ut til å være noe som de fattige selv brukte for å få almisser. Giveren skrev seg opp på tiggerseddelen med navn og hvor mye penger som var blitt gitt. Opptegning av tiggersedler ser ut til å ha vært et problem i perioden da jeg har funnet til sammen fem forhør som omhandler tiggersedler i politiforhørene fra 1850 og 1852.

Den 23. februar 1850 ble Jens Tollefsen Tanum forhørt på Christiania politikammer for å ha betlet hos kjøpmann Halvorsen i Storgaten. Jens som var 63 år gammel hadde blitt straffet for betleri to ganger tidligere. Siste gang hadde han vært innsatt i arbeidsanstalten i fire måneder. Jens hadde hatt et tiggerbrev på seg da han ble arrestert for betleriet hos kjøpmann Halvorsen, som ble lagt fram for retten. Jens innrømte at tiggerbrevet var en avskrift av et tidligere tiggerbrev som han hadde blitt fratatt forrige gang han ble forhørt for betleri. I tiggerbrevet sto det opptegnelser dels: ”gjorte af folk, der have ydet Almisse eller paa deres Vegne af deres Tjenestefolk”.²¹² Jens ble dømt til et nytt opphold på arbeidsanstalten for å ha betlet og var på arbeidsanstalten fra 1. mars til 1. september 1850.²¹³

Den 26. september i 1850 ble Jens forhørt igjen, denne gangen for betleri og brudd på straffelovens kapittel 21 paragraf 28, om forfalskning av dokumenter. Denne gangen hadde

²¹⁰ Johanne Bergkvist. «en Haard og Dyr Tid». s144

²¹¹ Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 29. s 712

²¹² Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 30. s 187

²¹³ Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. 1.3. 1850

politiet fratatt Jens to tiggerbrev, som han hadde hatt på seg da han ble oppdaget når han betlet i et hus i Pilestredet. Det kommer fram at i tillegg til de tre tidligere straffene for betleri som Jens nå hadde, så hadde han også vært straffet med fengsel i Drammen for betleri. Jens forteller at attesten og tiggerbrevene som han hadde på seg, hadde blitt skrevet av en person han ikke kjente, på bakgrunn av en attest han hadde gjemt i klærne sine under oppholdet på arbeidsanstalten: «men foreholdt? Det usandsynlige heri, erkjenner han at han ikke har havt nogen saadan attest, siden de tiggerbreve han før har havt bleve ham fratagne da han først var under forhør paa politikammeret for Betleri». Jens måtte derfor innrømme at han hadde diktet attesten og tiggerbrevet etter hvordan han husket at ordlyden hadde vært på et: «lignede bønnskrift og lignende Attestation, han fik udfordigit for 3 Aar siden i Anledning en ham da overgeven ildebrand». Jens hadde vært utsatt for brann den 23. desember 1846 da han bodde i Laurdahl, og da fått en attest på at dette hadde skjedd. På den forfalskede attesten hadde Jens derimot skrevet at brannen hadde skjedd året før og ikke i 1846. Dette hadde han gjort: «fordi han syntes at, de ville gjøre bedre virkning, naar han anførte Tiden, hvori hans ulykke rammede, for liggende kortere tilbage i den forloben Tid». Jens må også innrømme at det som står på tiggerbrevet om at han har fire barn å forsørge, heller ikke stemmer. Vist hadde han fire barn, men de var alle konfirmert og forsørget. Jens nekter å fortelle politiet hvem det var som hjalp han med å skrive attesten og tiggerbrevene, og sier at han ikke kjente ham, bare hadde møtt han på gaten. Dette gjentar han til tross for at han «gjentagende er formanet til at sige Sanhed».²¹⁴ Jens ble dømt av høyesterett til tukthus opphold, og er skrevet ut av rådstuearrestens dagjournal den 13. mars 1851. Da hadde han sittet i arresten siden slutten av september forrige år.²¹⁵ Jens tilbrakte altså ikke mer enn fire måneder utenfor arbeidsanstalten og arresten året 1850.

Den 2. januar 1852 ble 14 år gamle Jonas Tostensen forhørt av politiet for å ha gått rundt med en tiggerseddel med «hans fader Skomagermester John Tostensens navn».²¹⁶ Jonas forklarte at han den siste måneden hadde gått rundt med tiggerseddelen og bedt om penger fordi hans far hadde sagt at han skulle gjøre dette. Pengene hadde blitt brukt delvis på klær til Jonas og delvis til nedbetaling av farens gjeld. Jonas far hadde nemlig sittet i arbeidsanstalten siden oktober forrige år «efter eget forlangende».²¹⁷ Politiet hentet Jonas far fra arbeidsanstalten og forhørte ham. Faren bekreftet Jonas sin historie. Det kom fram at Jonas

²¹⁴ Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 28, s 805

²¹⁵ Rådstuearresten, Dagjournal nr. 4, 25.9.1850

²¹⁶ Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 30, s 401

²¹⁷ Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 30, s 401

hadde fått mellom 24 til 60 skilling fra hver av personene som han hadde spurt om penger. Dette var et stort beløp, og som vi husker fra tidligere betlerisaker spurte den tiltalte som regel kun om en skilling når han/hun betlet. Å være i besittelse av en tiggerseddel ser derfor ut til å ha ført til at man fikk mye større beløp. Dette kan forklare fristelsen til å forfalske tiggerseddelene. Jonas ble løslatt fra arresten og hans far sendt tilbake til arbeidsanstalten. Det var ikke noe politiet kunne gjøre ettersom faren allerede var i arbeidsanstalten og Jonas var under 15 år og i følge loven ikke kunne straffes med arbeidsanstalt.²¹⁸ Men den 3. april var Jonas tilbake på politikammeret denne gangen i følge med skomaker Hans Olaus Paulsen Engh. Også denne gangen for å ha gått rundt i byen med en tiggerseddel. Jonas forklarte at Engh hadde klaget over at han ikke hadde noe å leve av. Jonas hadde da sagt at han skulle få en seddel av ham, som han kunne betle på og da ville det ikke være vanskelig å få penger.

Dept (Jonas) underrettet ham (Engh) om hvorledes han skulde skrive, og Engh skrev en tiggersidde, hvor med han ba dept (Jonas), at gaae om og søge om hjælp. De gikk sammen i nogle Dage for at Seddelen skulde faae et mer Troeværdigt Udsende.²¹⁹

Jonas som tidligere hadde vært hos politiet og blitt advart om å gå rundt i byen med tiggerseddel, hadde nå altså lært den 37 år gamle skomakeren Engh hvordan han skulle lage en falsk tiggerseddel. Engh fikk så forklare seg for politiet og han forklarte at han for tiden var i «yderst smaae Kaar, da han ikke har havd Noget at bestille i Vinter». Engh hadde ikke tidligere vært tiltalt eller straffet for noen forbrytelse, men han hadde tidligere vært arrestert adskillige ganger for drukkenskap. Jonas og Engh hadde gått sammen rundt i byen og bedt om penger, i tillegg hadde Jonas gått et par ganger alene. Pengene delte de i mellom seg. Engh ble løslatt fra arresten rett etter forhøret var ferdig. Jonas ble derimot sittende i 2 dager til fordi politiet ville «faa undersøgt Hans Alder med Nøiagtighed».²²⁰ Jonas hadde oppgitt sin fødselsdato som 14. april, altså var det 11 dager igjen til han ville blitt 15 år. Dette gjorde at politiet måtte løslate ham enda en gang. Men etter han fylte 15 år ville det bli mulig å straffe ham. Jonas dukker ikke opp verken i rådstuearresten eller arbeidsanstalten resten av 1852, så det ser ut til at han ble gjort klar over dette.

Ingeborg ente opp med et opphold på arbeidsanstalten for sin tiggerseddel svindel, mens Jens ble dømt til tukthus. Jonas og Engh slipper derimot unna ustraffet med sin forfalskning to år etterpå. Dette kan ha noe å gjøre med de mer kaotiske forholdene i 1852 som jeg beskrev i kapittel tre. Tiggerseddelsvindelen ser ut til å ha vært utbredt i perioden da det

²¹⁸ *Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 20.9.1845.* § 46

²¹⁹ Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 35. s 241

²²⁰ Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 35. s 241

er så fremtredende i mitt materiale. Fordelene ved svindelen er tydelig da beløpene som står oppført—i hvert fall på Jonas og Engh sin seddel—er så mye høyere enn det de som ble arrestert betlende av folk på gaten kunne håpe på å få. Som vi ser i forhøret av Jens var det opptegnelser dels: ”gjorte af folk, der have ydet Almissee eller paa deres Vegne af deres Tjenestefolk”.²²¹ Altså var det de mer velstående borgerne i byen som hadde gitt almissee, ettersom disse hadde tjenestefolk. Tiggerseddelsvindlene viser altså en annen side av betleriet enn den som kommer frem i de andre forhørene. Dette betleriet forgikk dør til dør hos privatpersoner. I de andre forhørene kommer det fram at de forhørte ble arrestert på gaten eller inne i butikker, altså i det offentlige rom. Dette underbygger påstanden om at politiet rettet seg mot de synlige utslagene av betleriet, og at de forhørte for betleri på Christiania politikammer ikke er representative for alle de som betlet i Christiania i 1850, men kun de synlige utslagene.

Tiggerseddelsvindelen illustrerer også oppfinnsomheten og tilpasningsdyktigheten til de fattige. De var ikke passive mottakere av omsorg og tvang, de hadde forsørgelsesstrategier og kunnskap om hvordan de skulle forholde seg til myndighetene og deres kategorisering av dem. De viste grensene mellom hvem som var verdige og hvem som var uverdige, og unnlot å søke fattighjelp fordi de viste at de var vurdert som uverdige. Deres yrker og familieforhold gjorde at de var i konstant fare for å miste inntekt og livsgrunnlaget, og de supplerte fattigunderstøttelse med betleri og mangesyssleri.

Løsgjengeriet

Bergkvist definerer løsgjengeri som mangel på lovlig og fast tjeneste eller arbeid og at det var et synonym med lediggang.²²² Hun knytter løsgjengeri begrepet på 1700-tallet sterkt opp til tjenestetvangen, og mener at opphevelsen av tjenestetvangen i 1854 åpnet opp for en endring av løsgjengerbegrepet: «hvor de som «falt det offentlige til byrde» ble skilt ut fra fattiglovgivningen, og alkoholikere, tiggere, prostituerte og romanifolk ble utsatt for fortsatt tvangsbruk»²²³ Bergkvist henviser her til den så kalte løsgjengerloven som kom i 1900. Tjenestemangel ble avkriminalisert, mens tvangsbruken mot de som førte et uønsket levesett fortsatte. Det er interessant for denne oppgaven å se på hvorvidt Bergkvist har rett i at løsgjengerbegrepet endret seg fra slik det var på slutten av 1700-tallet. Dette henger sammen

²²¹ Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 30. s 187

²²² Johanne Bergkvist. «en Haard og Dyr Tid». s 13

²²³ Johanne Bergkvist. «en Haard og Dyr Tid». s 41

med om hvorvidt formålet med arrestasjonene hadde endret seg fra å begrense bevegeligheten til arbeidskraften, slik som på 1700-tallet, til å omfatte et mer liberalistisk syn på bevegelighet hvor arbeidskraften kunne flytte fritt og fattigdom dermed enda sterkere var et tegn på dårlig moral. I 1850 var ikke tjenestetvangen blitt opphevet ennå, men det er det er sannsynlig at med økningen i oppslutningen omkring liberalistisk tankegang og med økt innflytting og befolkningsvekst så ble den gamle tjenestetvangen sett på som uhensiktsmessig å håndheve. Men det er også mulig at politiet håndhevet lovverket helt til siste slutt, og at de forhørte for løsgjengeri ble arrestert for å ikke ha fast tjeneste. Vi har allerede sett at en god del av de forhørte for betleri hadde en omreisende livsstil.

Løsgjengeriet ble regulert av paragraf 45 i fattigloven:

§ 45. I de foregaaende paragraf omhandlede Tvangarbeidshuse kunne med Bestyrelsens Samtykke ved Politiets Foranstaltning indsættes saadanne Personer, der ere hengivne til Ørkesløshed eller Drukkenskab og ikke kunne lovlig ernære sig. Ingen Saadanne Personer kunne af Politiet indsættes paa længre Tid end 6 Maaneder; hvorhos det tillige er overladt til Arbeidshusets Betyrelse at løslade dem før den Bestemte Tid, naar de enten godtgjøre, at Adgang til lovlig Næringsvei er aabnet for dem, eller Bestyrelsen finder, at deres Opførsel giver grundet Haab om Forbedring. Forsaavidt som Løsgjængere ikke ifølge forestaaende Bestemmelser indsættes i Tvangsarbeidshuse, blive de efter Tiltale ved Politiet at straffe med Fængsel, Hvorimod alle ældre Bestemmelser om Straf for Løsgjænger og Rettergangsmaaden i Sager desangaaende bortfalde.²²⁴

I dette avsnittet skal jeg se på de fem personene som ble forhørt for løsgjengeri, omstreifen og/eller passløshet i 1850. Ble de arrestert på grunn av mangel på lovlig arbeid eller uønsket levesett?

Den 8. mars ble garversvend Ole Andersen, sadelmaker Daniel Mikkelsen og piken Inger Sørine Annesdatter forhørt av politiet for betleri og løsgjengeri. Politifullmektig Lund hadde oppdaget Ole og Daniel i betleri. Ole nektet for å ha betlet, men da politifullmektig Lund undersøkte Oles lommer fant han flere smørbrød. Etter å ha undersøkt Oles pass kom det også fram at han reiste med en pike ved navn Inger, som hadde to barn. Politiet dro derfor å hentet Inger til arresten. Ole fortalte at siden han ble garversvend så hadde han arbeidet på forskjellige steder i landet og hadde først dette året oppholdt seg på samme sted over en lengre tidsperiode. Han hadde vandret mellom Akershusstift til Trondheimsstift, og hadde oppholdt seg på hvert sted i alt fra noen dager til noen måneder alt ettersom om det hadde vært arbeid. Han innrømte at han tidligere var blitt straffet med tre måneder tukthus for tyveri. Han møtte piken Inger Sørine i 1848 og hun hadde etter det blitt med på hans vandringer. Hun hadde et barn med sin tidligere ektemann snekkersvenn Christoffer Olsen, som hun hadde

²²⁴ *Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 20.9.1845.* § 45

forlatt fordi han «slog sig i høi grad paa Drik». Det andre barnet hadde hun fått med Ole, og det var da blitt fem måneder. De sa begge at deres hensikt var å gifte seg så fort Ole fikk fast arbeid. Ole innrømmer at han hadde gått rundt i byen og «anmodet om pengehjelp». Inger Sørine forklarte at hun gjentatte ganger hadde oppfordret ham til å ikke gjøre dette.²²⁵ Om dette var en strategi for at Inger Sørine ikke skulle bli straffet eller om det var sannheten kommer ikke frem av kilden.

Daniel, som hadde vært på samme sted som Ole, erkjente også at han siden han kom til byen i forgårs hadde betlet på forskjellige steder. Han forklarer dette med at: «da han særleg ? til at omkomme af Sult». Daniel hadde en liknende historie som Ole å fortelle: han hadde arbeidet dels som sadelmaker og dels som dagsarbeider uten noensinne å ha fast tjeneste. Han hadde tidligere blitt straffet med ti dagers fengsel på vann og brød.²²⁶

Daniel, og Ole ble straffet med åtte dager vann og brød i fengselet. Mens Inger ble straffet med fire dager vann og brød. Forhøret kartlegger Ole, Inger og Daniel sine reiser, men beslutningen om å fengsle ser ut til å ha handlet om det innrømte betleriet. Det er derfor vanskelig å si at Ole, Inger og Daniel ble straffet for sitt løsgjengeri og omstreiferi. Det straffbare ser heller ut til å ha vært betleriet. Konsekvensene for arrestasjonene kan ha vært store for Ole og Inger fordi i dagjournalen til rådstuearresten står Inger oppført som at hun ble arrestert med sine to barn. Disse barnene ble levert til fattigvesenet den 12.mars 1850.²²⁷ Hvorvidt Inger og Ole fikk barnene sine tilbake fra fattigvesenet etter fengselsoppholdet står det ikke oppgitt i kilden. Kanskje førte arrestasjonen til at Inger og Ole mistet sine barn, og at barnene ble sendt til landet på legd. I så fall betydde arrestasjonen en personlig katastrofe for den lille familien.

En annen som blir straffet med åtte dager vann og brød er Aanon Pedersen Haavestøl, som den 5. januar ble forhørt på politikammeret. Han hadde dagen før blitt innsatt i arresten for «pasløshet og omstreifen». Den 29 år gamle Aanon hadde for tretten år siden vært tiltalt for falskmynteri og hadde for dette sittet arrestert hos lensmannen på sitt hjemsted i Christiansand stift i henimot et år. Etter å ha sittet arrestert et år ble han frifunnet ved dom. Etter dette hadde han vandret rundt dels med og dels uten pass. Han innrømte til slutt i forhøret at han aldri hadde hatt fast hjemsted og at han de siste fem til ti årene hadde vandret

²²⁵ Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 29. s 724-725

²²⁶ Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 29. s 724

²²⁷ Rådstuearresten, Dagjournal nr. 4. 8.3.1850

rundt uten pass. Han hadde vandret alene og kun sammen med andre hvis disse tilfeldigvis skulle samme vei som ham. Han hadde ingen profesjon.²²⁸

Det var viktig for politiet å stadfeste om Aanon reiste alene eller i følge med andre. Dette forteller noe om Aanons moral i følge politiet. Flokker med omreisende var nemlig et onde i følge politiet. Disse flokkene var forbundet med uro, potensiell kriminalitet og omreisende folkeslag som romanifolk. Jeg har kun funnet et tilfelle hvor det kommer frem av kilden at det er romanifolk som blir forhørt.

Dette forhøret er av Jens Pedersen, som den 7. mai 1850 selv meldte seg på politikammeret og ba om å bli konfirmert: «og ved den Leilighed oplyste at han hele sit Liv havde vandret ? uden nogensinde at have havt fast tjeneste, hvoraf ? han blev indsat i Arresten». Lars Pedersen hadde altså selv henvendt seg til politiet for å få hjelp, men da det kommer frem at han hadde vandret rundt hele sitt liv ble han arrestert for omstreiferi og løsgjengeri. Lars Pedersen oppgav at han var 18 år og hadde «foreldrene Ragnhild Christiansdatter, der skal være født i Trondhjem og som har med Jakob Feier en Datter med navn Marie Magdalene – See N 299 og 300 i fortegnelsee over Fantefølgene—og faderen Lars Pedersen». Lars oppgir at hans far var død og at han siden barndommen hadde vandret med sin mor, fram til for to år siden. De siste to årene hadde han vandret om alene gjennom det sydlige Norge fra Christiania til Østersjøen. Den lengste faste tjeneste han hadde hatt var da han hadde arbeidet hos feiermester Torger Olsen i et halvt år. Lars var døpt men ikke konfirmert og hadde: «i den seneste Tid henvedne sig til forskjellige Præster for at blive Confirmeret, [...] Men Præstene have stadigen hanviist ham til Christiania, hvor saadant etter deres paastand ? ville kunne ske».²²⁹

Hva som skjedde med Lars Pedersen, kommer ikke fram av forhøret, og han finnes ikke innskrevet i dagjournalen til rådstuearresten, eller i individlistene til arbeidsanstalten. Interessen for romanifolket skulle øke etter Eilert Sundt i 1850 trykte sin: *Beretning om fant- eller Landstrygerfolket i Norge*. Sundt har lenge vært autoriteten når det kommer til studier av romanifolket, og hans studier og meninger har vært retningsgivende i lang tid etter han satt tonen for debatten om romanifolket—eller taterne som de ble kalt i samtiden—som forgikk på 1850-tallet. Sundt forteller selv en lignende historie som Jens Pedersen sin, i *Om fattigforholdene i Christiania*:

²²⁸ Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 30. s 161

²²⁹ Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 32. s 102

For en 1 ½ år siden kom en voksen tatergut til mig og begjærede min hjælp til at blive underviist og konfirmeret o.s.v. Jeg fandt, at han først og fremst burde vise sin villighed ved at søge og tage arbeide, og da det på den tid af året ikke var let at finde frit arbeide, foreslog jeg ham for det første at lade sig optage på Mangelsgaarden (arbeidsanstalten). Han gik ind på det, jeg fulgte ham ned, og vi ringede på porten; men der fik vi høre, at forstanderen ikke var tilstede. Vi bleve stående nogle sekunder for at gjøre aftale om at komme igjen—da i det samme anstaltens præst kom til. Jeg fortalte ham om planen. ”Nei, var hans indstændige ord, gutten må ikke ind der!” ”Hvorfor ikke?” ”Han kommer der i selskab med de allerværste mennesker”. ”Men han har jo selv levet der værste liv derude mellom fantefølgerne!” Nei, præsten blev ved sit, tilbød selv at søge efter logis og arbeide og fik sin villie frem.²³⁰

Sundt gir her uttrykk for den oppfatningen som fantes om taterne: de levde det «værste» liv. Arbeidet var måten å vise at man var verdig hjelp på og omreisende livsførsel var et onde. Historien forteller også om synet på arbeidsanstalten og de innsatte i anstalten.

Det var ikke bare romanifolket som ble kontrollert, andre reisende skulle kontrolleres og registreres. Tore Pryser forteller i boken: *Gesseller, rebellar og svermarar*, om omreisende håndverkere rundt året 1850 som førte med seg radikale politiske ideer som skilte seg ut fra den rådende samfunnsoppfattelsen.²³¹ Det at omreisende håndverkere ofte førte med seg radikale ideer, kan ha bidratt til at en omstreifende livsstil ble mistenkeliggjort av politiet.

Den siste som ble forhørt for løsgjengeri og omstreiferi i 1850 var Gunder Tobias Aanensen. Han ble arrestert den 5. desember og politiet kunne fortelle at han også hadde vært innom politistasjonen for to år siden og at han da hadde forklart at han hadde kommet fra Sverige etter et skipbrudd. Han hadde den gang gitt utseende av å være meget gudfryktig. Gunder Tobias var bare 17 år gammel og forklarte at han:

Siden sit 7 Aar, har været fra sine Foreldre, der er i yderst daarlig forfatning, og siden den tid ernæret sig paa forskjellige Maader, men formentlig ved at reise omkring ? i Aaret og ernæret sig som Fæier.²³²

Han hadde hatt fast tjeneste fire ganger som gjeter om sommeren. Han hadde vært i Bergen Trondheim, Christiania og en gang over til Sverige. Hele tiden uten å betle, men han hadde før han ble konfirmert fått hjelp på ulike gårder om vinteren. Han hadde på sine reiser alltid reist alene og aldri vært tiltalt eller arrestert for noen forbrytelse. I retten ble hans presteattest og pass fremlagt.²³³

Gunder Tobias blir i motsetning til Ole, Daniel og Aanon, løslatt etter 27 dager i arresten, på nyttårsaften 1850.²³⁴ Grunnen til at han ble sittende så lenge i arresten var nok at

²³⁰ Eilert Sundt. *Om fattigforholdene i Christiania*. s 153

²³¹ Tore Pryser. *Gessellar, rebellar og svermarar*. s 14

²³² Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 34. s 94

²³³ Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 34. s 94

²³⁴ Rådstuearresten, Dagjournal nr. 4. 4.12.1850

politiet innhentet opplysninger om ham, eller kanskje det var for å være snille å gi Gunder Tobias et sted å være i et av årets kaldeste måneder? Det kommer fram i forhøret at Gunder Tobias ble oppfattet som et gudfryktig menneske. Mest sannsynlig hadde Gunder Tobias vært i kontakt med myndighetene mange ganger i løpet av sitt lange liv, fra han forlot sine foreldre som syv år gammel. Kanskje hadde han lært seg hva han burde si og hva han ikke burde si? Uten at dette betyr at han ikke var oppriktig i sin fortelling. Det at han hadde sine papirer i orden gir i hvert fall inntrykk av en som kjente systemet.

Det er vanskelig å trekke noen konklusjon fra disse forhørene. Forskjellen mellom Aanon og Gunder Tobias ser ut til å være at Gunder Tobias har et yrke og kan vise til inntekter fra dette arbeidet, mens Aanon ikke har noen profesjon. I tillegg har ikke Aanon passet sitt i orden mens Gunder Tobias har både pass og presteattest. Jeg har regnet ut at det i følge Bergkvist sin oppgave ble forhørt gjennomsnittlig 17 personer for løsgjengeri hvert år i perioden 1790 til 1802.²³⁵ Bergkvist konkluderer med at:

Myndighetens bruk av løsgjengerianklage eller domfellelse for løsgjengeri kunne skjule andre lovbrudd som tyveri der bevisene ikke var tilstrekkelige for en ordinær domstol.²³⁶

Løsgjengeri begrepet kunne altså romme mange flere forhold enn bare lediggang. I 1850 fant jeg kun forhør av fem personer med ordet løsgjengeri i tiltalen. Trolig har en del av de sakene som hørte inn under Bergkvist sin oppgave falt bort ettersom politiet har fått mer ordnede forhold. Saker som prostitusjon, tyveri og uorden vil ikke høre inn under løsgjengerisakene i 1850. Vi finner ikke igjen i forhørene de unge kvinnene som ble dømt for løsaktighet, som er så fremtredende i Bergkvist sitt materiale. Dette kan ha noe med innføringen av visitasjon i 1840. Tilsynelatende har antallet arrestert for løsgjengeri minsket siden Bergkvist sin periode, basert på den informasjonen som kommer frem av politiforhørene. Men i neste kapittel skal vi se at hovedvekten av de innsatte i arbeidsanstalten er innsatt på grunn av brudd på paragraf 45 i fattigloven, altså for drukkenskap eller løsgjengeri. Disse innsettelsene har hovedsakelig skjedd etter administrativt vedtak fra politiet og personene ble ikke forhørt. Løsgjengerne gjemmer seg altså i kildene, bak den omfattende paragrafen, § 45, hvor det ikke spesifiseres om det er drukkenskap eller løsgjengeriet som personen er skyldig i. Kanskje er paragrafen nettopp så vid fordi den skal inkludere alle de mistenkelige personene som myndighetene oppfatter at fører et «uordentlig levesett». Dette skal jeg se nærmere på i neste kapittel.

²³⁵ Johanne Bergkvist. «en Haard og Dyr Tid». s 47

²³⁶ Johanne Bergkvist. «en Haard og Dyr Tid». s 47

Konklusjon

Bergkvist konkluderer sin oppgave med at:

Moral og tidligere straff var sentralt for om de arresterte ble dømt til tukthus, noe som ble en nedadgående spiral for mange unge kvinner dømt for løssaktighet. Gamle og svært skrøpelige tiggere ble i størst grad vurdert som verdige av politiet, med konsekvensen at de slapp straff. Delvis uføre og småbarnsforsørgere ble derimot i stor grad vurdert som arbeidsføre og dermed uverdige og straffet hardere enn reformideene om underklassens forsørgelsesproblemer skulle tilsi.²³⁷

Vi har allerede sett at tidligere avstraffelser ikke fikk Maren og Elling innsatt i arbeidsanstalten. Maren og Elisabeth sitt salg av varer var det som skilte seg ut som avgjørende faktor for at deres saker endte i løslatelse. Disse salgene reiste trolig tvil omkring hvorvidt Maren og Elisabeth virkelig hadde betlet. Andelen gamle som ble forhørt ser ut til å ha minsket siden Bergkvist sin periode fra en overvekt av forhørte mellom 60 til 89 år, var det i 1850 en overvekt av forhørte mellom 45-74 år og det har skiftet fra en overvekt av kvinner til en overvekt av menn. Det kan altså se ut til at godt voksne menn, som fortsatt hadde arbeidsevne, ble slått hardere ned på enn tidligere. Delvis uføre hadde fortsatt plikt til å arbeide også ved siden av understøttelse og deres utsatte posisjon gjorde det vanskelig for dem å holde seg unna betleriet. Håndverkere ser ut til å ha vært en spesielt utsatt yrkesgruppe og dukker ofte opp i materialet. Fortsatt var det slik at arbeidsevnen telte mer enn økonomiske konjunkturer, og konkurransedyktighet i arbeidsmarkedet. Hadde man evnen til å arbeide så skulle man arbeide, selv om man var delvis ufør eller gammel. Disse gruppene ble altså fortsatt straffet hardt, men større ordning av fattigvesenet kan ha ført til en nedgang i de forhørte gamle kvinnene og de aller eldste mennene. Antallet småbarnsforsørgere ser ut til å ha minsket, og det er en overvekt av enslige i materialet. En omstreifende livstil ser ut til å kjennetegne svært mange av de forhørte, både betlerne og løsgjengerne. Politiet er svært opptatt av å kartlegge de fattiges reisemønstre, både for å avklare hjemstavn og arbeidsliv. Dette punktet i forhøret ser ut til å være avgjørende for hvordan politiet vurderer den fattiges moral. Hvis personen har klart å ernære seg uten å bli straffet av politiet og uten å få understøttelse av fattigvesenet slik som Grunder Tobias, er livsførselen akseptabel. Men denne måten å leve livet på ser ut til å ha vekket mistanke om umoral hos politiet og endte ofte i innsettelse i arbeidsanstalten.

²³⁷ Johanne Bergkvist. «en Haard og Dyr Tid». s 144

Kapittel 5: Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde

Som vi har sett gjennom hele oppgaven endte mange av de som kom i kontakt med fattigkommisjonen eller politiet med et opphold i arbeidsanstalten: 80 av innsettelsene i rådstuearresten finnes igjen i individlistene til arbeidsanstalten, og 30 av de forhørte på Christiania politikammer finner jeg også igjen i individlistene til arbeidsanstalten. I individlistene til arbeidsanstalten står det også oppført at 49 innsettelse er på fattigforstanderen eller fattigkommisjonens ordre. Til sammen skjedde det hele 510 innsettelse i arbeidsanstalten i året 1850. Hvilken funksjon fylte arbeidsanstalten i fattigvesenets system? Hvem sendte fattige til anstalten og hvorfor? Hvem ble innsatt i arbeidsanstalten og hva skjedde med dem under oppholdet?

Arbeidsanstalten: Oppstart og drift

Etter en innbydelse fra biskopen av Akershus stift: Frederik Julius Bech, ble stiftelsen Prinds Christian Augusts Minde opprettet i 1809. Dette skjedde gjennom frivillige tilskudd fra Kristianias mer bemedlede befolkning. Denne stiftelsen skulle i følge en tale gitt av Bech bestå i:

”En indretning, hvor de Fattige kunne finde Brød og Klæder og en Art Virksomhed, der skikkede sig for deres forskjellige krefter og arbeidsdygtighet; en indretning som gjorde en total Ende paa Betleri og Lediggang hos de Fattige, der kunde anbringes til Arbeide; en saa velgjørende indretning saavel for de Fattige der bør tvinges til arbeide, som for dem der frivilligen søge det.”²³⁸

Anstalten startet som et filantropisk prosjekt der privatpersoner skulle hjelpe de mindre heldige i samfunnet. Den såkalte «Mangelsgården» i Storgata 36, ble kjøpt opp samme år som stiftelsens opprettelse. Det skulle allikevel gå hele ti år før lokalene i 1819 var klare til å tas i bruk som den arbeidsanstalten den var tiltenkt å være. Innen da var driften av lin-spinneriet i Vaterland og ull-spinneriet i Prindsens gate blitt flyttet til arbeidsanstalten. Driften av arbeidsanstalten ble etter hvert gradvis overtatt av fattigkommisjonen og Christiania kommune. Dette betydde at arbeidsanstalten skulle få mange flere funksjoner enn det stiftelsen opprinnelig hadde tenkt. I 1828 ble det innredet et lite fattigsykehus og året etter ble det opprettet dollhus (galehus) på eiendommen, dette ble i 1850 utbygd og ble til Christiania

²³⁸ Arne Omsted. *Prinds Christian Augusts Minde: En historisk fremstilling*. s 13

kommunale sidsykeasyl. Disse virksomhetene ble formelt sett skilt fra arbeidsanstaltens virksomhet, men gjennomstrømning kunne—som vi skal se—forekomme. Dette ble også stadig påpekt som et problem av anstaltens forskjellige forstandere. Den virksomheten som vokste mest var allikevel selve arbeidsanstalten. I 1833 sto en ny fabrikkbygning ferdig, fabrikkbygningen hadde verksteder, felleskjøkken og sovesaler.²³⁹ Det er denne fabrikkbygningen som ble brukt i den perioden jeg har undersøkt. Kvinnene ble skilt fra mennene og hadde arbeids -og soveværelser i fattigsykehuset som innen dette var blitt lagt ned. Den eneste virksomheten som besto fra fattigsykehuset var visitasjonen av prostituerte. Denne virksomheten fortsatte i sykehusbygningen frem til 1859, etter dette ble bryggerhuset (som ligger ut mot Storgaten) tatt i bruk. I 1856 ble den nye bygningen kalt *Vaskeriet* tatt i bruk, her var det seilmakerverksted i de nederste etasjene og sovesaler i de øverste etasjene. I 1866 ble en ny kirkefløy bygget utenpå fabrikkbygningen. Kirkefløyen hadde en kirkesal i øverste etasje og dampkjøkken i kjelleren.²⁴⁰ Arbeidsanstalten fortsatte sin virksomhet fram til den ble lagt ned i 1915, og tvangsarbeiderne ble overført til Opstad tvangsarbeidshus på Jæren. Etter dette ble arbeidsanstalten tatt i bruk til forskjellige rehabiliteringsformål for rusmiddelomsorgen og som vernehjem. Flere av arbeidsanstaltens verksteder var i drift til langt utpå 1970-tallet.

Det finnes ikke mange historiske fremstillinger om arbeidsanstalten. Den eneste som har skrevet i lengde om arbeidsanstalten er tidligere forstander Arne Omsted og Wenche Blomberg som har skrevet om dollhus delen av arbeidsanstalten. Det er derfor fortsatt svært mye vi ikke vet om arbeidsanstalten. Dette kapittelet vil forhåpentligvis bidra til å øke vår kunnskap om arbeidsanstalten, og i hvert fall gi et bilde av de som ble innsatt der.

Hvem innsatte personer i arbeidsanstalten?

I følge dagjournalen til rådstuearresten endte 58 av innsettelsene i rådstuearresten med et opphold på arbeidsanstalten. Av disse 58 var 33 av dem på politiets ordre, 21 av dem var politirettsdommer og fire høyesterettsdommer.²⁴¹ Som vi så i kapittel tre, fant jeg igjen 80 av de innsatte i rådstuearresten i arbeidsanstalten. Det var 26 av innsettelsene i rådstuearresten som ble avgjort i politiretten tilsammen, 21 av disse sakene endte altså med innsettelse i

²³⁹ Wenche Blomberg. *Prinds Christian Augusts Minde*. s 9

²⁴⁰ Wenche Blomberg. *Prinds Christian Augusts Minde*, s 9

²⁴¹ Rådstuearresten, Dagjournal nr. 4. året 1850

arbeidsanstalten. Dette er nesten alle domfellelsene. Det samme ser vi når det kommer til høyesterett der fire av de fem sakene som ble avgjort der endte opp med innsettelse i arbeidsanstalten.²⁴² Rettsinstansene i Christiania og Norge brukte altså hovedsakelig arbeidsanstalten i sine domfellelser i fattigdomsrelaterte saker. Dette forteller oss at arbeidsanstalten ble ansett som en legitim institusjon å innsette fattige i, i hvert fall året 1850. I motsetning til tukthuset som i følge Midrè: «hadde utspilt sin rolle som et kontrollinstrument ovenfor denne typen avvikere».²⁴³

I 1850 skjedde de totalt hele 510 innsettelse på arbeidsanstalten. I tabellen under står det oppført hvilke myndighet som er oppgitt i individlistene til arbeidsanstalten som å stå bak hver av innsettelsene i året 1850.

Tabell 4: Hvilken myndighet sto bak innsettelsene i arbeidsanstalten i 1850.²⁴⁴

Myndighet	Politiets ordre	Fattigforstander/kommisjon	Politi utenfor byen	Politiretts Dommer	Høyesterett	Fattigkommisjon utenfor byen	Ukjent	Totalt
Antall	386	49	34	27	9	4	1	510

Som tabellen viser var det hovedsakelig politiet på administrativt vedtak som sto bak innsettelsene i arbeidsanstalten. 33 av disse hadde først sittet i rådstuearresten, men 353 av dem var innsatt direkte i arbeidsanstalten uten noe opphold i arresten. Hovedvekten av disse vil dermed også ha blitt innsatt uten å ha blitt forhørt på politistasjonen. Innsettelsene i rådstuearresten er ikke representative for alle de som kom i kontakt med politiet. Mest sannsynlig kunne politiet hvis de traff noen omstreifende når de patruljerte gatene som var uten arbeide og/eller i beruset tilstand, innsette personen direkte i arbeidsanstalten. Dette underbygger det som ble sagt i kapittel tre om de fattiges manglene rettsvern og at de administrative vedtakene var et stort maktmiddel for politiet.

Ikke bare Christianias eget politi kunne innsette fattige i arbeidsanstalten. Hele 34 personer ble sendt fra fremmede kommuner for å innsettes i arbeidsanstalten. Hele 26 av disse 34 ble sendt av Drammens politi eller byfogderi. I Bjørklunds bok om Marcus Thrane forteller han at det på denne tiden var stor arbeidsledighet i Drammen.²⁴⁵ Bjørklund bruker dette som et argument for hvorfor akkurat Drammen ble stedet der Marcus Thrane dannet sin

²⁴² Rådstuearresten, Dagjournal nr. 4. Året 1850

²⁴³ Georges Midrè. Bot, Bedring eller Brød?. s 74

²⁴⁴ Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. Året 1850

²⁴⁵ Oddvar Bjørklund . *Marcus Thrane : sosialistleder i et u-land*.

første arbeiderforening, men trolig er det også forklaringen på hvorfor Drammen politi ser nødvendigheten for å sende personer helt til arbeidsanstalten i Christiania. Drammen politi hadde mest sannsynlig vanskeligheter med å opprettholde ro og orden i denne perioden og de hadde ingen egen arbeidsanstalt i byen.

I tillegg til politiet står fattigforstanderen og fattigkommisjonen bak hele 49 innsettelse i 1850, og fra Kongsberg fattigforstander og kommisjon ble to fattige sendt til Christiania, mens Aker fattigkommisjon også fikk innsatt to personer. Arbeidsanstalten blir altså også brukt av fattigvesenet. Det ser ut til at de hadde stor tiltro til arbeidsanstalten som institusjon, og innsettelsene skjer fra ulike myndigheter. Christiania politi ser ut til å ha utnyttet sitt maktmiddel i enda større grad enn det som kom fram i forrige kapittel. Hva skyldes denne tiltroen, eller hyppige bruken? Hvem var det myndighetene hadde innsatt i arbeidsanstalten?

Hvem var de innsatte og hvorfor ble de innsatt?

Tidligere i oppgaven har vi sett at politiet arresterte personer for: drukkenskap, betleri, ørkesløshet og omstreiferi, husvillhet, hjelpeløshet og sykdom. Betlerne og omstreiferne ble forhørt på politikammeret og de fleste ble sendt til arbeidsanstalten. Av de forhørte var de fleste mellom 45 og 74 år gamle. Løsgjengerne ble arrestert for å ha et omflakkende liv og manglende papirer på sin tilværelse. Hvor er det blitt av de unge kvinnene som Bergkvist fant arrestert for løsgjengeri i sin periode? Nedenfor er det en tabell over de innsatte i arbeidsanstalten året 1850, fordelt på kjønn, alder og innsettelsesgrunnlag. Hvorfor ble de innsatt i arbeidsanstalten, og hvilke kjønn og aldersgruppe er mest fremtredende?

Tabell nr. 5: oversikt over de innsatte i arbeidsanstaltens kjønn-, og aldersfordeling og innsettelsesgrunnlag: ²⁴⁶

Alder		0-14	15-29	30-44	45-59	60-74	75-89	90+	Ukjent	Total
Kvinne	§45		64	31	5	2			2	104
	Hjelpeløs		9	9	2				2	22
	§37		4	7	6	2			1	20
	§44			2	1	7	1			11
	Eget eller andres forlangende				1					1
	Rømt fra fosterforeldre	1								1
	Sinnsyk			1	1				1	3
	Hjem sendelse									
	Betleri og løsgjengeri									
	Uleselig		1							1
	Total	1	78	50	16	11	1		6	163
Mann	§45		64	94	46	14			11	229
	Hjelpeløs	1	12	27	17	1	1		13	72
	§37		1	9	4	2			1	17
	§44		4	4	6	3	4	1		22
	Eget eller andres forlangende				2					2
	Rømt fra fosterforeldre									
	Sinnsyk		1							1
	Hjem sendelse			1						1
	Betleri og løsgjengeri			1						1
	Uleselig			1			1			2
	Total	1	82	137	75	20	6	1	25	347
Total		2	160	187	91	31	7	1	31	510

²⁴⁶ Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. Året 1850

Denne tabellen avdekker grupper og kategorier som ikke tidligere har fremkommet i materialet. Det mest fremtredende i tabellen ovenfor må kunne sies å være overvekten av de unge mennene mellom 15 og 44 år, som var innsatt hovedsakelig under paragraf 45 av fattigloven. Disse mennene var i arbeidsfør alder og burde i følge myndighetene på grunn av de gode tidene i Christiania være i arbeid. Også kvinnene ble hovedsakelig innsatt etter paragraf 45 og var mellom 15 og 44 år. Her finner vi igjen de unge kvinnene som Bergkvist omtaler i sin oppgave. Trolig skjuler det seg anklager om løsaktighet og alkoholforbruk bak de mange innsettelsene av de unge kvinnene. Denne informasjonen forteller oss også mye om hva som skjuler seg bak den omfattende paragrafen, § 45. Hvorfor skilte ikke myndighetene på drukkenskap og ørkesløshet? Det at innsettelsene hovedsakelig skjer på politiets ordre etter administrativt vedtak gjør at det ikke var nødvendig med noen saksgang for disse personene. Det gjør også at disse innsettelsene forsvinner i kildene og at vi får lite informasjon om de innsatte. Men det kommer frem at det er unge mennesker i arbeidsfør alder som ble arrestert for brudd på paragraf 45. Dette leder meg til å tro at det er nettopp disse personenes livsførsel og personlige moral som er grunnlaget for deres arrestasjon. Det var ingen hensikt i å skille mellom drukkenskap og ørkesløshet; en person som var avhengig av alkohol var ørkesløs og en person som var ørkesløs drakk alkohol. Det hele omhandlet personens moral og livsførsel. Bergkvist sin beskrivelse av løsgjengeribegrepets endring ser ut til å stemme da løsgjengeriinnsettelsene i enda større grad en tidligere handlet om personlig moral og mistenkelig livsførsel. Frode Ulvund skriver om de innsatte i tvangsarbeidsanstalten i Bergen at de var en gruppe av de sosialt laveste siktet i byen, og at innsettelsen ofte var et resultat av å ha vært i politiets søkelys over lengre tid. Politiet kunne innsette personer de mistenkte for kriminelle handlinger, men som de manglet bevis for. Ulvund mener dette er et bevis på anstaltens uskadeliggjørende funksjon.²⁴⁷ Han skriver:

Slik har tvangsarbeidsanstalten ikkje berre vore eit avskrekkande botemiddel mot særskilt «uverdige» almissesøkande, men også vore ein viktig og flittig brukt reiskap i ein meir samfunnsmoralsk kamp mot drikkfeldige, småkrimille og prostituerte. Tvangsarbeidsanstalten kunne vere eit uhyre effektivt middel til å «reinse» gatene for slike uønskete individ.²⁴⁸

Dette stemmer overens med det vi tidligere har sett om politiets fokus på de synlige delene av fattigdommen. Det hadde vært svært interessant å gjøre en undersøkelse av de forhørte for tyveri og se hvor mange av disse som endte opp i arbeidsanstalten i løpet av året. Hele 333 av

²⁴⁷ Frode Ulvund, *Dei farlege fattige*. s 53

²⁴⁸ Frode Ulvund, *Dei farlege fattige*. s 52

innsettelsene i arbeidsanstalten året 1850 var på grunn av brudd på paragraf 45. Espen Schaanning skriver i boken: *Menneskelaboratoriet*, at:

Man måtte opprette «moralske hospitaler» [...] Med oppkomsten av den industrielle revolusjon, dannelsen av et fritt marked, oppløsningen av de tradisjonelle, hierarkiske underordningsstrukturene og dermed en påfølgende «fristilt» arbeiderklasse var det maktpåliggende for den herskende, eiendomsbesittende klassen å finne nye måter å kontrollere de lavere klasser på. Man ville på en måte ha i pose og sekk: både etablere et nytt, fritt marked av varer og arbeidskraft, og beholde en gammel hierarkisk struktur der arbeiderne ble tvunget til å ta seg arbeid og dermed innordne seg i den liberalistiske markedsøkonomien og avskrekke de «frie» arbeiderne til å holde seg der. Byggingen av bosted for fengslede inngikk således i prosjektet om å gjøre de fattige klasser politisk lydige og økonomisk nyttige.²⁴⁹

Schaanning knytter tvangsbruken til oppkomsten av bosted for fengslede, men ser vi på mitt materiale kan utviklingen også spores i bruken av tvangsarbeid. I Bergkvist sin periode, ble gjennomsnittlig fem personer innsatt i tukthuset på grunn av løsgjengeri hvert år.²⁵⁰ I 1850 var det 333 innsettelse for brudd på paragraf 45 i arbeidsanstalten. Opprettelsen av arbeidsanstalten førte altså til økt tvangsbruk ovenfor personer uten fast tjeneste og med det politiet oppfattet som mistenkelig livsførsel. Til tross for opphevelse av stavnsbånd og laug og en prosess mot et friere arbeidsmarked med mer bevegelighet, øker tvangsbruken mot grupper som myndighetene mener fører et uønsket levesett. Dette var—skal vi tro Schaanning—motivert av et behov for orden og kontroll over de lavere samfunnslag.

Betlerne utgjør en liten porsjon av det totale antallet som ble innsatt i arbeidsanstalten. Bare 33 innsettelse totalt. 24 av disse ble forhørt på Christiania politikammer før de ble innsatt og alle innsettelsene skjedde etter dom i politiretten eller høyesterett. Politiet følger altså lovverket strengt når det kommer til betlerisaker og de aller fleste sakene ender med innsettelse i arbeidsanstalten. For kvinnenes del ser det ut til at det er en overvekt av innsatte over 60 år, mens for mennene sprer innsettelsene seg mer utover i alle aldersgruppene. Med en liten hovedvekt blant de yngre aldersgruppene (under 60 år). Dette stemmer overens med det resultatet vi så i forrige kapittel om de forhørte.

Den andre fremtredende gruppen innsatte er de innsatt for hjelpeløshet. Hele 94 av de innsatte er innsatt på dette grunnlaget. Også denne gruppen består av hovedsakelig yngre menn og kvinner. Andelen av mennene som er innsatt for hjelpeløshet hvor alderen er ukjent er høy. Dette kan bety at disse personene var spesielt gamle, sinnslidende eller skrøpelige. Det er nærliggende å tro at disse hjelpeløse personene var de som Blom helt innledningsvis

²⁴⁹ Espen Schanninng. *Menneskelaboratoriet*. s 35

²⁵⁰ Johanne Bergkvist. «en Haard og Dyr Tid». s 57

definerer som de man ikke kan la «døe af Hunger...».²⁵¹ Noe som underbygger dette er at hele 43 av de totalt 94 innsatte for hjelpeløshet ble innsatt i månedene desember, januar og februar. Legger vi til høst månedene september, oktober og november ble hele 72 av de hjelpeløse innsatt i høst- og vintermånedene.²⁵² De hjelpeløse besto altså mest sannsynlig av personer som ikke hadde bolig og som derfor ville kunne fryse i hjel i løpet av de kalde månedene. En videre undersøkelse av arbeidsanstaltens funksjon kan avdekke mer om hvorfor denne gruppen ble innsatt i arbeidsanstalten. Hvorfor ble arbeidsanstalten oppfattet som et passende sted å innsette hjelpeløse fattige? Var det fordi arbeidsanstalten var: «en saa velgjørende indretning saavel for de Fattige der bør tvinges til arbeide, som for dem der frivilligen søge det.»²⁵³ Slik som Biskop Bech hadde planlagt det i opprettelsen av anstalten?

Frivillig eller tvang?

Arbeidsanstalten skulle fra begynnelsen ha rom til både frivillige arbeidere og tvangsarbeidere. Det at det skilles mellom frivillige arbeidere og tvangsarbeidere følger av begrepsparet: Verdig og uverdig. I følge Georges Midrè er arbeidsanstalten en avgrensnings institusjon med nettopp det bestemte formålet å skille mellom hvem som er verdige og hvem som er uverdige fattige. Et opphold på arbeidsanstalt er en moralsk prøve:

De fattige får et tilbud om lønnet arbeid og samtidig en anledning til å vise at de ønsker å unngå dovenskapen [...] De som har arbeidsevne og som nekter å ta imot arbeidstilbudet, har satt seg utenfor retten til å motta understøttelse.²⁵⁴

Ved å si ja til et tilbud om opphold på arbeidsanstalten viste den fattige at hans nød ikke skyldes hans egen dovenskap og uvilje mot å arbeide. Han/ hun hadde ikke arbeid eller han/hun hadde for lite arbeid fordi det ikke fantes arbeid ikke fordi han/hun var lat eller hadde dårlig moral. Han /hun var ufrivillig arbeidsløs. Hvis personen derimot takket nei til tilbudet om opphold på anstalten var dette et bevis på personens umoral og latskap. Han /hun var da skyld i sin egen nød og hadde med det bevist at han/hun var uverdig. Personen skulle da tvinges til å arbeide for å lære god arbeidsetikk. Oppholdet på arbeidsanstalten var da en straff for å være uverdig fattig. På denne måten kunne et opphold på arbeidsanstalt være både en

²⁵¹ Anne Lise Seip. *Sosialhjelpstaten blir til*. s 61

²⁵² Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. Året 1850

²⁵³ Arne Omsted. *Prinds Christian Augusts Minde: En historisk fremstilling*. s 13

²⁵⁴ Georges Midrè. *Bot bedring eller brød*. s. 83

hjelp til de verdige fattige og en straff for de uverdige fattige. Alt dette skulle altså i teorien foregå under samme tak, i samme institusjon. Som vi skal se førte dette til vanskeligheter.

Da Arne Omsted skrev sin historiske fremstilling av arbeidsanstalten i 1911, mente han at arbeidsanstalten hadde gått fra å være en anstalt for frivillige arbeidere til å bli et tvangsarbeidshus av ren fengselsmessig art.²⁵⁵ Omsted knytter denne overgangen til to ting: hjemmelen i fattigloven av 1845 til å innsette betlere, ørkesløse og drankere i arbeidsanstalten, og at personer fra fremmede kommuner kunne innsettes i arbeidsanstalten.²⁵⁶ Det hadde fra starten blitt innsatt tvungede arbeidere i arbeidsanstalten, men det var i følge Omsted økningen av disse som hadde forandret anstaltens karakter. Som vi ser i tabellen ovenfor ble hele 37 innsettelsler gjort på grunnlag av paragraf 37 av fattigloven. Denne paragrafen omfatter de fattigvesenet anså som arbeidsføre eller delvis arbeidsføre fattige, og som fattigvesenet så det hensiktsmessig at skulle motta sin understøttelse i arbeidsanstalten.²⁵⁷ Denne gruppen ble altså innsatt på grunn av en vurdering gjort av fattigkommisjonen, kanskje i samarbeid med politiet. Personene hadde ikke gjort noe galt, men var arbeidsføre og skulle derfor ikke understøttes gjennom pengebidrag eller naturalunderstøttelse. Disse kan altså ha mottatt tilbud om opphold på arbeidsanstalt som eneste alternativ til understøttelse og kan av myndighetene ha blitt klassifisert som frivillige arbeidere i arbeidsanstalten. De eneste som fremtrer som tydelig frivillige arbeidere ved første øyekast er fire innsettelsler som står oppført som innsatt etter eget eller andres forlangende. Jeg har derfor valgt å se nærmere på disse fire innsettelsene.

Innsatt etter eget eller andres forlangende

Om Gulbrand Eriksen står det under hvorfor innsatt at han var hjelpeløs og i arbeidsanstalten «etter eget forlangende». Der skulle han være på ubestemt tid etter politiets ordre.²⁵⁸ Hvordan forholdet mellom politiets ordre og at han er der etter eget forlangende var står ikke videre spesifisert i kilden. Jeg kan ikke finne ham igjen i rådstuearresten så han ble ikke innsatt der før han kom til arbeidsanstalten.²⁵⁹ En annen som var i arbeidsanstalten «etter eget forlangende» var 50 år gamle Anne Catrine Engebretsdatter. Hun finnes heller ikke i rådstuearresten og det står at hun er innsatt i arbeidsanstalten etter fattigforstanderens ordre. Anne Catrine skulle være i arbeidsanstalten på ubestemt tid og ble der i nesten et år: fra den

²⁵⁵ Arne Omsted. *Prinds Christian Augusts Minde: En historisk fremstilling*. s 18

²⁵⁶ Arne Omsted. *Prinds Christian Augusts Minde: En historisk fremstilling*. s 15

²⁵⁷ *Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 20.9.1845*. § 37

²⁵⁸ Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. 13.10.1850

²⁵⁹ Rådstuearresten, Dagjournal nr. 4. Året 1850

21.7.1850 til 14.5.1851. Til tross for at hun var der etter eget forlangende blir hun karakterisert som «sindsforrviret» i protokollen.²⁶⁰ En kan spørre seg om en sindsforvirret person selv kan ta beslutningen om å la seg innsette i arbeidsanstalten. Den siste som var i arbeidsanstalten etter eget forlangende i 1850 var Lars Olsen.

Lars Olsen innsettes den 26. mai 1850 i arbeidsanstalten, som grunn for innsettelsen står det oppført: «på egen bekostning». Lars var født i Grue, men hadde hjemstavn i Christiania. Han var 44 år og ble oppført som arbeidsfør.²⁶¹ Hvorfor skulle Lars, som er oppgitt som høker (kjøpmann med begrensede rettigheter), ønske å innsettes i arbeidsanstalten på egen bekostning? Knappt en uke etter å ha sluppet ut i slutten av juni, ble han satt inn i arbeidsanstalten igjen. Denne gangen står det at han har brutt paragraf 45 av fattigloven.²⁶² Riktignok står han denne gangen oppført som 46 år gammel, men det er grunn til å tro at det er samme Lars det er snakk om ettersom all annen informasjon stemmer overens. Han er også oppført under tallet 65 i arbeidsanstaltens protokoll ved alle innsettelsene. Lars ble sluppet ut den 1. august. Han hadde da tilbrakt hele sommeren i arbeidsanstalten. Dette peker på at problemet til Lars ikke lå i arbeidsledighet (ørkesløshet og løsgjengeri) som paragraf 45 dekker. Det er jo i denne delen av halvåret det er størst mulighet for arbeid. Dette blir bekreftet da Lars, etter kun en uke hjemme med familien, igjen ble innsatt i arbeidsanstalten. Denne gangen «etter konens forlangende på egen beskatning».²⁶³ Lars sin kone ba altså om at han skulle få et nytt opphold i arbeidsanstalten, grunnen til dette kan vi forstå ut i fra det som står om hans tilstand: *Fordrukken*.

Lars Olsen levde, i følge mitt materiale, et liv preget av alkoholavhengighet. Man kan spørre seg både om hans og om Anne Catrine Engebretsdatters, handlingsrom. Var det mulig for dem å velge å si nei til et opphold i arbeidsanstalten? Både Lars og Anne Catrine fremstår som lite ressurssterke mennesker. I motsetning til de mer ressurssterke personene vi møtte med tiggersvindler saker i forrige kapittel. Hvis å si nei til arbeidsanstalten ikke var noe reelt alternativ hvor frivillig kan man da kalle deres opphold i arbeidsanstalten? Disse fire innsettelsene peker på hvorfor det er problematisk å snakke om frivillighet, når man snakker om personer som lider under fattigdom. Fattigdom er i seg selv begrensende og frihetsberøvende. Frihet forutsetter muligheten til å velge, noe den tydeligvis også gjorde for fattigvesenet på 1850-tallet ettersom definisjonen av de frivillige arbeiderne var de som valgte

²⁶⁰ Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. 21.7.1850

²⁶¹ Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. 26.5.1850

²⁶² Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. 1.7.1850

²⁶³ Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. 8.8.1850

et opphold på arbeidsanstalten, da de ble tilbudt det. Men de fleste definisjoner av frihet påpeker at for å velge fritt må valgmulighetene være reelle, det må kunne være mulig å velge noe annet. Muligheten til å velge bort et opphold på arbeidsanstalten ser ikke ut til å ha vært tilstede for de tre personene ovenfor. Hele tanken om at noen personer frivillig valgte et opphold på arbeidsanstalten blir derfor vanskelig. Det må kunne sies å ligge et element av tvang både bak de innsatt etter paragraf 37 og de som er der etter eget eller andres forlangende, rett og slett i de manglende alternativene. Myndighetene ser allikevel ut til å ha operert etter et prinsipp om at så lenge det fantes valgalternativer—uansett om de var reelle eller ikke—så var det frivillig.

Myndighetene mente at problemet ikke lå i frivilligheten, men i at de frivillige arbeiderne burde skilles fra tvangsarbeiderne for å unngå at tvangsarbeiderne påvirket de frivillige arbeiderne i umoralsk retning. De frivillige arbeiderne var ikke som tvangsarbeiderne, altså burde de behandles annerledes. Hvordan skulle man få til dette skillet?

Å skille de frivillige fra tvangsarbeiderne

Ulvund beskriver at Tvangsarbeidsanstalten i Bergen hadde to avdelinger: tvangsarbeidsavdelingen og fattigavdelingen. Opphold på fattigavdelingen ser ut til å ha vært *frivillig* i samme forstand som for arbeidsanstalten i Christiania. Disse avdelingene var klart adskilt, men rekrutterte dels fra samme gruppe personer.²⁶⁴ I Christiania ønsket man også og opprette to forskjellige avdelinger; en tvangsavdeling og en frivillig avdeling, og dette var oppe til diskusjon flere ganger. I 1855 sendte fattigkommisjonsmedlem kjøpmann P. Schreiner inn et forslag om hvordan man kunne avsondre de frivillige arbeiderne fra tvangsarbeiderne. Daværende forstander for arbeidsanstalten: forstander Klouman, sendte inn en erklæring der han ga uttrykk for hvorfor han mente dette ikke var hensiktsmessig:

[...] De Lemmer, der selv have forlangt sig optagne i Arbeidsanstalten, faa altid, naar de her have opholdt sig i nogen Tid, en Dragt som almindelige Arbeidsfolk foruden en agtværdig Søndagsklædning, ligesom de jevnlig erholde en noget bedre Forpleining og Tilladelse til om Søndagene at gaa i Byen om Eftermiddagen dog alt selvfølgelig eftersom de vise et meer eller mindre godt Forhold. At afsondre dem fra Tvangslemmerne vil derimod ikke lade sig gennemføre uden meget betydelige og betragtelige lokale Forandringer, og selv om Anledning gaves til en saadan Klassifikation, skulde jeg meget betvivle, at Hensigten hermed vilde opnaaes, saalænge en saadan Afdeling var henlagt indenfor Arbeidsanstaltens Territorium. Jeg har alt for Anledning til at erfare, hvorledes denne Indretning opfattes blandt Publikum, til at jeg et Øieblik skulde kunne nære nogen Tanke om, at en egen indenfor Mangelsgaardens Porte, den være nok saa afsondret fra Tvangslemmerne, vilde i Reglen blive søgt af andre end saadanne Ulykkelige, for hvem det Selskab, de her kommer i, ei længer har noget

²⁶⁴ Frode Ulvund. *Dei farlege fattige*. s 39

afskrækkende ved sig. Nogle anse Stiftelsen alene som et Opbevaringssted for farlige Sindssyge, andre alene for en Korrektionsanstalt for Drukkenbolte og gamle offentlige Fruentimmer, og det vilde fremdeles komme til at hede om Enhver, ”Han har været paa Mangelsgaarden”, og som Følge heraf vilde vedkommende blive betragtet som henhørende til en af de ovennævnte Klasser af Ulykkelige. Gjennemførelsen af en saadan Klassifikation vilde desuden komme til at møde ikke saa ganske faa Vanskeligheder, thi den hænder meget hyppigt, at Drukkenbolte, Løsgjengere og Andre, der om Vinteren indsættes ved Politiet i et Par Maaneder i Henhold til Fattiglovens §45, altsaa som Tvangslemmer, selv indmelde sig som hjælpeløse, nogle faa Dage efter at de ere løsladte, enten fordi de paa Grund af Aarstiden finder sig bedre tjente med at være i Arbeidsanstalten endnu en Tid, eller ogsaa fordi de ikke vil forlade den eller den gode Ven og Kammerat, som ikke endnu slipper ud før om nogle Uger. Fremdeles hænder det oftere, at Forbrydere, der om Høsten og Vinteren udgaar af Strafanstalterne, saavel som offentlige Fruentimmer, naar deres Helbred er nedbrudt, frivillig indkommer, og alle disse forlade igjen Anstalten om Vaaren, eller naar de ere nogenledes restituerede, for paany at fortsætte sit tilvante Liv. Saadanne kunde umulig blive at optage i Afdelingen for Hjælpeløse; men disse vil efter min Mening fremdeles som hidtil, paa faa Undtagelser nær komme til at udgjøre den største Del af de Individuer, der indkomme frivillig i Mangelsgaarden. Paa et andet Sted i Byen derimod vilde et saadant Asyl for Fruentimmer, hvor Arbeide i Forening med moralsk Undervisning og Paavirkning kunde regelmæssig fremmes, upaatvivelig komme til at bære Frugter. [...]²⁶⁵

I tillegg til å gi verdifulle opplysninger om hvordan arbeidsanstaltens hverdag fungerte og hvordan anstalten klassifiserte sine innsatte, gir teksten ovenfor en mulighet til å se forstanderens vurderinger om hvilke mennesker som oppholdt seg på arbeidsanstalten. Forstander Klouman forteller om hvordan de frivillige arbeiderne hadde andre forhold enn tvangsarbeiderne: De fikk vanlige arbeidsklær, og søndagsklær, de får bedre forpleining, og lov til å forlate arbeidsanstalten på søndagene. Men han forteller også om hvordan *Mangelsgården* ble sett på av byens innbyggere som et avskrekkende sted. Han forteller tydelig at det å oppholde seg på arbeidsanstalten oppfattes som nedverdiggende og at et opphold vil henge ved en person etterpå: ”Han har været paa Mangelsgaarden”²⁶⁶ Det at arbeidsanstalten var en tvangsarbeidsanstalt kommer tydelig frem. Forstander Klouman er tydelig i sin beskrivelse av hvem som var de frivillige arbeiderne. De var de samme personene som tvangsarbeiderne og hadde forskjellige motiv for hvorfor de ønsket å oppholde seg lenger i arbeidsanstalten. Det at oppholdet var frivillig var altså ikke det samme som at personen var en verdig fattig, og/ eller et moralsk menneske.

De frivillige arbeiderne var altså nesten ikke eksisterende innen 1855, og hvis vi ser på mine resultater fra 1850 utgjør de kun 41 innsettelsler av de 510 totale innsettelsene.²⁶⁷ Overgangen fra en frivillig arbeidsanstalt til en tvangsarbeidsanstalt slik Arne Omsted skriver om, var gjennomført. Forstander Klouman etterlater ingen tvil om hva slags folk som

²⁶⁵ Arne Omsted. *Prinds Christian Augusts Minde: En historisk fremstilling*. s 16- 17

²⁶⁶ Arne Omsted. *Prinds Christian Augusts Minde: En historisk fremstilling*. s 16-17

²⁶⁷ Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. Året 1850

oppholdt seg på arbeidsanstalten og hvilke rykte arbeidsanstalten hadde. De frivillige arbeiderne var allerede i en tilstand som ikke etterlot seg noen alternativer annet enn opphold på arbeidsanstalten. Deres muligheter for arbeid var nærmest ikke eksisterende på grunn av det ryktet som innsatte på arbeidsanstalten fikk. Og deres levesett og moral var i følge Klouman allerede slik at de tilhørte en vis type mennesker. Personer som burde tvinges til å arbeide var uverdige fattige. I følge Klouman var de frivillige arbeiderne i anstalten de samme som tvangsarbeiderne, altså også uverdige. Det spilte ingen rolle om de var innsatt under kategorien betleri eller hjelpeløshet, det var kun en type mennesker som oppholdt seg i anstalten.

Internt i arbeidsanstalten

Forstander Klouman hadde altså et syn på de innsatte i arbeidsanstalten. Forholdene innad i arbeidsanstalten må ha vært annerledes enn utenfor, og målene og hensiktene forskjellig. Som forstander hadde Kloumann mange oppgaver, han skulle få anstalten til å gå rundt, holde ro og orden innenfor anstaltens vegger, og forstanderen ble nok påvirket av hva som var hans arbeidsoppgaver. For Klouman var det viktig å ha en anstalt som fungerte, og hans hverdag kretset nok rundt praktiske oppgaver: ordne med bestillinger og økonomi, overse innsettelse og mekle i slagsmål og uroligheter. Han var derfor mer opptatt av å sørge for intern disiplin enn å opprettholde anstaltens opprinnelige formål som frivillig arbeidshus.

Intern kategorisering

Når de innsatte kom til arbeidsanstalten ble de vurdert av de ansatte i arbeidsanstalten, mest sannsynlig forstanderen selv eller hans assistent. De ble de innsatte kategorisert på nytt etter hvilken tilstand de var i. I individlistene fra 1850 står hver person oppført med hvilken tilstand han eller hun innkommer i anstalten med. Tilstanden representerte om personen var arbeidsdyktig eller ikke. Ved å kartlegge tilstanden til personen kunne de vite hva slags arbeid de kunne sette den innsatte til. I arbeidsanstalten fantes det mange forskjellige arbeidsoppgaver fra steinhugging for de sterkeste til drevplukking for de svakeste. Noen av de innsatte var syke og disse kunne sendes til et opphold på sykehuset. Årsaken til denne kategoriseringen var altså rent praktisk, og ikke tilknyttet hensyn til verdig-uverdigg skillet. De innsatte var alle utelukket fra understøttelse av fattigvesenet og derfor altså, uverdige. I tabell seks står det hvilke tilstand de innsatte står oppført med og disse er igjen delt inn i grunnlaget for innsettelsen.

Tabell nr. 6, Tabell over hvilken tilstand de innsatte i arbeidsanstalten var i, fordelt på innsettelsesgrunnlag²⁶⁸

	Arb.før	Syk	Svak	No.arbfør	Affoldig	Fjentet	Vanfør	Fordrukken	Blottet for klær	Sinns forvirret	Ukjent	Total
§45	244	30	10	15	7	5	5	7			10	333
Hjelpeløs	54	10	4	10	1	5	5		2		3	94
§37	19	2	6	2	1	1	2	2		1	1	37
§44	7		7		13	1			4	1	1	34
Eget eller andres forlangende	1							1		1		3
Sinnsyk		1							1	1	1	4
Husvill			1									1
Hjem sendelse	1											1
Løpt fra foster foreldre											1	1
Uleselig										1		1
Total	326	44	28	27	22	12	12	10	7	5	17	510

²⁶⁸ Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. Året 1850

Som tabellen viser var det flest av de innsatte i arbeidsanstalten som ble kategorisert som arbeidsføre. Dette er ingen overraskelse da en forutsetning for å kunne oppholde seg i arbeidsanstalten burde ha vært nettopp at man var arbeidsfør. Den største gruppen arbeidsføre var de som ble innsatt i arbeidsanstalten etter paragraf 45. Dette bygger oppom de tidligere beskrivelsene av de arresterte etter paragraf 45 som umoralske personer uten vilje til å arbeide. Deres evne til å arbeide må ha vært utslagsgivende for at de ble innsatt i arbeidsanstalten.

Den andre store gruppen innsatte er de som ble innsatt som hjelpeløse. Blant dem er det også en overvekt av arbeidsføre. Dette vil si at deres evne til å arbeide ikke var det som kategoriserte dem som hjelpeløse. Men gruppen har også en stor andel vanføre og syke. Kanskje var det slik at de hjelpeløse ikke klarte og konkurrere på arbeidsmarkedet og derfor trengte arbeid som førte dem til arbeidsanstalten? Arbeidet innad i arbeidsanstalten var tilpasset til de innsattes arbeidsevner. En person som derfor ikke var i stand til å konkurrere på arbeidsmarkedet på grunn av alder, vanførhet eller sykелighet, ville i arbeidsanstalten være fullt i stand til å arbeide. Historikeren Keld Mikkelsen skriver i artikkelen: *Københavns Fattigvæsen 1770-1840*, at i arbeidsanstalten kalt Ladegaarden i København ble de fattige inndelt i to avdelinger etter deres arbeidsevne:

1. afdeling bestod således af de mest arbejdsføre fattige, mens 2. afdeling var forebeholdt dels de noget mindre arbejdsduelige og kvalificerede fattige, dels de mindre disciplinerede eller som det anføres, de "dovne". Inndelingen af arbejderne i to afdelinger betingede samtidig de bedre forhold med hensyn til arbejdstid, indtjening og forplejning, som arbejderne i 1. afdeling nød i forhold til arbejderne i 2. afdeling.²⁶⁹

De mer arbeidsføre fattige i avdeling 1 fikk altså fordeler fremfor de svakere, mindre disiplinerte innsatte i avdeling 2. I Ladegaarden i København ser altså arbeidsevnen ut til å ha gitt moralsk gevinst for de innsatte. Det motsatte kommer frem i en sak om økning i antall oppsynsmenn ved arbeidsanstalten, som ble behandlet i et møte kommunestyret den 4. november 1853. Her ble det slått fast at arbeidsanstaltens egentlige arbeidsstokk besto av de personene som ble innsatt etter § 45 i fattigloven. De som ble innsatt på fattigvesenets regning og de som var der dømt for betleri var: «I Reglen [...] svage og affældige folk».²⁷⁰ Personer innsatt etter § 45 var gjerne ansett som umoralske og trengte ekstra oppsyn. Forstanderen burde altså få penger slik at han kunne håndheve orden og disiplin på disse menneskene «paa

²⁶⁹ Keld Mikkelsen. *Københavns Fattigvæsen 1770-1840* s 80

²⁷⁰ *Kristiania Kommunale forhandlinger 1843-1854*. 4.11.1853, sak nr. 5

hvis Fleerhed allerede Straffanstalterne have viist sig uvirksomme».²⁷¹ De mest arbeidsføre i arbeidsanstalten ble altså også sett på som det største ordensproblemet til anstalten og de mest umoralske.

Betlerne ble kategorisert som svake og «affældige». «Affældige» blir i Kalkars ordbok definert som: forfalden eller nederbydeligt.²⁷² Betlerne var altså ofte svært svake og nedbrutt når de kom til arbeidsanstalten. Dette stemmer overens med mine resultater ovenfor, da—som tabellen viser—13 av de 34 innsatte for betleri er kategorisert som «Affældige». Jens Tollefsen Tanum som ble forhørt for tiggerseddelsvindel og betleri ble karakterisert som ”affældig” da han ble innsatt i arbeidsanstalten 1. mars 1850. Det samme ble Helene Torstensdatter som vi husker fikk 12 skilling fra fattigvesenet i Aker, var plaget av gikt og hadde brukket sitt ben. Jens og Helene var altså helt nedbrutt da de kom til arbeidsanstalten. Det står ingenting om Helenes ben i protokollen, og hun er ikke oppgitt som vanfør. Var det på samme måte med Helene som med Dorthea Bergersdatter som også hadde oppgitt at hun var plaget av gikt, men som står oppført som arbeidsfør i protokollen: at politiet ikke trodde på deres fortellinger om sykdom? 80 år gamle Ole Pedersen som hadde en syk kone og hjemmeværende datter, og som selv var sykelig og ikke fikk understøttelse fra fattigvesenet, ble også kategorisert som ”affældig” da han kom til arbeidsanstalten. Skreddersvenden Svend Olsen som også hadde vært soldat og ernærte seg med dagarbeid, ble oppgitt som svakelig ved ankomst til arbeidsanstalten. Den omreisende skomakersvennen Johannes Svendian, ble også oppgitt som svak ved ankomsten. Om, Anne Martine Mikkelsdatter som vi husker fikk 96 skilling i måneden i understøttelse, står det at hun var «svak og blottet for klæder». Så til tross for at Anne Martine fikk mer enn de fleste andre forhørte i understøttelse, hadde hun ikke klær. Det var kun Dorthea og Olavs Andersen av de forhørte betlerne som ble kategorisert som arbeidsføre ved ankomsten til arbeidsanstalten. Olavs utga seg—som vi husker—for å være håndverkssvenn og ble omtalt av politiet som en ofte ørkesløs person. Politiets negative vurdering av ham hang nok sammen med at han var arbeidsfør. Den interne kategoriseringen som ble foretatt på arbeidsanstalten avslører informasjon om de innsatte som vi ikke hadde tidligere. Svært mange av dem vi møtte i politiforhørene i forrige kapittel var svake og nedbrutte da de kom til arbeidsanstalten.

Hele 44 av de innsatte i arbeidsanstalten ble kategorisert som syke ved ankomst til anstalten. Noen av disse ble overført til hospitalet eller det kroniske sykehuset i en periode av

²⁷¹ *Kristiania Kommunale forhandlinger 1843-1854*. 4.11.1853, sak nr. 5

²⁷² Otto Kalkar: *Ordbok over det ældre danske sprog (1300- 1700)*. Affældige

deres opphold på arbeidsanstalten. Andre fikk trolig ingen behandling, men ble satt til det arbeidet de klarte på anstalten. 28 av de innsatte ble definert som svake ved ankomsten og 12 stykker var vanføre, og fem stykker sinnsforvirret. Noen av de syke og sinnsforvirrede ble også overført til dollhusavdelingen ved arbeidsanstalten. Arbeidsanstalten fungerte altså i noen tilfeller som en inngangsport til sykehus- og sinnssykehus opphold. Selv om arbeidsoppgavene på arbeidsanstalten var opprettet slik at selv de svakeste skulle kunne arbeide må mange av de syke, vanføre og sinnsyke ha vært fullstendig ute av stand til å arbeide. Så hvorfor ble disse sendt til arbeidsanstalten? Hvorfor ble de ikke sendt til fattighus, eller sykehus? Det at vi finner så mange som er kategorisert som syke, hjelpeløse og vanføre—ikke bare under innsettelsesgrunnlag, men også under tilstand ved innsettelse, en kategorisering som ikke hadde med verdig-uverdigg skillet å gjøre—forteller at arbeidsanstalten ble brukt som et slags minimumstiltak. Som jeg har sagt tidligere var nok disse personene personer som myndighetene ikke ønsket å hjelpe, men som de ikke kunne la dø av sult. Valget av arbeidsanstalten hang trolig sammen med et ønske om å få disse menneskene vekk fra offentligheten; ute av syne, på en billig og gjennomførbar måte. Arne Omsted skriver at da han tok over som forstander i 1897, hadde anstaltens drift gitt overskudd i mange år.²⁷³ Som Omsted beskriver innledningsvis i kapittelet førte fattigkommisjonen og kommunens overtakelse av arbeidsanstalten til at anstalten ble brukt til svært mange formål som ikke hadde noe med anstaltens opprinnelige formål. Omsted peker her både på dollhuset og på det økte antallet tvangsarbeidere, men gruppen ovenfor må ha vært noen av de som ble puttet inn i arbeidsanstalten bare fordi kommunen, fattigkommisjonen og politiet hadde den til rådighet. Her kommer den siamesiske tvillingen til syne, hvor samme anstalt blir brukt til å både gi en form for omsorg og tvang i ønsket om å være minimalistisk.

Disiplin, arbeid og nedbrytning

Men hvordan var så oppholdet på arbeidsanstalten for de innsatte når de først var ferdig kategorisert? Som vi så i forstander Kloumans brev, fikk de frivillige annen behandling enn de tvangsarbeiderne, men dette avhengte av hvordan de oppførte seg inne i anstalten.²⁷⁴ Innsatte i arbeidsanstalten frivillige eller tvangsarbeidere var alle underlagt intern disiplin og reglement. Brudd på de bestemte reglene for oppførsel kunne straffes med isolasjon. Behovet for større oppsyn i arbeidsanstalten—som vi så ovenfor at ble fremmet under møte i kommunestyret den 4. november 1853—ble begrunnet med «stedfundne Undvigelser» og

²⁷³ Arne Omsted. *Fra mangelsgården til Sing Sing*. s 14

²⁷⁴ Arne Omsted. *Prinds Christian Augusts Minde: En historisk fremstilling*. s 16-17

andre «indtrufne Omstændigheder».²⁷⁵ Det hadde altså skjedd rømninger fra anstalten og kanskje også ubehagelige episoder som slagsmål og liknende. I merknadsfeltet til individlistene til arbeidsanstalten står det noen steder at personen var «absenteret», noen ganger står det også at personen var «absenteret» på et tidspunkt og tilbake kommet på et annet.²⁷⁶ Det er mulig at dette viser til rømninger ved anstalten, men dette står ikke nærmere spesifisert i kilden. I 1853 hadde oppsynet på arbeidsanstalten kun bestått av to oppsynsmenn, to vektere og en portner. Disse personene skulle følge alle de innsatte, hindre rømninger og være med når de var ute i byen for å arbeide og levere mat til fattighusene. Arbeidsanstalten ble ovenfor sammenliknet med byens andre straffeanstalter, og det ble argumentert med at lønnen til oppsynsmennene og vekterne på arbeidsanstalten burde stå i forhold til lønnen til de ansatte vekterne på festningen og tukthuset.²⁷⁷ Disiplinen på arbeidsanstalten ser altså ut til å kunne sammenliknes med den som var på en straffeanstalt, men det blir til stadighet klaget over anstaltens manglende fysiske muligheter til å fungere som en straffeanstalt. Det var ikke nok rom til å isolere innsatte som hadde brutt med den interne disiplinen. Det var heller ikke muligheter til å kategorisere og dele opp de innsatte slik som straffeteorien på denne tiden så ønskelig. Dette bidro trolig til at de som hadde med arbeidsanstalten å gjøre etter hvert ga opp ambisjoner om individualpreventive tiltak. Dette diskuterer jeg nærmere senere i kapittelet. I anstalten var det kun plass til to kategoriseringer: kjønn og i hvilken grad de innsatte var i stand til å arbeide.

Omsted beskriver kritikkverdige forhold da han tok over som forstander i 1897, i boken han skrev lenge etter anstaltens nedleggelse: *Fra Mangelsgården til Sing Sing*. Boken er mer en selvbiografi enn en historisk beretning om arbeidsanstalten, og Omsted forteller historier om sine oppnåelser og reformer ved arbeidsanstalten. En av historiene han forteller er hvordan han kjempet og seiret over veggelusene som det krydde av på anstalten. Omsted skriver:

Da der skulde åpnes utryddelseskrig mot veggelusene i kvinneavdelingen, smilte de gamle og kloke erfarent og sa: «det blir forstanderen snart kjed av, for det er umulig å bli kvitt veggelusa. [...] Slag i slag blev det ene sovelokalet efter det annet behandlet på nøiaktig samme måte. Og dermed var vi kvitt veggedyrene».²⁷⁸

Formålet til Omsted med å fortelle denne historien var å vise hvordan han seiret og klarte å endre de dårlige hygieniske forholdene på arbeidsanstalten. Det historien forteller oss, er at

²⁷⁵ *Kristiania Kommunale forhandlinger 1843-1854*, 4.11.1853, sak nr. 5

²⁷⁶ Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. Året 1850

²⁷⁷ *Kristiania Kommunale forhandlinger 1843-1854*, 4.11.1853, sak nr. 5

²⁷⁸ Arne Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing*. s 16-17

forholdene på arbeidsanstalten må ha vært svært dårlig også i 1850. Med lus, trange og overfylte sovelokaler hvor man jobbet og sov om hverandre. Ovenfor så vi at det er mulig noen av de innsatte rømte fra arbeidsanstalten. Dette er et tegn på at anstalten ikke var et godt sted å være. Et annet tegn er at noen av de personene som ble kategorisert som arbeidsføre da de kom til arbeidsanstalten, etter en stund står oppført i merknadsfeltet som sendt til hospitalet eller det kroniske sykehus. De hadde altså blitt syke av å være på arbeidsanstalten. To av de innsatte som ble kategorisert som arbeidsføre ved ankomst døde på arbeidsanstalten i 1850. Begge var i 40 årene. På arbeidsanstalten utførte man tungt fysisk krevende arbeid og dette blandet med trange lokaler hvor man oppholdt seg med andre svake og syke fattige, og i tillegg kanskje fikk dårlig kosthold, må ha betyd at et opphold på arbeidsanstalten svekket og brøt ned de som oppholdt seg der.

Arbeidsanstaltens moralsk oppdragende funksjon

Marit Slyngstad skriver at da tukthuset skulle bygges i Christiania i 1741, var merkantilismen fremtredende i betenkningene: «Et tukthus ville være et gode for hele nasjonen, det ville vende nasjonen til arbeidsomhet og tvinge unyttige mennesker til selv å fortjene brødet.»²⁷⁹ I tukthuset skulle: «fattige, foreldreløse barn [...] oppfostres av gode kristne mennesker, slik at de kunne bli «gud til Ære, fædernelandet til Nytte»».²⁸⁰ Tukthuset skulle altså ha en klar moralsk gevinst for de som ble innsatt der. De skulle oppdras til å bli bedre mennesker: foreldreløse barn skulle få konfirmasjonsundervisning og de innsatte skulle lære verdien av å arbeide.

Den opprinnelige funksjonen til arbeidsanstalten slik den ble uttalt av Blom ved stiftelsens opprettelse, ser også ut til å ha vært å skaffe arbeid og oppdra de innsatte til å bli bedre mennesker. Et opphold på arbeidsanstalten skulle gi moralsk gevinst. Anstalten skulle gi opplæring i yrker, men også tilby skole og konfirmasjonsundervisning. Arbeidsanstalten var altså bare en fortsettelse av tukthusets opprinnelige funksjon, nå som tukthuset ikke lenger ble sett på som et legitimt sted å putte barn og fattige betlere og løsgjengere. Ovenfor har vi sett at arbeidsanstalten hadde beveget seg fra å være en anstalt med fokus på å tilby frivillige arbeidere arbeid, til å bli en tvangsarbeidsanstalt hovedsakelig dominert av personer innsatt etter paragraf 45 av fattigloven. Var målet for innsettelsen av disse personene i

²⁷⁹ Marit Slyngstad. Ulydighet og straff. s 30

²⁸⁰ Marit Slyngstad. Ulydighet og straff. s 34

arbeidsanstalten fortsatt å oppdra dem til å bli bedre mennesker, som kunne vende tilbake til samfunnet?

Forstander Klouman forteller i erklæringen ovenfor at mange så på arbeidsanstalten bare som et oppbevaringssted for farlige sinnsyke, andre som en korreksjonsanstalt for drukkenbolter og gamle offentlige Fruentimmer.²⁸¹ Sundt kaller arbeidsanstaltens innsatte for byens udskud: «Det er folk, som skydes du af det frie samkvem med andre, og som sættes ind, fordi de ikke må gå løse».²⁸² Han hadde altså lært av samtalen med presten som vi så i forrige kapittel. Hvordan fattigkommisjonen ser på arbeidsanstaltens innsatte kommer frem da presten Bruun i 1852 fremmet et forslag om å ansette en forsanger og religionslærer ved arbeidsanstalten og en ekstra prest ved det kroniske sykehus. Bruun påpeker at en forsanger var helt nødvendig i arbeidsanstalten hvis sangen skulle være til «Opbyggelse og ikke til Latter».²⁸³ Her hadde det kanskje oppstått en situasjon hvor gudstjenesten hadde endt i latter eller hvor presten hadde følt seg latterliggjort. Bruun fortsetter nemlig slik: «Men jeg lærte snart, at der maatte andre Foranstaltninger til, dersom der skal udrettes Noget med Mennesker, hos hvem i Almindelighed Ryggeløshed er parret med den groveste Uvidenhed og den forargeligste Træghed og Frækhed».²⁸⁴ Anstalten trengte derfor en lærer som kunne prate med de innsatte for å få bukt med deres uvitenhet, mente Bruun. Fattigkommisjonen kunne være enig med Bruun om at det trengtes en forsanger til gudstjenesten, men de kunne ikke si seg enig i Bruuns forslag om en religionslærer: «De Individer, der have deres Tilhold i Arbeidsanstalten, ere, som bekjendt, voksne Personer, ofte i en mere eller mindre fremrykket Alder og kun altfor ofte i moralsk Henseende fordærvede».²⁸⁵ Fattigkommisjonen hadde ikke tro på at man ville klare å få tak i en person i besittelse av så mye autoritet at han kunne vekke «Sandsen for de høiere Sandheder»²⁸⁶ hos disse menneskene. Fattigkommisjonen påpekte også at helligdagene og søndagene var de innsattes eneste fridager og det å pålegge de innsatte undervisning på disse dagene ville anses av de innsatte som «en ny og utaalelig Tvang, hvoraf visselig ingen god Frugt vilde avles».²⁸⁷

Presten Bruun høres ikke ut som samme prest som fortalte Sundt og taterguten at arbeidsanstalten var feil sted å innsette noen for konfirmasjon og arbeid i forrige kapittel. Sundt historie forteller mer om den oppfattelsen av arbeidsanstaltens funksjon som

²⁸¹ Arne Omsted. *Prinds Christian Augusts Minde: En historisk fremstilling*. s 16- 17

²⁸² Eilert Sundt. *Om fattigforholdene i Christiania*. s 145

²⁸³ *Kristiania Kommunale forhandlinger 1843-1854*. 28.4.1852, sak nr. 2

²⁸⁴ *Kristiania Kommunale forhandlinger 1843-1854*. 28.4.1852, sak nr. 2

²⁸⁵ *Kristiania Kommunale forhandlinger 1843-1854*. 28.4.1852, sak nr. 2

²⁸⁶ *Kristiania Kommunale forhandlinger 1843-1854*. 28.4.1852, sak nr. 2

²⁸⁷ *Kristiania Kommunale forhandlinger 1843-1854*. 28.4.1852, sak nr. 2

fattigkommisjonen ga uttrykk for. Fattigkommisjonen hadde ikke tro på at å ansette en religionslærer ville kunne ha noen moralsk effekt på de innsatte fordi de var: «fordærvede». Kommisjonen var mer opptatt av å ikke skape uro internt i anstalten ved å oppta de innsattes fritid, enn de var av å gi de innsatte opplæring. Anstalten ser altså ut til å ha hatt en mer uskadeliggjørende effekt enn en rehabiliterende effekt. Det var viktigere og opprettholde ro og orden internt i anstalten, slik at de innsatte kunne oppholde seg her uten for mye uro, rømminger og lignende, enn at hver av de innsatte skulle rehabiliteres slik at han/hun kunne vende tilbake til samfunnet som samfunnsnyttige individer.

Arbeidsanstalten ser altså ut til å ha hatt fokus på en avskrekkende funksjon ikke en individualpreventiv funksjon. Arbeidsanstalten stod dermed i kontrast til Botsfengselet som med sine eneceller sto for det ypperste av individualpreventive tiltak i Norge på denne tiden. Botsfengselet, som var bygget etter filadelfiamodellen, var et enecelle fengsel, der den innsatte kun skulle ha kontakt med fengselsforstanderen og fengselspresten. Besøkene skulle foregå på den innsattes celle og den innsatte skulle også arbeide inne i cellen slik at han under ingen omstendighet ville møte på andre innsatte og påvirkes i umoralsk retning. Botsfengselet var nemlig bygget for å rehabilitere de innsatte og føre dem tilbake til samfunnet som gode borgere. De innsatte i botsfengselet skulle derfor være førstegangsforbrytere eller personer som det var knyttet håp til at kunne rehabiliteres. Anne-Lise Englund har undersøkt de innsatte på botsfengselet i årene 1851-1858, i sin hovedoppgave fra 1979. Hun fant at de fleste innsatte var unge, ugifte og uten forsørgelsesbyrde. De aller fleste var innsatt på grunn av tyveri, noen for falskneri og bedrag, andre for vold eller løssaktighet.²⁸⁸ De innsatte i botsfengselet ble regnet som forbederlige i motsetning til de innsatte i arbeidsanstalten som ikke kunne rehabiliteres.

Saken om religionslæreren fortsatte da presten Bruun svarte på fattigkommisjonens brev. Han påpekte at det ene mennesket neppe var berettiget til å oppgi det andre som redningsløst.²⁸⁹ Han mente at spørsmålet om ansettelse av religionslærer ville bære frukt måtte komme i bakgrunnen for det at man skal kunne si at man har gjort sitt: «lad det end blive nok saa frugtesløst».²⁹⁰ Bruun henviste her til den kristelige plikten. Man hadde som kristen en plikt til å spre kristendommen til alle i samfunnet og man måtte i hvert fall gjøre *sitt* for de vanskeligstilte til tross for at dette ikke ville føre til noen store resultater. Det var vanskelig for kommunen og fattigkommisjonen å motsi denne kristelige nestekjærlighet og

²⁸⁸ Anne-Lise Englund, *Lovovretedene på Botsfengselet i Christiania 1851-1858*. s 104

²⁸⁹ *Kristiania Kommunale forhandlinger 1843-1854*. 28.4.1852, sak nr 2

²⁹⁰ *Kristiania Kommunale forhandlinger 1843-1854*. 28.4.1852, sak nr 2

det ble vedtatt at man skulle ansette en religionslærer som et forsøk i et år. Arbeidsanstalten drev altså med moralsk opplæring, til tross for at de mente dette var meningsløst ovenfor de innsatte i anstalten, som ikke kunne rehabiliteres. Samtidig ser vi også bruk av innsettelse på ubestemt tid, hovedsakelig blant de innsatte for hjelpeløshet. Innsettelse på ubestemt tid var en måte å holde den innsatte i anstalten frem til han viste moralsk forbedring og det dermed var forsvarlig å sende ham ut i samfunnet igjen. Dette viser altså at anstalten fortsatt var tiltenkt å gi moralsk forbedring, men det kan også bety at politiet og fattigkommisjonen brukte anstalten som et oppbevaringssted og ønsket å innsette personer over lang tid. Sundt karakteriserer jo de innsatte i arbeidsanstalten som personer som: ”ikke må gå løse».²⁹¹ Arbeidsanstalten ser ut til å ha mistet sin opprinnelige funksjon som en moralsk oppdragende anstalt til fordel for å bli et rent oppbevaringssted, men enkelt elementer av den opprinnelige funksjonen hang igjen som religionsopplæringen og innsettelsene på ubestemt tid. Anstalten kunne ikke oppfylle de nye idealene om isolasjon som ble oppfylt i Botsfengselet.

Konklusjon

Myndighetene tok i bruk arbeidsanstalten i stor grad. Men denne bruken skyldes ikke, skal man tro utsagnene ovenfor, tiltro til at et opphold på anstalten ville opplære eller forbedre de innsatte. Heller ikke på at anstalten ville bedre personens liv etter oppholdet. Innsettelsene ser i hovedsak ut til å ha vært motivert av et ønske om å kvitte seg med disse menneskene og avskrekke andre fra en uønsket livsførsel. Den store bruken av arbeidsanstalten viser en økt tvangsbruk mot yngre menn og kvinner, hovedsakelig innsatt for brudd på paragraf 45 av fattigloven. Denne paragrafen skjulte som vi har sett innsettelse gjort av politiet på administrativt vedtak, av personer som trolig har vært synlig i det offentlige rom og som politiet har ansett som at førte et mistenksomt levesett. Store deler av de innsatte ble karakterisert som arbeidsføre ved innsettelse i arbeidsanstalten, men arbeidsoppgavene innad i anstalten var tilrettelagt for at selv de svakeste skulle kunne klare å arbeide. De innsatte kan altså—til tross for å ha blitt kategorisert som arbeidsføre—, ikke ha vært i stand til å konkurrere på arbeidsmarkedet. Ovenfor disse menneskene fungerte arbeidsanstalten nærmest som en straffeanstalt, hvor de ble plassert for å avskrekke andre fra liknende livsførsel. Den andre gruppen som ble innsatt i arbeidsanstalten var et stort antall hjelpeløse og syke fattige. For dem fungerte anstalten som et videreformidler av sykehusopphold og som et rent

²⁹¹ Eilert Sundt. *Om fattigforholdene i Christiania*. s 145

oppbevaringssted. Arbeidsanstalten var kommunens minimumstiltak ovenfor de fattige. Anstalten var billig i drift, og de innsatte betalte bokstaveligtalt for sitt eget opphold. Varene som ble produsert av de innsatte ble solgt eller gitt som understøttelse til de verdige fattige i byen. Anstalten ble et effektivt virkemiddel for politiet, som ser ut til å ha brukt anstalten som en måte å uskadeliggjøre for en tidsperiode, mistenkelige og uordentlige personer, som oppholdt seg i det offentlige rom.

Kapittel 6: Konklusjon

1800-tallet betydde befolkningsøkning og store mengder innflyttere til Christiania. Dette førte til en økt mengde arbeidsplasser som ble oppmuntret av endringen og opphevelsen av de tidligere lovverkene som hadde regulert arbeidsmarkedet på 1700-tallet. Konkurransen om arbeid var høyere enn tilgangen på arbeid, og flere havnet i fattigdom. Boligforholdene var vanskelige og flere var bostedsløse i Christiania. Alt dette gjorde at fattigvesenet hadde et økende press på å finne løsninger. En av løsningene var å sørge for at de uverdige fattige ikke fikk understøttelse av fattigvesenet. Fattigdommen skulle reguleres av fattigloven av 1845. Det er denne løsningen og dette lovverket som har blitt diskutert i denne oppgaven.

Hvem kategoriserte

Ifølge fattigloven skulle fattigkommisjonen i hvert fattigdistrikt fordele understøttelse og holde oversikt over antallet fattige i distriktet. Etter en undersøkelse av fattigkommisjonens praksis i 1850 fant jeg at kommisjonen forvaltet mange oppgaver, fra å føre manntall over de fattige og ta beslutninger om fast understøttelse og plassering på byens fattighus til anbefalinger om hvem som burde tildeles legater, hvem som burde ansettes i fattigvesenet og hvor man burde bygge det nye fattighuset. Beslutningene om hvem som burde anbefales til fast understøttelse og hvem som burde få delvis understøttelse, lå hos forstander Stabell. Fattigkommisjonen og forstander Stabells beslutninger om hvem som skulle få understøttelse og hvem som ikke skulle få, definerte i praksis hvem som var de uverdige fattige. Fattigkommisjonen var opptatt av å spare penger, gjennom innkreving av refusjoner og ved å være strenge på understøttelsen til de verdige fattige. Fattigkommisjonen ser altså ut til å ha gitt et minimalt hjelpetilbud til de fattige. Ved å utelukke noen fra understøttelsen og ved å tilby som eneste alternativ innsettelse i arbeidsanstalten fortalte fattigkommisjonen i praksis at personen var uverdig fattighjelp. De kritikkverdige forholdene på fattighusene og den lave understøttelsen som ble gitt, gjorde også i praksis at de som i utgangspunktet hadde blitt kategorisert som verdige fattige, gjennom å gjøre seg skyldig i betleri, ble uverdige fattige.

Ifølge fattigloven skulle politiet ta hånd om de fattige som hørte inn under paragrafene § 44 og § 45, om betlerne, drankerne og de ørkesløse/løsgjengerne, altså de uverdige fattige. Som vi har sett fungerte i praksis politivesenet som en førstestans for de fattige i Christiania, og politiet arresterte også personer som i utgangspunktet tilhørte de verdige

fattige, som hjelpeløse, husville og syke. Politiets handlingsrom var stort, og de kunne iverksette tiltak ovenfor de fattige uten kontakt med høyere rettsinstanser. Politiet hadde altså myndighet til å kategorisere de fattige utover det som sto oppført i lovverket. Politiet arbeidet ut ifra prinsipper om ro og orden og var dermed fokusert på de synlige utslagene av fattigdom og kriminalitet i byen. Hvem politiet arresterte varierte derfor mye fra år til år, og politiets arbeid gir inntrykk av å være styrt av øyeblikkelige behov. Myndigheten til å kategorisere de fattige ser ut til å ha ligget helt nede på hver enkelt politibetjent. Hver enkelt politibetjent må ha hatt mye makt overfor de fattige til å vurdere om personen skulle innsette i arbeidsanstalten eller ikke. Dette systemet førte til økt tvangsbruk overfor de fattige. En tvangsbruk som ble styrt av den ene politibetjents dømmekraft alene, og derfor kunne fungere vilkårlig.

Hvem ble kategorisert som uverdige i praksis

I oppgaven har tre grupper uverdige fattige fremstått i materialet: 1) betlerne, 2) drankerne og løsgjengerne, og 3) de hjelpeløse, syke og husville. De første to gruppene er grupper som var uverdige ifølge fattigloven, den siste gruppen skulle ifølge loven mottatt understøttelse av fattigvesenet.

I kapittel tre ser vi at 53 innsettelse i rådstuearresten ble begrunnet med betleri året 1850. 32 av disse ble forhørt for betleri på Christiania politikammer, og til sammen ble 54 forhør for betleri opptatt på politikammeret i 1850. 24 av disse ble innsatt i arbeidsanstalten, som til sammen hadde 33 innsettelse på grunn av betleri året 1850. Alle innsettelsene for betleri i arbeidsanstalten var basert på politirett- eller høyesterettsdom. Betleriet ble altså slått hard ned på i 1850, og nesten alle sakene førte til innsettelse i arbeidsanstalten. Ambivalensen som Johanne Bergkvist fant for slutten av 1700-tallet, ser ut til å ha blitt erstattet av en mer formalisert saksgang for betlerisakene. Forhørene gjør at vi får mye informasjon om de betleriforhørte i perioden. Andelen av yngre menn som ble forhørt for betleri har økt siden Bergkvist sin periode. De forhørte hadde ofte hel eller delvis arbeidsevne og de fleste var også enslige. Disse faktorene gjorde at den fattige ble oppfattet av myndighetene som uverdig til å få fattigunderstøttelse, mens de i realiteten må ha gjort personene spesielt utsatt ved økonomiske nedgangskonjunkturer og sykdom. Spesielt fremtrer håndverkere i materialet som en gruppe som må sies å ha vært spesielt utsatt i perioden. Mange av de forhørte mottok

understøttelse fra fattigvesenet og hadde ved en tidligere anledning blitt definert som verdig understøttelse, men selve handlingen betleri gjorde dem til uverdige fattige.

Drankerne og løsgjengerne gjemmer seg i materialet helt fram til innsettelse på arbeidsanstalten. I rådstuearresten fremstår de som en gruppe som hovedsakelig ble løslatt etter en dag i arresten, og sjeldent straffet med arbeidsanstalt. I forhørene er de nesten ikke tilstede, og sakene omhandler omstreiferi og mangel på dokumentasjon på arbeidsvirksomhet. Det er først i arbeidsanstalten denne gruppen kommer til syne, som den hyppigst innsatte, og hoved arbeidstokken i arbeidsanstalten. Gruppen består av unge arbeidsføre menn og kvinner som tydelig førte et liv som myndighetene anså som uønsket og umoralsk. Disse menneskene ble innsatt i arbeidsanstalten på administrativt vedtak, uten noen form for rettsikkerhet eller ankemuligheter. Det at hele 333 av innsettelsene i arbeidsanstalten var for brudd på paragraf 45, viser en økt tvangsbruk mot denne gruppen fattige.

Den siste gruppen som fremtrer som uverdige fattige i 1850 er de hjelpeløse, husville og syke fattige som ble arrestert av politiet og som også ble innsatt i stor grad i arbeidsanstalten. Dette var personer som myndighetene ikke ønsket å hjelpe, men som de ikke kunne la dø av sult. De hjelpeløse var mest sannsynlig bostedsløse og synlige i det offentlige rom. De aller fleste av de innsatte for hjelpeløshet ble innsatt på høsten og vinteren.

Fattiglovens bestemmelser om de uverdige i praksis

Som vist ble 60 år gamle Helene Torstensdatter brakt med av fattigvekteren til Christiania politikammer for betleri, den 16. mars 1850. Helene hadde en ukentlig understøttelse av Aker fattigvesen på 12 skilling. Hun oppgav for politiet at hun hadde brukket sitt ben og derfor hadde hatt vanskelig for å ernære seg. Helene ble tatt i betleri da hun betlet ved å stå innenfor døren til kjøpmann Di?reksons butikk.²⁹² Etter forhøret ble Helene innsatt i rådstuearresten, og der ble hun sittende frem til hun ble innsatt i arbeidsanstalten, den 27. mars.²⁹³ Helene ble kategorisert som «affældig» ved innsettelsen i arbeidsanstalten, hun var altså nedbrutt/forfallen.²⁹⁴ Hennes brukne ben ble ikke nevnt i protokollen.

Helenes historie er et eksempel på myndighetenes praksis ovenfor de uverdige fattige i Christiania i 1850. Helene går fra å være kategorisert som verdig fattig av Aker fattigvesen til gjennom handlingen betleri å bli kategorisert som uverdig. Hun ble definert og redefinert

²⁹² Oslo politidistrikt. Forhørsprotokoll nr. 35. s 9

²⁹³ Rådstuearresten, Dagjournal nr. 4. 16.3.1850

²⁹⁴ Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. 28.3.1850

under sin vei gjennom systemet. Hun påsto selv å ha brukket benet og derfor ikke kunne ernære seg ved siden av understøttelsen. Arbeidsplikten forsvant ikke for de understøttede til tross for at det gjerne var deres manglende evne til å arbeide som må ha begrunnet deres understøttelse. Personlige kriser som arbeidsuhell, sykdom og dødsfall i familien fikk store konsekvenser for de fattige og gjorde at de måtte ty til betleri da understøttelsen ikke var stor nok til å leve på alene. Helene er et eksempel på at det er vanskelig å skille mellom de verdige og de uverdige fattige. Systemet fungerte i praksis som en siamesisk tvilling, slik Frode Ulvund beskriver: To hoder som tenker ulikt: omsorg og tvang. Hodene er forbundet og avhengig av hverandre gjennom organene de deler: fattigkommisjonen, politiet og arbeidsanstalten. I kroppen pumpes blodet: de fattige, rundt gjennom organene, i det ene øyeblikket på omsorgens side, i det andre på tvangens. Denne praksisen ble muliggjort av arbeidsanstalten, som ble 1800-tallets svar på fattigdomsproblemet.

I arbeidsanstalten ble personer innsatt både i tvangens og omsorgens navn. De 510 innsettelsene i arbeidsanstalten året 1850 forteller om et klientell av hovedsakelig arbeidsføre unge menn og kvinner som ble innsatt etter paragraf 45 av fattigloven. Denne paragrafen ser ut til å ha fungert som en samleparagraf som gjorde det mulig for politiet å innsette i arbeidsanstalten alt av uønsket levesett og mistenkelig livsførsel. Anstaltens andre klientell var de hjelpeløse og syke. Arbeidsanstalten ble ovenfor dem brukt som et minimumstiltak fordi det var billig og gjennomførbart. Behandlingen av denne gruppen er det som klartest viser hvordan systemet fungerte som den siamesiske tvillingen: omsorg og tvang ble ikke skilt ovenfor disse personene. Her skulle systemet virke avskrekkende og sørge for at hjelpetilbudet var så dårlig at kun de som trengte det for å ikke sulte i hjel søkte om hjelp. Til tross for at arbeidsanstalten hadde som mål å bedre de innsattes moral og å gi yrkesopplæring og god arbeidsetikk til de innsatte, ved opprettelsen, endte anstalten opp som et rent oppbevaringssted for byens uønskede befolkning. Et opphold på arbeidsanstalten kunne være en personlig tragedie for den innsatte og gjøre personen syk og/eller ødelegge muligheten for senere å få arbeid. Anstalten hadde et rykte blant byens befolkning som tyder på at anstalten i stor grad fungerte avskrekkende, og den ga mulighet til å gjennomføre tidens ideal om minimal fattighjelp.

Liberalismens mål om et minimalt og avskrekkende fattigvesen ble altså gjennomført i praksis, men liberalismens tanker om frihet og rettigheter forsvant for de myndighetene kategoriserte som uverdige fattige i tvangen fra arbeidsanstalten. Innsettelsene i arbeidsanstalten viser en økt tvangsbruk mot de fattige i perioden. Arbeidsanstalten ble i

praksis det avskrekkende, minimumstiltaket som kom til uttrykk i Bloms utsagn: «Man kan ikke lade dem døde af Hunger...».²⁹⁵

²⁹⁵ Anne- Lise Seip. *Sosialhjelpstaten blir til*. s 61

Litteratur og kilder

Utrykte kilder

Oslo byarkiv

Fattigvesenet

Aa 0003, Forhandlingsprotokoller for fattigkommisjonen, Forhandlingsprotokoll 11/11 1840 - 30/10 1854

Cd 0002, Sykejournal, Sykejournal 1849-1853

Fa 0001, Politiet, Forhørsprotokoll for hjemstavnsundersøkelser, Fragment av forhørsprotokoll for hjemstavnsundersøkelser, 1843-1844

Fa 0002, Politiet, Brevjournal for politiassistenten for hjemstavnsforhør, 1845-1859

Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde

Individlister, 1843-1847

Individlister, 1848- 1850

Statsarkivet i Oslo

Oslo politidistrikt

Etterforskning, forhør, forhørsprotokoll nr. 28, 25/9 1846 - 8/2 1851,

Arkivenhet/sti: SAO/A-10085/I/Ic/Icb/L0028

Etterforskning, forhør, forhørsprotokoll nr. 29, 6/10 1846 – 3/12 1850,

Arkivenhet/sti: SAO/A-10085/I/Ic/Icb/L0029

Etterforskning, forhør, forhørsprotokoll nr. 30, 3/10 1848 – 31/3 1853,

Arkivenhet/sti: SAO/A-10085/I/Ic/Icb/L0030

Etterforskning, forhør, forhørsprotokoll nr. 31, 10/10 1848 – 28/12 1855,

Arkivenhet/sti: SAO/A-10085/I/Ic/Icb/L0031

Etterforskning, forhør, forhørsprotokoll nr. 32, 3/3 1849 - 29/12 1853

Arkivenhet/sti: SAO/A-10085/I/Ic/Icb/L0032

Etterforskning, forhør, forhørsprotokoll nr. 33, 3/3 1849 – 30/1 1854

Arkivenhet/sti: SAO/A-10085/I/Ic/Icb/L0033

Etterforskning, forhør, forhørsprotokoll nr. 34, 7/2 1850 – 4/7 1854

Arkivenhet/sti: SAO/A-10085/I/Ic/Icb/L0034

Etterforskning, forhør, forhørsprotokoll nr. 35, 26/1 1850 – 12/9 1855

Arkivenhet/sti: SAO/A-10085/I/Ic/Icb/L0035

Etterforskning, forhør, forhørsbilag 1850-1854

Arkivenhet/sti: SAO/A-10085/I/Ic/Icc/L0006

Christiania Rådstuearrest

Dagjournaler, Dagjournal nr 4, 1847-1853, Arkivenhet: SAO/A-10998/D/L0004

Christiania Straffengsel

Straffejournal nr 1, 1843-1857, Arkivenhet/sti: SAO/A-10999/Da/L0001

Trykte kilder

Kommunale Aktstykker, *Kristiania Kommunale forhandlinger 1843-1856*, Oslo byarkiv

Omsted, Arne. Bystyre dokument nr.15. *Prinds Christian Augusts Minde: En historisk fremstilling*. Kristiania: 1911

Femtiaars-beretning om Christiania kommune for årene 1837-1886. J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, Kristiania 1892

Blomberg, Wenche. *Prinds Christian Augusts Minde- historie og visjoner om de fattiges kvartal*. Utgitt av prindsens venner. Trykk: Benjamin Sats og Trykk DA. Oslo 2006

Lover og forordninger

Tukthusanordningen av 1741

«Anordning om Tugthusets Indrettelse i Christiania og de Fattiges Forflegning i Aggershuus Stift» av 2. desember 1741, i Smith. P.H. *Kongelige Forordninger samt andre trykte Anordninger m.m. som frå Aar 1670 til 1814 ere udkomne og vedkomme Kongeriget Norges Lovgivning, i tidsfølgende Orden og udtogsviis udgivne og forsynede med alphabetisk Register. Første Deel, indeholdende Aarene frå 1670 til 1754 inclusive*. Christiania, 1823, s 520-546

Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne 20.9.1845

Faksimileutgave på <http://www.hist.uib.no/krim/fattig/>

Oppslagsverk

Kalkar, Otto. *Ordbog til det ældre danske sprog (1300-1700)*, bind I-IV. København: Thieles Bogtrykkeri, 1886-1892. Også i faksimileutgave på: <http://www.hist.uib.no/kalkar/>

Johannessen, Knut. *Den glemte skriften: Gotisk håndskrift i Norge*. Norge: Universitetsforlaget, 2. opplag, Oslo 2008

Taule, Ragnvald. *Escolas ordbok, bokmål*. Norge: Escola forlag AS. 6. Utgave, 3. Opplag, Oslo 2008

Elektroniske kilder

Robert Kalleberg, (ansvarlig red.): *Fattigvesenets arkiv i UNESCOs dokumentarv-register*. Oslo byarkiv. <http://www.byarkivet.oslo.kommune.no/article219835-961.html>, (besøkt 17.4.13)

Amtmannes femårsberetning. http://www.ssb.no/histstat/nos/st_26b_1846-50.pdf, (besøkt 18.4.13)

Årslønn for tjenestefolk. Kroner. 1850-1920. <http://www.ssb.no/a/histstat/aarbok/tab-2000-09-20-01.html>. (besøkt 12.5.13)

Litteratur

Bergkvist, Johanne. «*en Haard og Dyr Tid*»- *Fattigdom, tigging og løsgjengeri i Christiania 1790-1802*». Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier, Universitetet i Oslo, Høsten 2008

Blomberg, Wenche. *Christiania dollhus-mellom dårekista og asylet*. Rapport til Norges forskningsråd. Institutt for kriminologi og rettssosiologi, Universitetet i Oslo, november 2005.

Bjørklund, Oddvar. *Marcus Thrane : sosialistleder i et u-land*. Oslo: Tiden, 1970

Daae, Anders. *Tugthuset og Arbejdshuse i Kristiania 1733-1814*. Særtryk af Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen og Praktisk Strafferet. Kjøbenhavn: Nilsen & Lydiche: 115-172, 1908

Dyrvik, Ståle. "Avgjerdsprosessen og aktørane bak det offentlege fattigstellet i Norge 1720-1760". I *Oppdaginga av fattigdommen: Sosial lovgivning i Norden på 1700-talet*, redigert av Ståle Dyrvik. Norge: Universitetsforlaget, Oslo 1983

Englund, Anne-Lise. *Lovovertredere på Botsfengselet i Christiania 1851-1858: En sosialhistorisk undersøkelse*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, Høsten 1979

Finstad, Liv. "Byens voktere før og nå. Del 1". I *Kriminologiske byvandringar*, redigert av Kristian Andenæs, Turid Eikvam og Per Jørgen Ystehede. s 79-93. Oslo: Novus Forlag, 2012

Flakstad, Gunnar R. *Begynnelsen til et offentlig fattigstell. Akershus stiftsanordning 1741-1801*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1967

Foucault, Michel. *Galskapens historie, i opplysningens tidsalder*. Oversettelse ved Fredrik Engelstad og Erik Falkum. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1991

Hervig, Wenche Grove. *Sysselsettings-, pensjonerings- og forsorgspolitik ved nedleggelsen av sølvverket i 1805*. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo, våren 1991

Hufton, Olwen. *The poor in eighteenth century France 1750-1789*. London: Oxford at Clarendon Press, 1974.

Midrè, Georges. *Bot, bedring eller brød? Om bedømming og behandling av sosial nød fra reformasjonen til velferdsstaten*. Oslo: Universitetsforlaget, 1995

Mikkelsen, Keld. «Københavns Fattigvæsen 1770-1840». I *Patrioter og fattigfolk: fattigvæsenet i København ca.1500-1850*, redigert av Peter Henningsen. s. 57-141. Danmark: Københavns Stadsarkiv og Københavns Kommune, 2005

Myhre, Jan Eivind. *Oslo Bys historie bind 3: hovedstaden Christiania fra 1814 til 1900*. Oslo: J.W.Capplens Forlag A.S, 1990

Pryser, Tore. *Gesellar, rebellar og svarmarar: Om "farlege folk" kring 1850*. Oslo: Det Norske Samlaget, 1982

Pryser, Tore. «Kristiania- baker på 1800-tallet. Et sosialhistorisk eksempel» i *Mennesker i Kristiania: sosialhistorisk søkelys på 1800-tallet*, redigert av Jan E. Myhre og Jan S. Østberg. s 26-48. Norge: Universitetsforlaget, 1979

Schanning, Espen. *Menneskelaboratoriet: Botsfengselets historie*. Norge: Scandinavian Academic Press/Spartacus Forlag, 2007

Schiøtz, Aina. «Prostitusjon og samfunn i 1870- og 1880-årenes Kristiania» i *Mennesker i Kristiania: sosialhistorisk søkelys på 1800-tallet*, redigert av Jan E. Myhre og Jan S. Østberg. s 71-90. Norge: Universitetsforlaget, 1979

Seip, Anne-Lise. *Aschehougs Norges historie, bind 8: Nasjonen bygges 1830-1870*. Oslo: Aschehoug, 2005

Seip, Anne-Lise. *Sosialhjelpstaten blir til: Norsk sosialpolitikk 1740-1920*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1984

Slyngstad, Marit. *Ulydighet og straff: intensjoner og praksis i statsmaktens bekjempelse av fattigdomsproblemet. En undersøkelse med utgangspunkt I tukthusforordningen av 2.desember 1741 og de innsatte lemmer ved Christiania tugthus i perioden 1741-63*. Tingbokprosjektet, Oslo, 1994

Sundt, Eilert. «Om fattigforholdene i Christiania» i serien *Eilert Sundt, verker i utvalg 11: Om fattigforholdene i Christiania*, redigert av H.O.Christophersen, Nils Christie, og Kaare Petersen. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1978

Ulvund, Frode. «*Byens Udskud*»? Ein studie av karrierar som innsett i tvangsarbeids -og straffanstalter i Bergen ca 1850-75. Avhandling for graden dr. philos. Universitetet i Bergen, 2002

Ulvund, Frode. «Dei farlege fattige- Fattigdom som avvik i Noreg ca. 1840-1940». I *Fattigfolk i Bergens stift 1755-2005*, redigert av Yngve Nedrebø. s. 37-69. Førde: Selja Forlag, 2005

Valen-Senstad, Fartein. *For lov og rett i 200 år, Oslo politis historie*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1953

Vedlegg

Vedlegg nr. 1: Lov angaaende fattigvæsenet i Kjøbstæderne

Det er bleven forelagt det nu forsamlede ordentlige Storthings Beslutning af 13de September dette år, saalydende:

Første Capitel. Om de Personer, der ere Gjenstand for Fattigforsørgelse.

1. De Personer, der erkjendes ikke at besidde det Nødtørftige til Livsophold og ikke at kunne erhverve det, saasom Gamle, vanføre, Syke, Vanvittige, foreldreløse Børn skulle ved Fattigvæsenets Foranstaltning erholde den fornødne Bistand, og Uconfirmerede tillige Opdragelse og Underviisning.
2. Til saadan Forsørgelse antages ikke Nogen, hvis Æktefelle, Foreldre eller ægte Børn erkjendes at have Evne til at yde samme. Med hensyn til Fædres Forpligtelse til at bidrage til uægte Børns Underholdning forholdes efter de derom gjældene Forskrifter.
3. Tyende forsørges i Sygdomstilfælde af Huusbonden, indtil de efter Opsigelse eller af anden lovlig Aarsag træde ud af deres Tjenesteforhold; dog ophører denne Huusbondens Forpligtelse, naar Sygdommen varer længre end 4 Uger.
4. Hvor Vedkommendes Kaar dertil maatte give Anledning, skal det være Fattigcommissionen overladt enten at indskrænke eller aldeles at ophæve den i paragraf 2 og 3 paabudne Forførgelsespligt (forsørgelsespligt?). Opfyldes ikke denne, overtager Fattigvæsenet Omsorgen for Angjældende, efter Omstændighederne mod Erstatning hos Vedkommende.

Andet Capitel. Om fattigvæsens: Districter og deres indbyrdes Forhold.

5. Ethvert District, der efter Lovgivningen skal have eget Formandskab, udgjør i Almindelighed et Fattigvæsens District. hvor for Tiden enten et Fattigvæsens District indbefatter flere FormanskabsDistricter, eller et FormanskabsDistrict flere FattigvæsensDistricter, vedbliver Saadant, indtil anderledes af vedkommende Communebestyrelse med Kongelig Approbation besluttet. Med Kongelig Approbation kunne flere Fattigvæsens Districter forenes til eet, og ligeledes eet FormanskabsDistrict deles i flere Fattigvæsens Districter. At et FormanskabsDistrict saaledes er deelt eller deles, skal med Undtagelse af de i p19 omhandlede Tilfælde, ikke have nogen Indflydelse paa hjemstavnsretten i Forhold til andre Fattigvæsens Districter. Fremmede Communer holde sig i ethvert Tilfælde til FormanskabsDistrictet, hvor dette i Fattigvæsenets Anliggender er deelt. Fattige, der have erhvervet Hjemstavsret i det hele FormanskabsDistrict, men ikke i noget enkelt af dettes FattigvæsensDistricter, forsørges af FormanskabsDistricter, saafremt ingen anden Regel Districtene imellem er eller vorder vedtaget.
6. Enhver her i Landet sig opholdende indfødt eller naturaliseret Person har i Almindelighed Hjemstavnsret i et af Rigets FattigvæsensDistricter, d.e. Ret til i Trangstilfælde at erholde Understøttelse af dette Districts fattigvæsen.
7. Hjemstavnsretten er enten oprindelig eller erhvervet.
8. Oprindelig Hjemstavnsret have indfødte i det District, i hvilket Moderen (cfr. p11) ved deres Fødsel havde hjemstavnsret, og Naturaliserede i det District, i hvilket de ved udstedelsen af Dokumentet om deres Naturalisation havde fast Opholdssted.
9. Saavel Udlændinge som Indfødte erhverve hjemstavnsret i et District ved efter det fyldte 15de aar at have i 3 paa hinanden følgende aar havt stadigt Ophold i samme. Senere erhvervet Hjemstavnsret ophæver enhver tidligere saavel oprindelig som erhvervet. Den hjemstavnsret, Nogen har ved det fyldte 63de Aar, beholder han for sin øvrige levetid.
10. Tiden, i hvilken hjemstavnsrett erhverves, der for Indflyttede begynder fra den Dag, de tage stadigt Ophold i et FattigvæsensDistrict, beregnes altid til den Dag da de a) enten fraflytte dette District, b) eller søge om Understøttelse af districtets fattigvæsen, c) eller gjøre sig skyldige i Betleri.

11. Hustruen har, saalænge Manden lever og Ægteskapet mellem dem ikke er aldeles opløst, dennes hjemstavnsret, hvilken hun ogsaa efter Mandens Død eller Ægteskapets Ophevelse beholder, indtil hun selv erhverver ny. Ægtefødte Børn have, saalænge ikke selvstændig hjemstavnsret er erhvervet (p 9), Faderens, hvis denne lever, men hvvsi han er død, og Moderen lever, hennes. Døe begge forældre, beholder Barnet den hjemstavnsret, det havde ved den længstlevende af Foreldrenes Død. Paa samme Maade have uægte Børn Moderens hjemstavnsret.

12. Sømænd og andre Personer, der befinde sig på reiser, nationale Militaire, der udkommanderes, samt Personer, der holdes i Varetægtsarrest eller Straffeanstalt, eller at andre Grunde midlertidig ere fraværende, ansees desuagtet at have opholdt sig der, hvor de sist havde deres Bopæl.

13. Hvervede Militaire eller Fæstningsbetjente forsørges i Trangstilfælde tilligemed Hustruer og Børn af vedkommende Militairetat, naar Trangen indtræder under Tjenestetiden, og vedvarer i dette Tilfælde denne Forsørgelsespligt ogsaa efter Tjenestetidens Ophør, dog, om det paafordres, ved Stedets almindelige FattigvæsensDistrict til Last efter de i dette Capitel indeholdte bestemmelser, saaledes at Tjenestetiden ansees som stadigt Ophold (p9).

14. Ved bestemmelsen at Vanvittiges hjemstavnsrett tages den Tid, hvori deres Sindsygdighed har vedvaret, ikke i Betragtning.

15. Saalænge Nogen nyder Understøttelse af et FattigvæsensDistrict, kan han ikke erhverve hjemstavnsret i et andet.

16. Befindes Nogen, der ikke har hjemstavnsret i det FattigvæsensDistrict hvor han opholder sig, trængende til Understøttelse udredes denne foreløbig af dette District. De fornødne Oplysninger om Angjældendes hjemstavn bør snarest mulig søges tilveiebragte, og oversendes inden 14 Dage, efterat de ere erhvervede, til den Fattigbestyrelse, Førsørgelsen antages at vedkomme. For de efter Udløbet af dette Tidsrum, og indtil Oversendelsen skeer, forskudte Omkostninger, tabes Ret til Erstatning hos Andre end den eller dem, hvem det maatte være at tilregne, at Anmeldelsen ikke tilrette Tid er foregaaen. Den Fattigbestyrelse, som Oplysningerne ere tilstillede, har snarest mulig at afgive Erklæring angaaende disse samt at foranstalte det videre Fornødne. I Tilfælde af Forsømmelse heraf bør de derved forvoldte Udgifter bæres af det Fattigdistrict, hvor Forsømmelsen er begaaet, imot Regres til Vedkommende. Alle Udgifter til den Fattiges Understøttelse og, i Tilfælde, Begravelsesomkostninger godtgjøres, naar foranførte Regler ere iagttagne, og forsaavidt Angjældende i 1 Aar eller derover har opholdt sig i det District, hvor Understøttelsen ydes, med tre Fjerdedele af Hjemstavnsdistrictet. Naar antagelig Vished haves for, hvor hjemstavnen er, kan Angjældende sendes derhen, saafremt hans Trang til Understøttelse ikke blot er temporair, og hans helbredforfatning tillader det. Forsaavidt Hjemsendelse skal finde Sted, og denne ei kan foregaae paa anden og mindre bekostelig Maade, foranstaltes den af vedkommende Politi, i Almindelighed dog uden personligt Følge af nogen ved Samme Ansæt og saaledes at Skyds kun benyttes, hvor Nødvendighed kræver det. De hermed forbunde Omkostninger (Angjældendes Undeholdning paa Reisen derunder indbefattet) udredes af hjemstavnsdistrictet. Omkostningene ved trængende og i Udlandet forulykkede Sømænds hjemsendelse udredes af Statscassen.

17. Overenskomster om at hindre Indflytning fra andre Districter ere ugyldige.

18. Enhver, der indflytter i et FattigvæsensDistrict, skal, forsaavidt Saadant af Fattigbestyrelsen fordres, inden en af denne fastsat Tid tilveiebringe fra Sognepræsten i det District, han fraflytter, for sig og, hvis flytningen skeer med Familie, tillige for samtlige Familielemmer an Attest, der meddeles uden Betaling, og som skal indeholde de Udflyttes Navne, Alder, Fødested, hvorlænge de have opholdt sig i Districtet, og hvis de ere fødte udenfor det District, hvori Moderen ved deres Fødsel havde hjemstavnsrett, da tillige dette (p8). For hver Dag, som forløber efter den givne Frist, uden at Attesten afleveres til fattigbestyrelsen, forfalder den Indflyttede i en Mulct af 12 Skilling, indtil Beløbet er steget til 2 Speciedaler. Er Attesten da ikke fremskaffet, blive de fornødne Oplysninger paa den Angjældendes Bekostning ved Fattigbestyrelsens Foranstaltning at tilveiebringe. Det paaligger den, hos hvem en Indflyttet tager Bopæl, inden 48 Timer at anmelde Saadant for Politimesteren, som herom igjen meddeler Fattigbestyrelsen Underretning. Fordømmes denne Anmeldelse, saa bødes 12 skilling for hver Dag, indtil Boden er opløbet til 2 Speciedaler.

19 a) Ethvert Bergværk danner et særskilt FattigvæsensDistrict.

b) Hjemstavnsret i et saadant District erhverves i Almindelighed ikke ved Ophold inden det Territorium, der hører til Værket, men ved Arbeide i dettes Tjeneste, i Overenstemmelse med Lov angaaende Bergværksdriften af

14de Juli 1842 p61. Personer der paa Værket eller paa det Sammes Fattigvæsen efter Litr. f. Henhørende Jordegods ere i Værkseierens, hans Betjentes eller Arbeidernes private Tjeneste, erhverve hjemstavnetsret i Bergværksdistrictet paa den i denne Lov Almindelighed foreskrevne Maade.

c. Oprindelig hjemstavnetsret i et saadant District har den, hvis Moder ved hans Fødsel havde hjemstavnetsrett i Districtet.

d. Hjemstavnetsret i et Værksdistrict, der erhverves i den sædvanlige Tid, tabes først, naar en ny er erhvervet.

e. Med hensyn til Arbeidere, der komme til Stade i Værkes Tjeneste, forholdes efter lov af 14de Juli 1842 p62.

f. Er noget Værket tilhørende Jordegods kun for en Deel taget i Brug af Værkseieren eller uddeelt til Værkets Betjente eller Arbeidere, hører det, forsaavidt saadan Brug eller Uddelig ikke finder Sted, under Districtets Fattigvæsen, i hvilket det er beliggende.

g. Forøvrigt gjælde de Bestemmelser angaaende Fattigvæsenet ved Bergværkene, Loven af 14de Juli 1842 indeholder. I Lighed med Bergværkene kunne ogsaa andre Brug af større Omfang danne særskilte Fattigvæsenes Districter, naar der til deres Oprettelse og Organisation erholdes Kongelig Tilladelse.

20. Forsaavidt som Erhvervelse af hjemstavnetsret er paabegynt, men ikke fulendt, før denne lovs Bekjendtgjørelse, bliver Tidrummet for dens Fuldendelse at bestemme efter p 9.

Tredje Capitel. Om Fattigvæsenets Bestyrelse.

21. I enhver Kjøpstad bestyres Fattigvæsenet af en commission, bestaaende af en Magistratsperson som Ordfører, Sognepresten, eller hvor der er flere, een af disse, og saa mange Medlemmer, som Formænd og Representanter bestemmer. Hvor Magistraten bestaaer af flere Medlemmer, bestemmes det af Kongen, hvem der har at tiltræde Fattigcommissionen, og lignende Bestemelse afgives med hensyn til Sognepræsterne af biskoppen. De øvrige Medlemmer vælges af Formænd og Repræsentanter i eller udenfor deres egen Midte blandt de i Kjøbstaden bosatte Mænd med Undtagelse af Overøvrighedspersoner. Iøvrigt gjælde med hensyn til de valgte Medlemmer de i Lov om Formandskaber af 14de Januar 1837 angaaende Formændenes functionstid, Udtrædelse og gjenvalg foreskrevne regler. I Ordførerens Forfald vælger Commissionen af sine Medlemmer til midlertidig Ordfører.

22. Ethvert Fattigvæsenes District indeies i saamange Underdistricter og disse i saamange Roder, som Fattigcommissionen anseer hensigtsmæssigt. Af Magistrat og Formænd udnævnes blandt Fattigdistrictets Indvaanere for hvert Underdistrict en Fattigtilsynsmand og for hver Rode en Fattigrodemester. Saavel Tilsynsmænd som Rodemesterne vedblive som saadanne i 4 Aar, og kunne imod deres Villie ikke vælges paany før efter ligesaa lang Tids Forløb. Ingen er forpligtet til at udføre noget af disse Ombud efter at have fyldt det 60de Aar.

23. Fattigcommissionen fastsætter selv Antallet af dens ordentlige aarlige Møder, samt Tiden, naar og Stedet, hvor disse skulle afholdes, hvorom Bekjendtgjørelse skjeer 8 Dage forud paa den for ethvert Sted sædvanlige Maade. Overordentlige Møder kunne foruden af den samlede Commission tillige af Sammes Ordfører bevirkes afholdte.

24. Samtlige Commissionens Medlemmer saavel som Tilsynsmændene og Rodemesterne, saa ofte de tilkaldes, samt andre af Fattigvæsenets Districtets Invaanere, der af Ordføreren i bestemt opgaven Hensigt tilsiges, ere forpligtede til at afgive Møde i Fattigcommissionen under Mulct af 1 Speciedaler, medmindre der opgives Forfald, som af Commissionen erkjendes gyldigt.

25. Ingen gyldig Beslutning kan tages af Fattigcommissionen, medmindre over det halve Antal af dens Medlemmer ere tilstede og afgive Stemme i Sagen. Beslutningerne tages ved Stemme fleerhed. I Tilfælde af, at Stemmerne ere lige delte, gjør Ordførerens Stemme Udslaget.

26. Enhver Fattigcommission skal have følgende af Amtmanden autoriserede Protokoller, for hvis Førelse Commissionens Ordfører har at sørge: a) en Forhandlingsprotocol, der ved hvert Mødes Slutning underskrives af samtlige tilstedeværende Medlemmer; b) en Journal, hvori alle indkomne Sager extractvis indføres; c) en Copibog for afgaaende Breve m.B. ; d) forsaavidt Commissionen finder det nødvendigt, en Mandtalsprotocoll over Fattiglemmerne, hvori tillige disses Afgang og Tilgang indføres.

27. Det paaligger Fattigcommissionen i Almindelighed at bestyre Fattigvæsenets Andliggende, og deriblandt navnlig:

a) inden Juli Maanedes Udgang hvert Aar at udarbejde og tilstille Magistraten et Overslag over Fattigcassens Indtægt og Udgift for det følgende Aar, beregnet fra 1ste Januar til næste 31te December, ledsaget af de fornødne Oplysninger samt Forslag til den Fattigskat, der for samme Aar antages at burde udredes. forslaget har

Magistraten i Forening med Formandskabet at tage under Overveielse, forsaavidt Bevilgelsen af Commuens Bidrag som Fattigskat angaaer. Dersom Magistrat og Formanskab ikke blive enige med Fattigcomissionen om Fattigskattens Størrelse, bliver denne i et Møde af Formænd Representanter ved Stemme flerhed endelig at fastsætte;

b) at fatte beslutning om hvilke Personer der skulle antages til Forsørgelse, og hvorledes Understøttelsen skal meddeles, samt forøvrigt tage under Overveielse og Afgjørelse de Forslag, der maatte blive fremsatte til Fattigvæsenets Tarv;

c) at drage Omsorg for enten gjennem sine egne Medlemmer, Tilsynsmændene, Rodemæsterne eller en antagen Fattigforstander (p30), at de med hensyn til Fattigforsørgelsen fattede Beslutninger fulbyrdes. Ligeledes har den at drage Omsorg for, at de Capitaler, Fattigvæsenet maatte eie, sikkert og gjøres frugtbringende, samt at dets Eiendomme tilbørlig vedligeholdes og benyttes.

28. De Forretninger, som det efter Fattigcomissionens nærmere Anviisning paaligger Tilsynsmændene at udføre, ere fornemmelig:

a) at holde nøiagtig Mandtal over samtlige til Forsørgelse antagne Fattige i Underdistrictet;

b) at føre Tilsyn med de Fattige og gjøre sig bekendte med deres Stilling, Trang og Vandel;

c) at gjøre Forslag til Fattigcomissionen om de Personer, der bør optages til Forsørgelse, og Maaden, hvorpaa Understøttelsen hensigtsmæssigst meddeles, samt ligeledes om de Fattiglemmer, der formedelst forandrede Kaar eller af anden Aarsag bør udgaae af Forsørgelsen, eller hvis Understøttelse bør nedsættes, forøges eller forandres;

d) at føre Tilsyn med, at saavel de udsatte Børn, som de, der ere hjemme hos Forældre, der nyde Fattigunderstøttelse, holdes til Skolegang, nyde tilbørlig Forpleining og Opdragelse, og saavidt gjørligt anbringes i haandværkslære eller anden Tjeneste;

e) med Ordførerens Samtykke at meddele midlertidig Understøttelse i saadanne Tilfælde, hvor hjælpen ikke kan udsættes, indtil den samlede Fattigcomission kan fatte Bestlutning derom. For Rodemæsterens Vedkommende bestemmer Fattigcomissionen ved Instrur, hvad der af de anførte Forretninger bliver dem at overdrage, samt hvad de forøvrigt i Fattigvæsenets Anliggender have at iagttage.

29. For Tilsidesættelse af de ved denne Lov paalagte Pligter kunne Tilsynsmændene og Rodemæsterne af Fattigcomissionen ilægges en Mulct af 1/2 til 5 Speciedaler.

30. Naar Fattigcomissionen anseer det nødvendigt til Fattigvæsenets hensigtsmæssige Bestyrelse, ansættes een eller flere Fattigforstandere. Om og hvorledes en saadan Post skal lønnes, afgjøres paa den i Loven om Formandskaber bestemte Maade. Er Fattigforstanderen lønnet, vælges Forstanderen af Fattigcomissionen; men i modsat Fald bæsættes Posten paa den for borgerlige Ombud i Almindelighed anordnede Maade. I begge Tilfælde gar Forstanderen at udføre de Foretninger med hensyn til Fattigforsørgelsen, som Fattigcomissionen ved Instrur paalægger ham. Om og til hvilke Forretninger Tilsynsmænd blive at udnævne, hvor der er ansat lønnet Fattigforstander, bestemmes af Fattigcomissionen.

31. I de Kjøbstæder, hvor det ikke ved lovgyldige Bestemmelser paaligger nogen Embeds eller Bestillingsmand at oppebære Fattigcassens Indtægter og derover at holde Regnskab, bestemmes ved Beslutning af Formænd og Repræsentanter, om en lønnet Casser for fattigvæsenet skal ansættes, hvor stor hans Løn skal være, samt hvilken Sikkerhed han har at stille, og udnævnes i saa tilfælde Casseren af Fattigcomissionen der tillige kan affkedige ham. Hvor intet af disse to Tilfælde finder Sted, udføres Cassererforretningerne af en dertil paa sædvanlig Maade udnævnt Ombudsmand.

32. Med Fattigvæsenets Bestyrelse ved Bergværkene forholdes efter lov af 14de juli 1842 p63.

Fjerde Capitel. Om Forsørgelsesmaaden

33. Det er i Almindelighed overladt enhver Fattigcomission at bestemme den Forsørgelsesmaade, der paa ethvert Sted bliver at anvende efter de Fattiges Trang og Stilling samt andre forhaandenværende omstændigheder.

34. Med hensyn til Understøttelsens Omfang og Maade inddeles de Fattige i trede Classer: 1) til første Classe henføres alle de, der formedelst Alderdom, Sygdom, Legems eller Forstands Feil eller andre lignende Aarsager Intet kunne erhverve til deres Underholdning; 2) til anden Classe høre fattige Børn, der enten ere forældreløse eller ikke kunne betroes deres Forældre til Opfostring eller Opdragelse, formedelst disses Sæders, forstands eller Beskaffenhed; 3) til tredje Classe henhøre de, dervel kunne erhverve noget, men ikke tilstrækkeligt til deres egen eller Familiens nødtørstige Underholdning.

35. De fattige af første Classe forsynes af Fattigvæsenet med det Fornødne enten innatura eller ved Pengebidrag.

36. De til anden Classe henhørende Børn besørges, forsaavidt Alder, Helbredstilstand og Omstændighederne forøvrigt tillade det, bortsæstede enten i haandværkslære eller i anden Tjeneste til skikkelige huusbønder. Hvor saadan Forsørgelse ikke kan anvendes, udsættes de til Opfostring og Opdragelse paa den Maade, som Fattigcommissionen anseer hensigtsmæssig og betryggende. De, til hvem Omsorgen for saadanne Børn er anbetroet, have til de Tider og paa den Maade, Fattigcommissionen bestemmer, at godtgjøre, at disse erholde tilbørlig Undervisning.

37. De til tredje Classe henhørende understøttes med det fornødne Tilskud til deres nødtørstige Underholdning. Understøttelsen bør saavidt mulig skee i Naturalbidrag, og kan, hvor det ansees hensigtsmæssigt ydes som Betaling for Arbeide, enten i Fattigarbeidshuse eller paa anden Maade efter Fattigcommissionens Foranstaltning.

38. Afdøde Fattiglemmer begraves for Fattigcassens Regning uden Udgift til Kirken og dens Betjente.

Femte Capitel. Om tvangsarbeidshuse samt om Redningsanstalter for vanartede Børn

39. Enkelte Communer eller flere i Fælledskab kunne paa de i dette Capitel anførte Betingelser oprette Tvangsarbeidshuse til Opdragelse af de i p 44 og 45 nævnte Personer, samt Redningsanstalter for vanartede Børn.

40. Førend saadanne Tvangsarbeidshuse eller Redningsanstalter oprettes, maa der paa den Maade, som af Kongen nærmere bestemmes, erhverves Stadfæstelse paa en for samme udkastet Plan), der indeholder:

- a) Regler for Indretningens Organisation og Bestyrelse, samt Controllen dermed;
- b) Angivelse af de Midler, hvorved den skal begrundes og vedligeholdes,--og
- c) Maaden, hvorpaa de i Indretningen optagne Lemmer skulle behandles og beskæftiges.

41. Saavel i Arbeidshusene som Redningsanstaltene afsondres Lemmene efter Kjøen, og den qvindelige Afdeling stilles under umiddelbart qvindeligt Opsyn. Arbeidstiden maa ikke udstækkes over 12 Timer daglig.

42. For Dovenskab, Opsætsighed mod Foresatte, Kivagtighed, Forvanskning af Arbeidsmaterialier eller andre Forseelser imod god Orden og sædlighed er Bestyrelsen berettiget til at anvende Correctionsstraffe, bestaaende af Fængsel paa Vand og Brød indtil 5 Dage eller i mørk Celle indtil 3 Dage. Forøvrigt staae Lemmerne under almindelig Huustugt.

Sjette Capitel. Om Betleri og Fattigvæsenets Politi

43. For Betleri ansees det, naar Nogen ved Ord eller Gebærder eller ved at fremvise legemlige Bræk anholder om Almisser.

44. De, som gjøre sig skyldige i Betleri, kunne, hvor Tvangsarbeidshuse have, og naar Omstændighederne forøvrigt tillade det, inddømmes i disse, første Gang i 2 maaneder, anden Gang i 4 maaneder, og saaledes for hver Gang, de gjøre sig skyldige i Betleri, med et Tillæg af 2 Maaneder indtil 1 Aar. Hvor saadan Inddømmelse i Arbeidshuse ikke kan finde Sted, straffes de med Fængsel paa Vand og Brød, første Gang 3-7 Dage, anden Gang i 5-10 Dage, og siden for hver Gang i 8-15 Dage. Betlere, som vandre om fra Sted til Sted i Flok og Følge, belægges for Betleri med den dobbelte af den i denne paragraf fastsatte Straf. Tvangsarbeidshuse kunne ikke anvendes til Inddømmelse af Betlere, medmindre Samtykke dertil erhverves af vedkommende Bestyrelse. Efter Overenskomst med denne kunne ogsaa Betlere fra fremmede Districter inddømmes i Arbeidshuset. Sager angaaende Betleri paakjendes ved Politiret.

45. I de foregaaende paragraf omhandlede Tvangsarbeidshuse kunne med Bestyrelsens Samtykke ved Politiets Foranstaltning indsættes saadanne Personer, der ere hengivne til Ørkesløshed eller Drukkenskab og ikke kunne lovlig ernære sig. Ingen Saadanne Personer kunne af Politiet indsættes paa længre Tid end 6 Maaneder; hvorhos det tillige er overladt til Arbeidshusets Bestyrelse at løslade dem før den Bestemte Tid, naar de enten godtgjøre, at Adgang til lovlig Næringsvei er aabnet for dem, eller Bestyrelsen finder, at deres Opførsel giver grundet Haab om Forbedring. Forsaavidt som Løsgjængere ikke ifølge forestaaende Bestemmelser indsættes i Tvangsarbeidshuse, blive de efter Tiltale ved Politiret at straffe med Fængsel, Hvorimod alle ældre Bestemmelser om Straf for Løsgjængeri og Rettergangsmaaden i Sager desangaaende bortfalde.

46. I Tvangsarbeidshuse kan Ingen indsættes, der er under 15 Aar.

47. Befale eller tillade Forældre, Bedsteforældre eller Pleieforældre deres Børn under 15 Aar at Betle, blive hine, men ikke disse, at straffe for Betleri med fængsel på Vand og Brød efter de foregaande Regler.

48. Drengbørn mellem 10 og 15 Aar samt Pigebørn mellem 10 og 12 Aar, der mod deres Foresattes Vidende og Villie gjøre sig skyldige i Betleri, straffes, naar Advarsel forgjæves er anvendt, med Riis. Ligeledes bliver den almindelige Straf af Fængsel paa Vand og Brød uanvendelig paa Pigebørn i en Alder af 12 til 15 Aar, hvilke istedet skulle idømmes Fængsel paa sædvanlig Fangekost fra 4 til 8 Dage.

49. I Redningsanstalter (p39) kunne efter vedkommende Fattigcommissions Foranstaltning indsættes saadanne vanartede Børn af begge Kjøen under 16 Aar, der enten intet Tilhold have, eller hvis Opdragelse forsømmes af deres rette Forsørgere. Tiden i hvilken de forblive i disse Anstalter, bestemmes af Bestyrelsen, dog at den ikke overskrider deres 18de Aar.

50. Arbeidsføre fremmede Betlere, der have udstaaet deres straf som saadanne, meddeles Pas til deres Hjemsted, hvorhen de have at begive sig, saafremt de ikke godtgjøre, at de kunne lovligen ernære sig paa det Sted, hvor de anholdes. Fremmede Betlere, der erkjendes ikke at kunne ernære sig selv, behandles efter p 16.

51. I enhver Kjøbstad kan efter Fattigcommissionens Bestemmelse ansættes een eller flere Fattigvægttere med Løn af Fattigcassen, der have at rette sig efter den dem af Fattigcommissionen meddeelte Indstrur.

Syvende Capitel. Almindelige Bestemmelser.

52. Den Understøttelse, som Nogen efter sit 18de Aar har oppebaaret af Fattigvæsenet, kan Fattigbestyrelsen, forsaavidt den finder det hensigtsmæssigt, af ham fordre erstattet, naar han kommer i den Stilling, at han uden at savne Udkomme kan afsee de til Erstatningen fornødne Midler. Ved den Forsørgedes Død bliver Intet at arve, forinden Fattigcassen har faaet Erstatning for sine Bidrag.

53. Med Undtagelse af Skippere blive Kjøbstadsborgere ikke frie for Fattigskat til vedkommende Kjøpstad eller Vadested ved at have taget Bopæl undenfor samme, saafremt de ikke opsigte deres Borgerskab. Det samme gjælder om dem, der drive Handel med hjemmel af Grossererattest. Ved foranstaaende Forskrifter er ingen Forandring gjort i de ældre Lovbestemmelser, i følge hvilke visse udenbyes Kjøbstadsborgere kun have at erlægge Byskat men ikke Fattigskat til Kjøbstaden.

54. Norges Bank og dens Afdelinger, de Staten eller Kjøbstaden tilhørende Indretninger, Stiftelser til velgjørende Øiemed samt Assurance: og Livrente:Selskaber deeltage ikke i Fattigskat. Stervboer lignes i Fattigskat af den Indtægt, de under Behandlingstiden have, men Opbudsboer kun forsaavidt de drive borgerlig Næring. Fabrikker, Manufacturer og deslige Anlæg ilignes Fattigskat i den Kjøbstad, hvor de ere beliggende, saafremt der sammesteds ikke kan paalægges Eieren personlig Fattigskat.

55. Forpligtelsen til at svare Fattigskat til Kjøbstaden bestemmes efter det Forhold, hvori Nogen staaer til Samme 3 Maaneder før Begyndelsen af det Skatteaar, for hvilket Skatten lignes.

56. Fattigskatten udlignes af den samme Commission, som Byskatten, og efter de samme Regler med Hensyn til Ligningens Paaankning samt Tiden, inden hvilken Ligningen skal være udført.

57. Forøvrigt har det med Hensyn til Fattigskatten sit Forblivende ved de hidtil gjældene Bestemmelser.

58. Tvistigheder mellem forskellige Fattigvæsens:Districter eller mellem en Fattigcommission og Private angaaende Forsørgelsespligten kunne, naar Parterne ere enige om at voldgive Sagen, endelig afgjøres enten af Stiftsdirectionen, saafremt samtlige Parter henhøre til Samme Stift eller i andet Fald af den Autoritet, som Kongen bestemmer.

59. Alle de ved denne Lov bestemte Mulcter tilfalde Districtets Fattigvæsen, med Undtagelse af dem, der paalegges Eiøre eller Bestyrere af Bergværker eller andre private Indretninger, der have særskilt Fattigvæsen, hvilke Mulcter skulle tilfalde Statscassen.

60. Fornævnte Mulcter inddrives ved Udpantning, medmindre Vedkommende inden 4 Uger , efterat det er dem tilkjendegivet, at de ere multerede, forlange Sagen paakjendt ved Domstolene, da den i saa Fald ved Politiret behandles.

61. Alle Fattigvæsenets Eiendomme, som det selv har i Brug, ere fritagne for Skatter, Afgifter, Indqvartering og andet Paalæg.

62. Det paaliger Embeds:, Ombuds: og Bestillingsmænd i Almindelighed, hver i sin Stilling, og navnlig Politiets Vedkommende, at yde FattigvæsensBestyrelsen Bistand i dens Virksomhed, uden at der i denne Andledning bliver at erlægge Betaling for de Oplysninger, Attester, Designationer o.s.v., som meddeles, eller for de Forretninger og Bekjendtgjørlser, som iøvrigt udføres.

63. Med hensyn til Kongsbergs offentlige Fattigvæsen, Fattigvæsenet paa Røraas og ved Statens militaire Etablissementer forholdes efter derfor gjældene specielle Bestemmelser, dog saaledes at deres Forhold til andre FattigvæsensDistricter afgjøres efter denne Lovs Forskrifter.

64. De Modificationer, som med Hensyn til Fattigvæsenets Bestyrelse paa Grund af særegne Forhold maatte findes nødvendige, kunne, naar Communens Vedkommende derom andrage, fastsættes af Kongen.

65. Forsaavidt som ingen anden Tidsgrændse for denne Lovs Virksomhed er fastsat, træder den i Kraft den 1ste Januar næste Aar, fra hvilken Tid Alt, hvad der i de hidtil gjældene love og Anordninger maatte være stridende mod samme, skal være ophævet." -- Thi have Vi antaget og bekræftet, ligesom Vi herved antage og bekræfte denne Beslutning som Lov.

Kilde:

Skrevet av fra: Faksimileutgave på <http://www.hist.uib.no/krim/fattig/>